

Felix Gilbert
David Clay Large

KONEC EVROPSKÉ ÉRY

Dějiny Evropy 1890–1990

MLADÁ FRONTA

Úsilí o hegemonii a vládu nad světem

DIPLOMACIE VE 20. STOLETÍ

Velká Británie, Francie, Španělsko, Itálie, Německo, Rakousko-Uhersko a Rusko byly velmoci. Toto označení se pro ně používalo nejen kvůli jejich rozloze, hospodářské síle a počtu obyvatel. Slovo „velmoc“ mělo konkrétnější, téměř technický význam. Na svět států se pohlíželo jako na hierarchii s velmocemi na vrcholu. Jejich významná role se odrážela i v diplomatických zvyklostech: jen mezinárodní setkání za účasti všech velmocí byla nazývána kongresy, nejvyšším stupněm na diplomatickém žebříčku byla hodnost velvyslance, která se používala jen pro diplomaty velmocí působící při dvorech jiných velmocí. Tyto zvyklosti se zrodily v předchozích staletích a byly nadále dodržovány. Sotva lze tvrdit, že Španělsko, které se až do konce 18. století právem těšilo statutu velmoci, mělo nějakou váhu v době, kdy politická moc v rozhodující míře závisela na výkonnosti průmyslu. Tradice byla důležitým prvkem při řízení diplomacie, která zůstávala zaměstnáním šlechty. Ve Francii, kde se šlechta po vytvoření republiky zdržovala účasti ve vládě a politice, pěstovali příslušníci nobility nadále diplomatickou kariéru. Protože diplomaté byli akreditováni u hlavy státu a měli úzké vazby ke dvoru, bylo tu pro monopol aristokratů v diplomacii jisté odůvodnění. Působení v diplomacii navíc znamenalo nákladnou kariéru, kterou si mohli dovolit jen ti, kdo patřili k nejbohatším šlechtickým vrstvám. Diplomaté jako příslušníci třídy pozemkových vlastníků byli obvykle spjati spíše se zemědělskou sférou hospodářského života než s průmyslovým a obchodním sektorem.

Tento odstup od problémů moderní průmyslové společnosti byl posilován vlivem tradice, jenž se projevoval nejen v etiketě a obřadech, ale také ve způsobu myšlení a v představách lidí odpovědných za zahraniční politiku. Mnozí diplomaté, kteří v letech před první světovou válkou postoupili do nejvyšších funkcí, se učili u velkých mistrů diplomacie 19. století: u Bismarcka v Německu, u Cavoura v Itálii a u Andrásyho v Rakousku-

Uhersku. Diplomaté počátku 20. století lpěli na idejích, které vládly diplomatickému myšlení dvou předcházejících staletí, na idejích rovnováhy sil a *raison d'état*, státního zájmu. Věřili v „evropský koncert“ velmocí, jenž ve skutečnosti znamenal, že malé státy byly nuceny dělat to, na čem se velmoci mezi sebou dohodly. Velmoci, aniž to otevřeně přiznávaly, stále předpokládaly, že mají právo na intervenci, které o století dříve formuloval kníže Metternich. Princip národního sebeurčení neschvalovaly, protože by to mohlo vést k narušení rovnováhy sil.

Tajnostkářské způsoby, používané diplomaty staré školy, byly tváří v tvář rostoucímu zájmu obyvatelstva o zahraniční politiku stále obtížněji udržitelné. Veřejný zájem narůstal z řady příčin – některé z nich měly spíše intelektuální, jiné spíše technickou povahu. Vzestup nacionalismu během 19. století měl za následek zapojení větších skupin obyvatelstva do politiky. Lidové masy navíc netoužily jenom po tom, aby se jim naslouchalo, ale také, aby jejich národ vynikal. Považovaly mezinárodní politiku za soutěž, v níž by jejich vlast měla obsadit první místo. Nacionalistická arogance, označovaná jako *jingoisismus*,* byla politickým faktorem v celé Evropě. Slovo *jingoisismus* se zřejmě dostalo do politického slovníku z písně anglického písničkáře G. W. Hunta, která zlidověla během rusko-turecké války v letech 1877–1878: „Nechceme bojovat, ale u sta hromů [*by jingo*], když do toho půjdeme, máme lodi, máme lidi a máme taky peníze.“

Šovinistické sklony byly živeny a posilovány novými sdělovacími prostředky. Jak postupně klesala negramotnost, začala se rozvíjet literatura určená pro masovou spotřebu, která se často snažila zalichotit vlastnímu národu a prosazovat jeho hmotné zájmy. Tato literatura se stala snadno dostupnou díky levným šestákovým vydáním a zápůjčkám z knihoven. Také noviny zvyšovaly svůj náklad i vliv. Spolu s novými formami komunikace – telegrafem, telefonem a fotografií – překonávaly noviny vzdálenosti a dodávaly událostem v cizích a odlehlých zemích na konkrétnosti a naléhavosti. Populární sdělovací prostředky často kladly zvláštní důraz na hrdinské činy příslušníků národa, k němuž patřili jejich čtenáři. Lidé se zatajeným dechem sledovali výpravy do nitra Afriky a nové objevy jejich krajanů je plnily pýchou; ze snahy dosáhnout severního a jižního pólu se stal závod mezi národy. V dostizích o to, kdo první dosáhne severního pólu, byli Američané Peary a Cook stavěni proti Amundsenovi, který soupeřil s anglickým polárníkem Scottem o dosažení jižního pólu. Scottovy deníky, nalezené po jeho smrti v Antarktidě, nabízejí dojemný obraz utr-

* Tj. hurávlastenectví, šovinismus – pozn. překl.

pení a heroismu, jež patřily k těmto podnikům a v nichž se zvláštním způsobem spojovala vědecká zvědavost s romantismem a národní pýchou. Pohled na vlastní vlajku čníci ze sněhu na pólu nebo vlající nad palmami ostrovů v jižních mořích naplňoval obyčejné lidi pýchou. Prestiž každé země se stala předmětem obecného zájmu a diplomaté nemohli k této konkurenci mezi národy zůstat hluchí. I ti z nich, kteří tyto pocity nesdíleli, chápali, že je nemohou opomíjet. V honbě za slávou vlastní země začali dychtit po skvělých úspěších bez ohledu na trvalá nepřátelství, jež mohla být vyvolána těmito dočasnými triumfy.

Brzy bylo jasné, že tlak, kterým může působit pobouřené veřejné mínění, lze upotřebit pro zvláštní účely i zájmy. Vznikala aktivní propagandistická lobby, která využívala denního tisku a pamfletů, aby vyvolala zájem o svou věc. Továrníci a statkáři zakládali společnosti pro podporu svých zájmů a pro získání sympatií veřejnosti. Nejvíce upřednostňovanou oblastí nátlaku pomocí veřejného mínění však byla zahraniční politika. Nejpopulárnějším požadavkem se staly zámořské výboje. Téměř ve všech zemích poskytovaly hospodářské kruhy podporu organizacím, propagujícím vytváření kolonií. Každý velký evropský stát se chtěl stát „světovou velmocí“. Na počátku 20. století oslňovala tato fráze i chladné a kritické mozky. V tomto požadavku se odráželo napjaté ovzduší soupeření mezi národy a zároveň tlak hospodářských a obchodních kruhů. Věk nacionalismu byl vystřídan érou imperialismu. Jak už jsme se zmínili, stály velmoci na vrcholku hierarchie, nad menšími a slabšími členy systému evropských států. Za samozřejmost se považovalo, že většina zbývajících částí zeměkoule – „nižší rasy“ – podléhá evropským zemím. Nikdo neviděl nic špatného na tom, že Neevropané byli připravováni o svou nezávislost a nuceni přijímat tehdejší evropské pořádky. Evropské národy, ovládané představou o vlastní rasové nadřazenosti a hnané strachem, že zůstanou-li pasivní, zmeškají poslední příležitost zúčastnit se dělení světa, začaly více dbát o úspěch a prestiž než o konkrétní výhody. Diplomacii, poháněnou emocemi veřejnosti, řídily spíše události než racionální kalkul.

Ještě více omezily svobodu jednání politiků a diplomatů změny v organizaci vojenství. Vojsko se stalo integrální součástí průmyslové společnosti. Postupy, které vymyslel Alfréd Nobel pro výrobu výbušnin, se nyní uplatnily u malorážních zbraní, zejména u kulometů, a u nových typů těžkých dalekonosných děl. Na moři nahradila ocelová plavidla staré dřevěné lodě, což zvýšilo sílu, velikost a pohyblivost loďstva. Nové zbraně byly ve větší míře možné vyrábět jen v zemích, v nichž se vyvinula moderní průmyslová struktura a které měly nebo mohly získat potřebné suroviny. Navíc jen tam, kde existovala hustá síť železnic, bylo možné uskutečnit

rychlou mobilizaci masových armád, na níž podle tehdejších názorů závisel vojenský úspěch.

V průmyslovém věku bylo stále obtížnější rozlišovat mezi mobilizací a válkou. Zatímco v předprůmyslovém období mohla země mobilizovat své vojsko, postoupit s ním na hranice a tam se zastavit, nyní se mobilizace a válka staly skoro synonymy. Časový plán mobilizace a nasazení masových armád nebylo možné na poslední chvíli upravovat, aniž by to vedlo ke zmatku, a proto jej bylo třeba vypracovat v dostatečném předstihu. V době krize v roce 1914 byly téměř všechny evropské země vázány vojenskými plány, které vznikly mnoho let předtím, a dohodami s jinými mocnostmi, jež vypracovaly jejich vojenské štáby. Zdálo se, že diplomaté si skoro vůbec neuvědomovali, do jaké míry omezují časové plány vojáků volnost jejich jednání. V žádné zemi nebyla diplomatická strategie dostatečně koordinována s vojenskými plány. Mezi zvyky, tradicemi či odhady diplomatů a realitou moderního průmyslového světa vznikla propast.

UTUŽENÍ SPOJENECKÝCH SYSTÉMŮ

Klíčovým okamžikem pro vznik nové evropské diplomacie byl rok 1905: události tohoto roku rozhodly, že se evropské státy rozdělí na dva nepřátelské bloky. Aliance mezi evropskými velmocemi existovaly od 19. století. Primát měl mezi nimi Trojspolek Německa, Rakouska-Uherska a Itálie; po něm následovalo v devadesátých letech rusko-francouzské spojení. Ale stále ještě tu byla jistá pružnost, jistý prostor pro manévrování mezi aliancemi a mocnostmi. Ačkoliv zajišťovací smlouva, kterou se Bismarck pokoušel udržet dobré vztahy s Ruskem, nebyla po jeho pádu obnovena, spolupráce mezi Německem a Ruskem úplně neskončila. Docházelo k ní na základě předstíraného přátelství a existujících rodinných svazků mezi carem a Vilémem II. Ještě důležitější bylo, že Británie nebyla připoutána k žádnému z těchto spojení.

K utužení existujících dohod nedošlo v roce 1905 přes noc. Velká Británie byla překvapena reakcí, jakou ve zbytku Evropy vyvolala búrská válka. Bylo zjevné, že Búrové se těší sympatiím Evropanů a že anglické porážky jsou přijímány s jistou škodolibostí. Válka vytvořila poněkud rozporný, ale v každém případě nepříznivý obraz Velké Británie: bezohledná v úsilí o získání pokladů světa na straně jedné, dekadentní na straně druhé. Aby Británie zabránila vzniku jednotné protibritské fronty ostatních velmocí a posílila bezpečnost svého impéria, musela se vzdát politiky „skvělé izolace“ a usilovat o získání podpory kontinentálních velmocí.

Bagdádská dráha. Němectví a turečtí hodnostáři slavnostně zahajují stavbu.

Nejpravděpodobnějším potenciálním spojencem Británie bylo Německo, jež bylo silnější než Francie, nejbližší britský soused na pevnině. Zájmy Británie se navíc střetávaly se zájmy Ruska, francouzského spojence, a to v Persii, na severní hranici Indie a v Číně. Ale byla-li Británie v Německu neoblíbená, nebylo Německo v Británii o nic populárnější. Německý císař možná opravdu věřil, že jeho země nechce nic víc než zasloužené „místo na slunci“. Určitě o tom přesvědčil mnohé ze svých poddaných. Avšak Británie s koloniemi rozestými po celém světě se dívala na německé snahy o územní zisky v Africe, Číně a jižních mořích jako na kousky rozmazleného a surového mladíka, který chce vše, nač dosáhne. V očích tvůrců britské politiky představovaly zvláštní nebezpečí především dva kroky německé vlády: budování mocné flotily a financování a stavba bagdádské železnice. V době, kdy se německý program výstavby loďstva začal realizovat, asi jen málokdo chápal, jaké to bude mít důsledky. Vzhledem k tomu, že námořní moc byla považována za klíčový předpoklad efektivní účasti na světové politice, stalo se námořnictvo v kruzích německé buržoazie záhy velmi populární. Na rozdíl od důstojníků pozemního vojska, kteří byli převážně šlechtického původu, pocházeli námořní důstojníci hlavně z měšťanských rodin. Veřejnou podporu námořnictvu účinně získával státní sekretář pro námořnictvo, admirál Tirpitz, který vytvořil zvláštní úřad pro vydávání propagačních materiálů, pro pomoc při organizování námořních spolků a pro přípravu schůzí, na nichž se diskutovalo o vý-

znamu námořní moci. Tento úřad byl předchůdcem všech pozdějších ministerstev propagandy. V roce 1898 schválil Říšský sněm nový zákon o loďstvu, který znamenal pro Německo nový začátek, neboť se v něm počítalo nejen s křižníky na obranu německého pobřeží, ale i s bitevními loděmi, schopnými boje na otevřeném moři. Zákon finančně zajišťoval výstavbu jedenácti bitevních lodí a pěti křižníků první třídy do roku 1905. Loďstvo, s nímž se tu počítalo, bylo ještě poměrně malé. Ale o dva roky později prosadil Tirpitz schválení druhého zákona, podle nějž se měl program námořní výstavby rozšířit, neboť vyzýval k výstavbě třiceti osmi bitevních lodí, které měly být dokončeny během dvaceti let. Protibritské zaměření druhého zákona bylo zřejmé. Tirpitzovým cílem bylo vybudovat flotilu o takové síle, aby Británie váhala s útokem na Německo.

Rovněž německý projekt výstavby železnice do Bagdádu se vyvinul z nevinných počátků v iniciativu s nebezpečnými politickými důsledky. Potřebný kapitál a finanční rizika spojená s projektem byly tak velké, že Deutsche Bank, německý finanční ústav, který měl o projekt zájem, získal v roce 1899 koncese od turecké vlády skoro z nedostatku jiných konkurentů. Vedení Deutsche Bank se neúspěšně pokoušelo získat ke spolupráci na tomto podniku finančníky z jiných zemí. Jedinými vážnými odpůrci projektu byli Rusové. Francouzi podporovali Němce a Britové neměli žádné námitky; jak Británie, tak Francie usilovaly o zastavení ruské expanze na Blízkém východě a oba státy chtěly zainteresovat Německo na zachování Turecka. Jejich přístup se však změnil, když stavba dráhy Německu zajistila – takřka nevyhnutelně – ekonomickou a politickou kontrolu nad Tureckem.

Jestliže tyto podniky snížily přitažlivost snah o porozumění s Německem, postoj německých politiků jakékoli pokusy o takové porozumění vyloučil. Britské sondáže, zvláště ze strany ministra kolonií Josepha Chamberlaina, byly přijaty chladně. Němectví politici, kteří byli právě u moci, zejména kancléř Bernhard von Bülow (1849–1929) a jeho politický poradce Friedrich von Holstein, si byli jisti, že Británie se nemůže obrátit na žádnou jinou mocnost než na Německo. Proto mohl Berlín odmítnout dohodu, jež by pouze vymezovala německé a britské koloniální zájmy, a čekat, až dozraje čas pro požadavek obranného spojení.

Ale britská vláda neměla v úmyslu jít tak daleko. Obrátila se na Francii a výsledkem byla „srdečná dohoda“, *Entente cordiale*, uzavřená 8. dubna 1904. Formálně to byla dohoda o všech otázkách, které se týkaly kolonií a které vyvolávaly mezi Velkou Británií a Francií spory; hlavním článkem byla francouzská rezignace na nároky vůči Egyptu a britské uznání přednostního zájmu Paříže v Maroku, jakož i slib diplomatické podpory francouzských plánů na získání nadvlády nad Marokem. Markýz Landsdowne

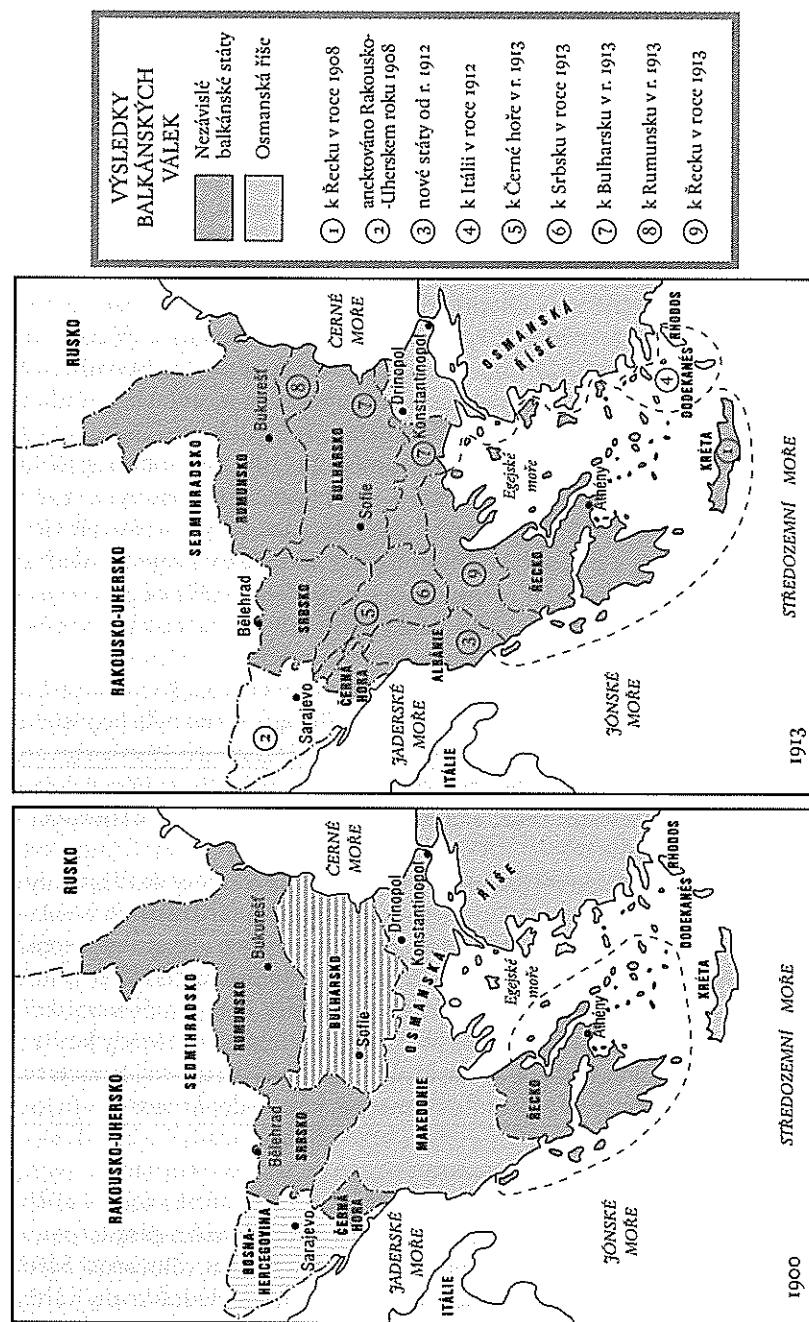
(1845–1927), britský ministr zahraničí, který tuto dohodu uzavřel, vždy tvrdil, že smlouva neměla jiný cíl než zmírnění napětí, jež vyvolávaly koloniální střety. O rok později se z toho, co bylo časově omezenou dohodou, stalo úzké politické partnerství.

Událostem, k nimž došlo v roce 1905, předcházely změny v postavení Ruska. Během 19. století byl protiklad mezi Velkou Británií a Ruskem základem evropské zahraniční politiky; považovalo se za samozřejmé, že „medvěd a velryba nemohou jít společně“. Je příznačné, že když se Británie vzdala své politiky skvělé izolace, v první dohodě, kterou uzavřela, uznala zvláštní zájmy Japonska v Koreji. Ale hlavním britským zájmem bylo zpevnit pomocí této dohody bariéru proti dalšímu postupu Rusů na Dálný východ. Když o dva roky později vypukla rusko-japonská válka, Rusové se obávali, že by do ní Británie mohla vstoupit na straně Japonců – zejména po incidentu u Dogger Banku v Severním moři, kde ruské lodě, plující z Baltu na Dálný východ, omylem ostřelovaly britské rybářské lodě. Následně začali Rusové sázet také na blahovolnou neutralitu Německa a hledat německou podporu. Německým politikům se to jevilo jako ideální příležitost, jak opět potvrdit převahu Německa na evropském kontinentu. Přesvědčovali sami sebe, že nyní, když je Rusko upoutáno na Dálném východě, je ten pravý okamžik pro ponížení Francie a pro důkaz, že její *Entente cordiale* s Británií je bezcenná. Němci věřili, že jejich převaha a francouzská bezmocnost se jasně prokáže, pokud zastaví pronikání Francie do Maroka.

KRIZE V LETECH 1905–1914

PRVNÍ A DRUHÁ MAROCKÁ KRIZE

První marocká krize začala, když se Vilém II. během svého výletu po Středomoří v březnu 1905 krátce vyloďil v Tangeru a slavnostně prohlásil, že Němci chtějí zachovat nezávislost Maroka. Po francouzských protestech požadovali Němci svolání mezinárodní konference, která by tento spor rozsoudila, a s jistotou očekávali, že na konferenci se názorně ukáže izolace a bezmocnost Francie. Francouzi jejich požadavek nejdříve odmítli, ale poté, co je Britové ujistili o své podpoře, s konferencí souhlasili. A tak když v lednu 1906 ve španělském městě Algeciras konference začala, byli to Němci, a ne Francouzi, kdo se ocitl v téměř naprosté izolaci. Zkušební hlasování o méně důležitých otázkách odhalilo, že Rusko, Británie, a dokonce i Spojené státy stojí na straně Francie a že společně s Německem hlasovalo jen Rakousko-Uhersko. To naznačovalo, že odhodlá-li se nyní Německo k válce

s Francií, bude čelit všem velmocím kromě Rakouska. Kancléř von Bülow pochopil, že Německo musí ustoupit. Konečná dohoda byla formulována diplomaticky, ale německá porážka byla očividná: Francie se měla stát dominantní mocností ve formálně nezávislém Maroku. Co více, Francie si mohla být jista, že tváří v tvář stále agresivnějšímu Německu nestojí osamocena. Konference byla samozřejmě důležitá i tím, co odhalila o diplomatické konstelaci v Evropě. V Algecirasu se státy, které proti sobě stanuly v první světové válce, poprvé seskupily do protikladných táborů.

Německo však plně nepochopilo důsledky první marocké krize a v létě 1911 se opět pokusilo zastrašit Francii, čímž vyprovokovalo „druhou marockou krizi“ a utrpělo další diplomatickou porážku. Po výbuchu vnitřních bojů v Maroku vyslali Němci do marockého přístavu Agadir dělový člun, údajně na ochranu německých obchodních zájmů, ohrožených francouzskou intervencí, která měla potlačit místní nepokoje. Tento krok polekal více Brity než Francouze, neboť Londýn se obával, že Němci by se mohli pokusit vytvořit si v Agadiru námořní základnu, která by ohrožovala Gibraltar. Lloyd George adresoval Německu ostré varování v projevu, předneseném v Mansion House 21. července 1911. Francie sice přistoupila na jednání s Německem, ale nebyla ochotna k větším ústupkům, protože věděla, že má podporu Británie. Dohodou, která byla nakonec podepsána, získala Francie volnou ruku v Maroku a Německo obdrželo část francouzského Konga, spojující německý Kamerun s řekou Kongo – a to byla pro Berlín malá náhrada. Německu se navíc opět nepodařilo zastrašit Francouze ani vrazit klín mezi mocnosti Dohody; naopak, jeho diplomacie dělových člunů jen utvrzovala ostatní země v dojmu, že Německo je nová nebezpečná agresivní velmoc.

Ať už byly marocké krize jakkoliv nebezpečné, tlak, který se záhy projevil výbuchem první světové války, nevznikl v koloniální Africe, ale v oblasti Balkánu, kde Rusko a Rakousko-Uhersko soupeřily o získání mocenské převahy po upadající Osmanské říši, proti jejíž dlouhé nadvládě se bouřily i balkánské národy. Prosté rozdělení osmanských území nebylo možné, neboť Německo, které doufalo, že bude za fasádou turecké vlády kontrolovat celou oblast, udělalo ze zachování Osmanské říše úhelný kámen své politiky. Tato změna role, již hrálo Německo, vnesla do situace nový a nebezpečný prvek.

BOSENSKÁ KRIZE

Po pokoření, které Rusko utrpělo v rusko-japonské válce, prahla petrohradská vláda po nějakém úspěchu v zahraniční politice. Slovanští bratři na Balkáně byli u ruské veřejnosti populární a ruské vládní kruhy věřily,

že politika podpory nezávislosti balkánských národů posílí autoritu cara a oslabí snahy o parlamentarismus a demokratickou vládu. Zdálo se, že nastal čas pro rychlou akci, protože v červenci 1908 vypukla v Osmanské říši revoluce. Tyranský sultán Abdülhamid II. byl donucen abdikovat a k moci se dostali mladoturci, přívrženci modernizace a parlamentní vlády. Od Turecka posíleného reformami by bylo obtížné získat další koncese. Proto vyrazil v září 1908 ruský ministr zahraničí Alexandr Izvolskij (1856–1919) na cestu po dvorech evropských velmocí v naději, že získá jejich souhlas s otevřením Dardanel pro ruská válečná plavidla, což by posílilo ruský vliv v Turecku i na Balkáně. Izvolského první zastávkou byl Buchlov na Moravě, kde se setkal s rakouským ministrem zahraničí Aehrenthalem. Přesný obsah výměny názorů mezi Izvolským a Aehrenthalem nevyšel nikdy plně najevo, protože záznamy obou ministrů se diametrálně lišily. Sotva však lze pochybovat o tom, že Aehrenthal slíbil, že nebude vznášet námitky proti otevření Dardanel pro ruská válečná plavidla. Na oplátku souhlasil Izvolskij s tím, že se nebude stavět proti rakouské anexi turecké provincie Bosna-Hercegovina, kterou Rakousko-Uhersko okupovalo od berlínského kongresu v roce 1878. Aehrenthal byl chytrý a bezohledný diplomat, jemuž se Izvolskij nevyrovnal. Neboť zatímco ruský ministr zahraničí pokračoval ve své cestě po hlavních městech Evropy a usiloval o vypracování obecné dohody o otevření Dardanel, rakouská vláda vyhlásila dne 6. října 1908 anexi Bosny a Hercegoviny. Den předtím, po tajné dohodě s Rakušanými, deklarovalo Bulharsko, které dosud podléhalo suverénní vládě tureckého sultána, svoji plnou nezávislost. Krize vypukla dříve, než se Izvolskému podařilo dospět k dohodě s ostatními velmocemi, a tak se ruský ministr musel vrátit do Petrohradu s prázdnými rukama. Rakousko-Uhersko posílilo své pozice na Balkáně, aniž za to Rusové získali nějakou náhradu. Ve snaze potvrdit ruský vliv na vývoj Balkánu a také kvůli své nesmiřitelné nenávisti k Aehrenthalovi se Izvolskij všemi způsoby snažil zabránit mezinárodnímu uznání rakouské anexy. Turci anexi pod německým tlakem přijali, když dostali nabídku finanční náhrady. Rakouská akce nejvíce pobouřila Srbsko. Obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny totiž tvořili převážně jižní Slované a Srbům se zdálo, že v této provincii by měli vládnout oni sami, a ne Rakušané. A tak se krize protahovala. Srbové, povzbuzení ruskou podporou, zahájili válečné přípravy a Rakousko dělalo totéž. Nakonec, v březnu 1909, zaslala německá vláda Rusku ostrou nótu s požadavkem, aby přestalo podporovat Srbsko a uznalo rakouskou anexi Bosny a Hercegoviny. Rusko, jež bylo stále ještě příliš slabé, aby mohlo riskovat válku proti evropským velmocím, ustoupilo. Krize skončila.

Bosenská krize bývá často považována za generální zkoušku na krizi, která skončila vypuknutím první světové války. Je skutečně pravda, že v roce 1914 se Německo pokusilo zopakovat to, s čím uspělo v letech 1908–1909. Jenže v roce 1914 nebylo Rusko ochotno ustoupit.

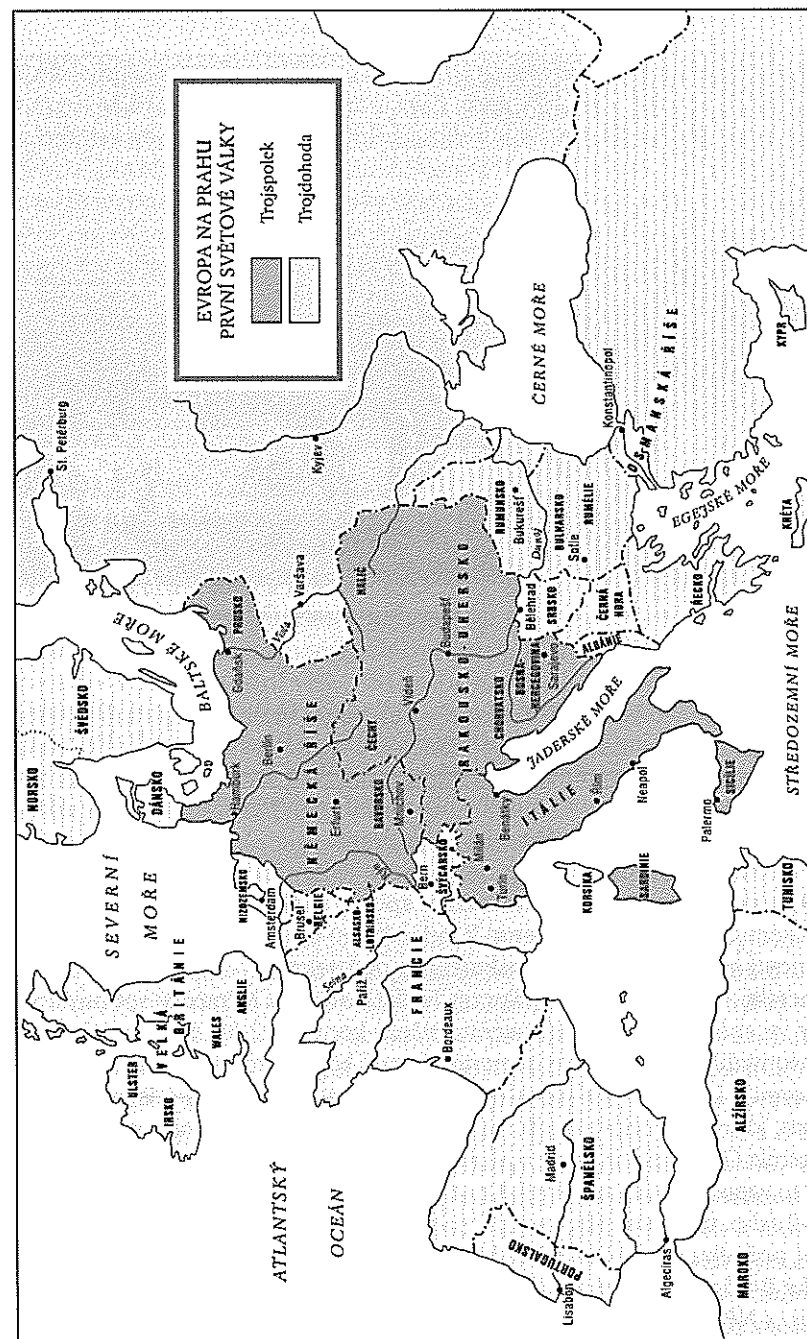
Bosenská krize každopádně postavila Rusko a Německo proti sobě a skončila se všemi plány na rusko-německé spojení. Němci reagovali skoro automaticky: Berlín se pokusil uniknout z izolace sblížením s Velkou Británií. Tento posun v politice byl spojen se změnou v německé vládě. Zatímco kancléř Bülow smýšlel protibritsky a zajímal se hlavně o spojení s Ruskem, Theobald von Bethmann-Hollweg (1856–1921), který Bülowa nahradil, přijímal ruské nepřítelství jako nevyhnutelné a zaměřoval svou politiku na spolupráci s Velkou Británií.

VÁLKA A KRIZE NA BALKÁNĚ

Bylo stále méně pravděpodobné, že za pokračujícího napětí bude možné vyhnout se válce. Po druhé marocké krizi se ohnisko sporů přesunulo na východ. Od roku 1912 vyvolávaly jednu krizi za druhou události v Osmanské říši a národní aspirace balkánských národů. Předejrou byla válka, která začala v září 1911 mezi Tureckem a Itálií. Všechny velmoci uznaly, že Tripolisko leží v italské sféře zájmu; když Francie definitivně pohltila Maroko, rozhodla se italská vláda jednat a vyhlásila anexi Tripoliska. Turecko odpovědělo vyhlášením války Itálii. Italové dosáhli rychlého vítězství, ale válka o Tripolisko mezitím rozhýbala události na Balkáně. Srbsko a Bulharsko měly za to, že pokud nepřejdou k činu před skončením konfliktu mezi Turky a Itálií, mohou promeškát příležitost k vyhnání Turecka z Evropy. Podarilo se jim získat podporu Řecka a Černé Hory a v říjnu 1912 válka proti Turkům začala. Turecké jednotky na Balkáně byly poraženy v řadě bitev, v nichž se srbská a bulharská vojska projeví jako vynikající bojovníci.

Nalezení diplomatického řešení bylo však mnohem obtížnější než dosažení vojenského vítězství. Když válka ukončila tureckou vládu v Evropě, došlo mezi vítězi k rozkolu v otázce stanovení hranic. Bylo třeba rozhodnout o dvou oblastech: o Albánii a Makedonii.

Jak Bulharsko, tak Řecko i Srbsko se dožadovaly částí Makedonie, a zejména nároky Řecka a Bulharska bylo možno jen těžko smířit, neboť oba státy usilovaly o ovládnutí severního pobřeží Egejského moře. Výsledkem byla druhá balkánská válka, v níž se Řecko, Srbsko, Rumunsko a Turecko spojily proti Bulharsku. Válka rozhodla o tom, že Bulharsku připadne jen malá část Makedonie. Většinu makedonského území si rozdělily Srbsko a Řecko, zatímco Turci znovu získali Drinopol. Rozdělení Makedonie mezi tři státy bylo zdrojem napětí a sporů mezi nimi téměř do konce druhé světové války.

Německé vojenské manévry v roce 1913. *Povšimněte si nasazení jízdy, která se ve skutečné válce ukázala jako téměř nepoužitelná.*

Menší úspěch měli Srbové se svým požadavkem na připojení albánského území, jež by jim poskytlo přímý přístup k Jaderskému moři. Velmoci, které se setkaly se zástupci balkánských národů a Turecka v Londýně, donutily Srbsko a Černou Horu, aby přistoupily na vytvoření nezávislé Albánie. Srbsko tak zůstalo odříznuto od Jadranu.

Při setkání v Londýně podporovalo Rusko zájmy Srbska, zatímco Rakousko-Uhersko se zastávalo Bulharska a spolu s Itálií se ostře stavělo proti srbskému požadavku na přístup k Jaderskému moři. Aby podtrhly, s jakou vážností se dívají na situaci, uskutečnily obě velmoci – Rusko i Rakousko-Uhersko – určité vojenské přípravy. Velká Británie a Německo spolupracovaly ve snaze dospět k mírovému řešení konfliktu. Ale balkánské války nahromadily nový výbušný materiál, jemuž kompromisy, vypracované velmocemi v Londýně, spíše jen odňaly rozbušky, než aby jej odstranily. Turecko, které potřebovalo reformovat svou armádu, si pozvalo německého generála Otto Limana von Sanders, což vyvolalo zuřivé protesty Ruska, neboť to vypadalo jako další krok k nastolení německé nadvlády nad Tureckem. Jak Rusko, tak Rakousko naznačovaly, že v jednáních o definitivním obnovení pořádku na Balkáně čekaly silnější podporu od svých spojenců, od Velké Británie a Německa. V důsledku toho nabyli političtí vůdci v Británii i v Německu dojmu, že jejich spojenectví mohou být ohrožena, pokud

v následující krizi neposkytnou svému spojenci výraznější podporu. Nejnebezpečnějším důsledkem balkánských válek však bylo to, že veškerá zášť srbského nacionalismu se nyní soustředila na habsburskou monarchii. Srbové považovali rakouskou anexi Bosny a Hercegoviny v roce 1908 za úder namířený proti jejich tužbám, aby se srbský stát stal domovem všech jižních Slovanů. Nyní, v roce 1913, bylo Rakousko opět hlavní překážkou srbských ambicí a připravilo Srby o plody vítězství: o přístup k Jadranu. Pro srbské nacionalisty byla habsburská říše dábelskou příšerou, která jim brání stát se velkým a mocným státem. Dne 28. června 1914 zavraždil mladý srbský nacionalista Gavrilo Princip v Sarajevu následníka habsburského trůnu, arcivévodu Františka Ferdinanda, a jeho manželku.

ZAČÁTEK PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Události oněch pěti týdnů, které uplynuly mezi zavražděním arcivévodě Františka Ferdinanda a zahájením první světové války, byly možná zkoumány pečlivěji než kterékoli jiné období v dějinách světa. Nekonečná řada knih a článků posuzovala a ověřovala všechny aspekty otázky odpovědnosti za zahájení války: zda srbská vláda věděla o plánech na zavraždění arcivévodě; zda Němci povzbuzovali Rakousko-Uhersko k akci proti Srbsku a zda v roce 1914 záměrně vyvolali velkou válku; zda Francie věřila, že tato krize je vhodnou příležitostí k zahájení války za opětovné získání Alsaska-Lotrinska, a proto podpořila postup svého ruského spojence; zda požadavky vojáků neomezovaly a nevylučovaly svobodu rozhodnutí politiků; a zda se britská politika dopustila chyby, když nezaujala jasné stanovisko.

Většina skutečností, které mají vztah k těmto otázkám, byla vyjasněna. Odpovědní představitelé srbské politiky nevěděli o plánech atentátu na arcivévodu. Na druhé straně však vražda nebyla dílem jedince, nýbrž skupiny bosenských a srbských nacionalistů, podporovaných tajnou srbskou společností Černá ruka, jejímž významným členem byl šéf rozvědky při srbském generálním štábu. Když ale v ultimátu z 23. července 1914 rakouská vláda obvinila z účasti na spiknutí srbské vládní činitele, neměla žádné důkazy, opírala se o zfalšované dokumenty, nezmiňovala Černou ruku a uváděla jen jedince a organizace, jež ve skutečnosti neměli s vraždou nic společného. Atentát byl tedy rakouskou vládou vědomě využit k mocenským cílům: k odstranění hrozby, kterou Srbsko představovalo pro existenci habsburské monarchie. Dalším důkazem, že právě to bylo rakouským záměrem, je skutečnost, že i když srbská vláda přijala téměř všechny

Sarajevský atentát. Arcivévoda František Ferdinand při své návštěvě Bosny několik hodin předtím, než byl zavražděn. Vpravo: Policie zatýká vraha, Gavrilo Principa.

požadavky neobyčejně hrubého a ponižujícího ultimáta, rakouský vyslanec v Bělehradu v souladu s instrukcemi své vlády, jež dostal už před obdržetím srbské nóty, označil srbskou odpověď za neuspokojivou a opustil hlavní město Srbska. Tím se stala válka mezi oběma státy nevyhnutelnou.

Kdyby si však rakouští politici nebyli jisti německou podporou, do války proti Srbsku by se nepustili. Ve skutečnosti byly rakouské vládní kruhy ve svých názorech na další postup nejednotné. Vlivné osobnosti, jako uherský ministerský předseda Tisza, se stavěly proti jakémukoli zásahu, jenž by mohl vést k válce. Německá vláda se však Rakušany snažila přimět k rozhodné akci a Tiszovo váhání překonala ujištěním, že Německo si rakouský zásah proti Srbsku přeje a slibuje podporu, pokud se do konfliktu zapojí jiné mocnosti.

Němci Rakousko pobízeli, protože smrt následníka habsburského trůnu považovali za nebezpečný signál, naznačující možné zhroucení monarchie, po němž by Německo zůstalo bez spojenců. Němci doufali, že úspěšná demonstrace síly může habsburskou monarchii oživit. Vražda arcivévody a jeho choti vyvolala obecné pobouření a zvýšila sympatie k rakouskému císaři, a tak se zdálo, že existuje naděje, že válka mezi Rakouskem a Srbskem zůstane místně omezená. Němci si však byli od počátku vědomi, že rakouská akce proti Srbsku s sebou nese riziko všeobecné války, v níž by se proti Německu a Rakousku mohly spojit Rusko, Fran-

cie a Británie. Německé politiky a generály lze oprávněně vinit, že toto riziko ochotně přijali. Jejich postoj byl výsledkem řady okolností. Převážná část německých vládnoucích kruhů byla posedlá myšlenkou, že budoucnost patří velkým světovým velmocím. Německo se podle jejich představ mohlo stát takovou velmocí jen pomocí války, která by ukázala, že se jejich země vyrovná těm nejsilnějším, a jež by získala pro německý národ a německou hospodářskou expanzi širší teritoriální základnu, než jakou dosud měly. Pokud by se válka dlouho odkládala, německé šance na vstup do úzkého kruhu světových velmocí by mohly být navždy promarněny. Jakmile by se Rusko se svým početným obyvatelstvem a bohatými nerostnými zdroji plně rozvinulo, převyšovalo by všechny své sousedy a německé naděje na rozmach by se rozplynuly. I z ryze vojenského hlediska se zdálo, že čas hraje v neprospěch Německa. Hrozilo, že za několik let se Rusko vzpamatuje ze ztrát a z porážky ve válce s Japonci a že francouzský tříletý branný zákon vychýlí vojenskou rovnováhu v neprospěch Německa. Historické spekulace, ekonomický expanzionismus a vojenské výpočty se vzájemně podporovaly při vytváření ovzduší, v němž se válka stávala přijatelnou. Tyto úvahy řídily politiku německé vlády. Kancléř Bethmann-Hollweg byl uvážlivý a odpovědný člověk, který měl sklon k pesimismu a byl si vědom, že následky světové války jsou nepředvídatelné. A přece povzbuzoval Rakousko k činu a dal jeho politikům volnou ruku, přičemž si byl plně vědom rizika, že výsledkem může být velký evropský střet. Bethmann-Hollweg se neskláněl před požadavky vojáků, kteří měli v císařském Německu tak velkou váhu. Sám patřil k těm, kdo považovali rostoucí moc Ruska za hrozbu pro budoucnost Německa, a sdílel téměř fatalistickou víru, že světová válka je na dohled. V roce 1914 se německé vyhlídky zdály nadějnější, než tomu mohlo být v následujících letech. V posledních kritických dnech, kdy hrozilo, že se prorokovaná světová válka stane skutečností, jako by se Bethmann-Hollweg zděsil vlastní odvahy a podnikl několik zoufalých pokusů udržet konflikt mezi Rakouskem a Srbskem na lokální úrovni. Ale v nitru si musel uvědomovat, že toto úsilí je odsouzeno k nezdaru.

Tyto poslední pokusy nemohly uspět – když pro nic jiného, tak proto, že Rakušané téměř neuvěřitelným způsobem promrhali sympatie, které vražda následníka trůnu vyvolala. Své ultimátum zaslali Srbsku až 23. července – více než tři týdny po atentátu –, kdy rozčilení nad vraždou začínalo pohasínat. Důvodem tohoto zdržení byla rakouská liknavost (*Schlamperei*), ačkoli Rakušané sami ho vysvětlovali tím, že před povoláním mužů do zbraně bylo třeba sklidit úrodu v Uhrách. Nakonec došlo ještě k dalšímu odkladu o tři dny, protože francouzský prezident Raymond Poincaré byl

Mikuláš II. a Raymond Poincaré,
prezident Francouzské republiky,
v Sankt Petěrburgu 23. července 1914.

právě na návštěvě u ruského cara a Rakušané nechtěli předložit ultimátum, dokud Poincaré neopustí Rusko, aby se vlády obou zemí nemohly okamžitě dohodnout na společné akci.

Poincaré a francouzský premiér Viviani byli v Sankt Petěrburgu od 20. do 23. července 1914. Není známo, co řekli svým ruským hostitelům o tom, jak by se mělo postupovat v nazrávající krizi mezi Rakouskem a Srbskem. Důraz, jaký Francouzi i Rusové položili ve svých veřejných prohlášeníh na těsné svazky mezi Ruskou říší a Francouzskou republikou, ale musel posílit ruské odhodlání čelit krokům Rakušanů. A je jisté, že v následujícím kritickém týdnu francouzský velvyslanec Maurice Paléologue (1859–1944) povzbuzoval ruskou vládu k zaujetí pevného stanoviska. Rusové byli vojensky v lepším postavení než v roce 1908, jejich armáda zesílila a došlo i ke zlepšení dopravní sítě výstavbou železnic v západním Rusku. Ruští politikové, kteří pod tlakem vzrušeného veřejného mínění i vojáků, toužících po odplatě za porážku v roce 1905, považovali za nemožné smířit se s dalším diplomatickým nezdarem, měli v úmyslu zabránit rakouskému zasahování do srbské územní celistvosti a suverenity. Když byli 24. července informováni o obsahu rakouského ultimáta, rozhodli, že pokud Rakušané zasáhnou proti Srbsku, vyhlásí Rusko částečnou mobilizaci – což znamenalo, že bude mobilizovat vojenské okruhy u rakouských hranic. Když však Rakousko 30. července odmítlo srbskou odpověď na své

ultimátum, vyhlásilo válku Srbsku a mobilizovalo část svých sil, ruská vláda přesvědčila cara, aby vyhlásil všeobecnou mobilizaci. Důvod pro tuto změnu byl částečně technický: ruský generální štáb se domníval, že poté, co začne dílčí mobilizace, organizovala by se všeobecná mobilizace jen těžko a pomalu. Zdá se však jasné, že tento krok si vyžádala i rusko-francouzská vojenská ujednání. Rusové a Francouzi měli jisté obecné povědomí o německém válečném plánu. Byli si vědomi toho, že zpočátku bude většina německé armády nasazena proti Francii a že úspěch francouzského odporu závisí na rychlém postupu ruských vojsk do nitra Německa.

Jakmile Rusové 30. července vyhlásili všeobecnou mobilizaci, začaly být politické kroky ovlivňovány časovými plány vojáků, vypracovanými jednotlivými generálními štáby. Ruská mobilizace přiměla německé generály, aby požadovali okamžitou mobilizaci a naléhali na úplnou mobilizaci Rakušanů. Podle válečných plánů, dohodnutých mezi německým a rakouským náčelníkem generálního štábu, měly rakouské armády zpomalit ruský postup proti Německu v době, kdy bude jádro německé armády zaměstnáno snahou vyřadit Francii z války a nebude schopno bránit německou východní frontu. Probíhající ruská mobilizace si žádala všeobecnou mobilizaci v Rakousku, umožňující rychlou protiakci. Zároveň však bylo nezbytné bezodkladně zahájit německé tažení proti Francii tak, aby skončilo včas a německé jednotky mohly být přesunuty ze západu na východ dříve, než se rakouský odpor zhroutl pod ruskou převahou. Proto si němečtí generálové velmi přáli ukončit všechna další diplomatická jednání, aby mohli vpadnout do Francie. Ani vládcové tří říší – František Josef I., Mikuláš II. a Vilém II. –, ani jejich hlavní civilní rádcové neměli odvahu vzdorovat vojenským velitelům, kteří prohlašovali, že bez mobilizace přijdou jejich plány vniveč a bude ohrožena sama existence jejich národů. Německo zaslalo Rusku ultimátum s požadavkem okamžitého přerušeni vojenských příprav, a když neobdrželo žádnou uspokojivou odpověď, vyhlásilo mu 1. srpna 1914 válku. Po tomto kroku následovalo 3. srpna vyhlášení války Francii, jež Němci ospravedlňovali už na první pohled lživým tvrzením, že francouzské síly narušily německou hranici.

Neodvolatelnost vojenských časových plánů odsoudila k neúspěchu i pokusy britského ministra zahraničí sira Edwarda Greye zastavit na poslední chvíli mobilizaci a svolat mezinárodní konferenci. Britští diplomaté usilovně pracovali na udržení míru, později se však přetrásala otázka, zda použili správnou taktiku. Mohl být zachován mír, kdyby Grey v raném stadiu krize prohlásil, že Velká Británie podpoří v případě války Francii a Rusko? Včasný britský závazek by možná získal čas pro konferenci. Ra-

kousko by možná váhalo se zásahem proti Srbsku a Rusko, upokojené slibem britské pomoci, by možná tolik neusilovalo o vyhlášení všeobecné mobilizace. Ti, kdo hájí Greyův postup, tvrdí, že záruka britské podpory by měla právě opačný účinek a jen by povzbudila Rusko a Francii k zaujetí agresivního stanoviska. Greyovi zastánci navíc pochybují, zda by britské prohlášení odstrašilo Německo od jeho kurzu, neboť Němci očekávali, že Britové vstoupí do války, ale domnívali se, že to nebude dost brzy na to, aby zabránili porážce Francie.

Grey navíc váhal s nějakým definitivním prohlášením o tom, co Británie udělá v případě války, asi i proto, že si nemohl být jist, zda za ním půjde i britský lid. Britské veřejné mínění bylo v této otázce rozpolcené. Rozhodl až německý vpád do Belgie 3. srpna 1914. Neutralitu Belgie zaručovala mezinárodní smlouva, kterou podepsalo i Německo, a toto porušení mezinárodního práva z německé strany přesvědčilo britskou vládu i britské obyvatelstvo, že se musí zapojit do konfliktu. Válka byla vyhlášena 4. srpna.

Během kritických týdnů před německým porušením belgické neutrality dávali konzervativci přednost účasti Británie ve válce kvůli jejím svazkům s Francií a v zájmu udržení rovnováhy moci. Labouristická strana se však stavěla proti válce. Toto stanovisko sdílelo i radikální křídlo Liberální strany, a liberálové tak postrádali jednotný politický názor na tuto věc. Vláda liberálů byla rozdělena stejně jako jejich strana. Dokonce i po porušení belgické neutrality dva členové kabinetu rezignovali, aby dali najevo svůj nesouhlas s britskou účastí ve válce. V debatách a diskusích o této otázce dával sir Edward Grey přednost vstupu do války, trval ale na tom, aby si Británie ponechala volné ruce a nebyla nucena podporovat Francii a Rusko. Formálně měl pravdu v tom, že nedošlo k uzavření žádného politického spojení. Ujednání mezi britským a francouzským generálním štábem měla čistě vojenskou povahu. Greyovo tvrzení, že britská vláda může svobodně volit svůj postup, však bylo sporné. Na základě rozhovorů mezi oběma generálními štáby mohli Francouzi očekávat příchod britských expedičních sil na francouzskou půdu. Žádný generální štáb by nemohl vypracovat takové plány, aniž by informoval svou vládu a měl její souhlas. Při popírání existence závazků vůči Francii byl Grey buď neuvěřitelně naivní, co se týče možnosti oddělit politické a vojenské plánování, nebo překrucoval skutečnost ve snaze vyhnout se růstu odporu radikálů ve vlastní straně. Když se francouzský velvyslanec v Londýně Paul Cambon dožadoval britského vyhlášení války Německu, řekl, že britská odpověď na tento požadavek ukáže, zda „slovo *čest* nebude muset být vyškrtáno z britského slovníku“. Samotný Grey měl pocit nekonečné úlevy, když

se kabinet po německém vpádu do Belgie rozhodl vstoupit do války. Váhavce získal argument, že britská účast se nyní stala morální nezbytností.

EVROPSKÝ PŘÍSTUP K VÁLCE V ROCE 1914

První světová válka odhalila hrůznost válčení v průmyslovém věku. Avšak strašlivé ztráty na lidských životech a materiálních zdrojích zkreslily a pokřivily výklad událostí z července a srpna 1914. Diskusi o příčinách první světové války ovládla otázka viny: historické zkoumání bylo v prvé řadě úsilím určit podíl viny jednotlivců a národů, které se jí zúčastnily. Mělo by se proto zdůraznit, že v roce 1914 nebyla válka považována za zločin, ale že se na ni pohlíželo jako na legitimní, i když nepříjemný a nebezpečný nástroj politiky.

Někteří lidé určitě měli jisté povědomí o změnách, které ve vojenství vyvolal mimořádný nárůst ničivosti moderních zbraní. Odvážní a prozíraví jednotlivci – jako např. Bertha von Suttner, autorka knihy *Odhodte zbraň* (1899) – se snažili burcovat veřejnost proti nebezpečím moderní války organizováním pacifistických hnutí. Ničivost války zdůraznily i dvě mezinárodní mírové konference v Haagu v letech 1899 a 1907. Ale tyto konference se soustředily spíše na omezování výzbroje a na humanizaci války než na její odstranění. Až do roku 1914 nedošlo k žádnému pokusu zakázat válku samotnou. Navíc byli téměř všichni přesvědčeni, že vzhledem k evropské ekonomice, která se stala složitě propojenou strukturou, by válka mohla trvat jen pár týdnů nebo měsíců a o jejím výsledku by mohlo rychle rozhodnout několik velkých bitev. V roce 1914 si nikdo nedokázal představit to, co se stalo tvrdou realitou několika příštích let.

Jestliže političtí vůdcové váhali s účastí na dobrodružství, jakým byl válečný konflikt, nebylo to ze strachu, že budou označeni za zločince. Po zkušenostech z prusko-francouzské a rusko-japonské války spíše viděli za každým konfliktem skryté nebezpečí revoluce. Byli si vědomi toho, že mohou uvolnit síly, které stávající vládnoucí vrstvy možná nebudou schopny zvládnout. Vlády evropských zemí měly ještě jeden, neméně důležitý důvod pro to, aby se vyhýbaly očividné agresí. Jejich armády byly založeny na všeobecné branné povinnosti mužské populace. Pokud nebylo zřejmé, že válka je nezbytná, zdálo se obtížné, ne-li nemožné žádat lidi, aby se vzdali svého občanského života a pokojných zaměstnání. Soudilo se, že dělníci, oddělení hlubokou propastí od světa buržoazie, nebudou ochotni přijmout válku, pokud nebudou přesvědčeni, že vnější nepřítel napadl mírumilovnou zemi.

A tak v létě 1914 usilovaly všechny evropské vlády o to, aby vypadaly jako nevinná oběť agrese. V průběhu první světové války nabýval tento mora-

listický prvek, toto zdůrazňování správnosti vlastní věci, stále více na významu: rostoucí nenávisť k nepříteli posilovala vnitřní sílu. Pomáhala také utužovat vůli k odporu a zmírňovat společenská a politická napětí. Válka se stala bojem dobra proti zlu, bojem, který bylo nutno vést až do úplného zničení nepřitele.

Obavy vládních kruhů, že nižší třídy budou vzdorovat mobilizaci, vyvolalo především prohlášení socialistické Druhé internacionály, že dělníci by měli na povolávání do zbraně odpovědět generální stávkou. Ve skutečnosti nevěnovala tomuto doporučení pozornost žádná z evropských socialistických stran. Všechny podporovaly válečnou politiku svých vlád. Nejenže ztroskotaly snahy o vytvoření opozice proti válce, ale začátek války byl vítán s téměř blouznivým nadšením. Tato překvapivá reakce poukazuje na příčiny války, které tkvěly hlouběji než ve výpočtech a chybných odhadech ministrů zahraničí a diplomatů.

Lidem ve většině evropských zemí se válka jevila jako vysvobození z neúnosné situace. Ve vládnoucích vrstvách se rozšířil pocit, že politický vývoj dospěl do slepé uličky – a to nejenom v carském Rusku a v Rakousku-Uhersku, jejichž vlády se zoufale snažily udržet zastaralé formy vládnutí, nýbrž v celé Evropě. Ve Velké Británii nezmírnily reformy liberální vlády sociální napětí: pracovní střety a stávky byly v letech těsně před vypuknutím války obzvláště prudké. A třebaže se pokus o vyřešení irské otázky nedal už déle odkládat, celý problém ohrožoval autoritu vlády. Ve Francii se politická scéna opět začala polarizovat na levici a pravici, které proti sobě vystupovaly s obnovenou prudkostí. V Itálii vedla netrpělivost nad váhovou vládní politikou industrializace a demokratizace ke vzniku extrémních protiparlamentních hnutí na pravici i na levici. A v Německu demonstrovaly volby do Říšského sněmu v roce 1912, z nichž jako nejsilnější vyšli sociální demokraté, že masy se nesmíří s nedostatkem politické moci jen kvůli spořádané státní správě a sociálním opatřením.

Léta před první světovou válkou bývají obvykle považována za dobu plnou slunce a světla, která stojí v protikladu k temnotě, jaká padla na Evropu v roce 1914. Ve skutečnosti vládl v letech bezprostředně před zahájením války velký neklid. To neznamená, že konflikt byl nevyhnutelný. Válka, která začala v roce 1914, nebyla imperialistická v tom smyslu, že ekonomické zájmy jednotlivých evropských národů se nutně musely střetnout: hospodářská expanze po celé zeměkouli zvýšila jak konkurenci, tak spolupráci mezi finančními a průmyslovými společnostmi různých zemí. Obecně řečeno, podnikatelé nebyli obhájci války. Navíc, přes stávky a násilí nebyly okamžitou revolucí ohroženy vlády těch evropských zemí, které měly dostatek spolehlivých vojenských a policejních sil – a k těmto ze-

mím patřily Velká Británie, Německo a Francie. Proto se vlády těchto zemí nepotřebovaly uchýlovat k válce, aby odvrátily svůj pád. Industrializace však přinesla a přinášela problémy, které se stále hromadily a které, jak se zdálo, nedokázala vyřešit žádná vládní forma, ani autoritářská, ani parlamentní. Odtud pramenila touha po zvratu, který by odstranil všechny tyto problémy, jež vzdorovaly jakémukoli řešení. Některým politikům, unaveným pohledem na národ rozdělený do dvou nepřátelských táborů, se zdálo, že válka slibuje obnovu společného cíle.

Podle názoru německého sociologa Maxe Webera byla nevyhnutelnou budoucností moderního průmyslového světa racionální organizace a byrokratizace, která dělá z člověka kolečko v soukolí disciplinované masové společnosti. Pro příslušníky středních vrstev, izolované v monotónní uniformitě průmyslové společnosti, přicházela válka jako příležitost skoncovat s tím, co bylo stále spíše novým jevem. Dělníci byli v problematické situaci. Přinejmenším mnozí z nich získávali větší podíl na životě společnosti, jíž byli odcizeni. Ale revoluce, která by je učinila pány společenského řádu, se zdála být vzdálená – rozhodně vzdálenější než v době, kdy vznikaly socialistické strany.

Nespokojenost s existujícím společenským pořádkem proměňovala válku, která člověka tak prudce uvolňuje z pout každodenní rutiny a formuje nové svazky, v předzvěst nanejvýš žádoucího nového společenského řádu, a to v myšlení snad všech tříd. Za viditelným šokem a strachem byla také naděje a očekávání – ani na to nelze zapomenat při vysvětlování příčin této katastrofy, jejímž výsledkem bylo 37,5 milionu lidských obětí, zničení téměř celé jedné generace mužů a ztráta evropské nadvlády nad světem.

První světová válka

POVAHA TOTÁLNÍ VÁLKY

Jak se vzdalovaly ony srpnové dny roku 1914, bylo stále jasnější, že vypuknutí první světové války znamená konec jedné éry. Po pravdě řečeno, posuzujeme-li pečlivě to, co se odehrálo během desetiletí před touto válkou, můžeme nalézt trendy a tendence, které vedly evropskou politiku a sociální život do nových vod. Avšak první světová válka tyto trendy posílila a urychlila tempo změn.

Bylo by chybou předpokládat, že nová éra začala teprve v roce 1918, po skončení nepřátelství. První světová válka nebyla jen násilnou mezihrou, oddělující starý věk od nového. Nový věk se utvářel během válečných let: to, co se odehrálo mezi roky 1914 a 1918, nám pomáhá pochopit období, které následovalo.

Nejdříve se projevíly změny způsobené samotným konfliktem, novinami v technice a vedení války. Když evropské mocnosti v nádherných dnech pozdního léta 1914 mobilizovaly, nabízely jednotky, jež za doprovodu nadšených davů pochodovaly ulicemi k železničním stanicím, působivou a barvitou podívanou. Přihlížející házeli květiny pod nohy mužů, jejichž triumfální návrat se očekával za pár týdnů. Vlajky vlály, kapely vyhrávaly a vojáci šli do války s písní na rtech. V prvních měsících se vojenské akce vedly tradičním způsobem. Po cestách pochodovaly dlouhé kolony pěchoty. Jízda prováděla průzkum a důstojníci vedli své vojáky do útoků na města a vsi. Po úvodních bitvách na západě však frontové linie podivně ztichly. Vojáci se zakopávali do hlubokých zákopů, chráněných ostnatým drátem; zemi nikoho mezi nepřátelskými pozicemi osvětlovaly v noci signální rakety, které měly odhalit nepřátelské hlídky, pokoušející se proniknout liniemi fronty. Ušlechtilí a elegantní jezdečtí koně se náhle stali zbyteční. Účinnější byl vzdušný průzkum a průzkumná letadla, vyzbrojená kulomety, se čas od času střetávala ve vzdušných soubojích. Z pilotů se stali populární váleční hrdinové. Pěšák, oblečený v blátivé šedé

Válečné nadšení v roce 1914. Mladí muži, kteří se dobrovolně přihlásili do vojenské služby, pochodují hlavní berlínskou třídou Unter den Linden.

nebo khaki uniformě, stále nosil svou pušku a bodák, ale jeho nejcennějšími zbraněmi se staly ruční granát a kulomet. Než válka skončila, byl na nepřátelské pozice vypuštěn otravný plyn a přes bitevní pole a zákopy se těžkopádně rozjely tanky.

Neméně významné byly změny v námořní válce. S jedinou výjimkou – jíž bylo nerozhodné střetnutí britské a německé válečné flotily u Jutska v roce 1916 – nedošlo k žádné velké námořní bitvě. Válečných lodí se používalo k ochraně konvojů před ponorkami, které se staly rozhodující zbraní v boji o ovládnutí moří.

Tyto změny svědčí o tom, že ve 20. století se válka stala něčím víc než jen střetnutím ozbrojených sil: nikoli bez důvodu se objevuje pojem „totální válka“. Pro plynulý přísun zbraní, který se nyní stal rozhodující, bylo zapotřebí, aby složitý průmyslový komplex fungoval bez přerušení. Na začátku války jen málokdo tušil, jaký význam mají plynulé dodávky surovin a pracovní síly, a trvalo nějakou dobu, než se vedoucí politici a vojenská představitelá přesvědčili o závažnosti tohoto faktoru.

Snad nejdůležitější změnou, kterou přinesla krvavá lázeň první světové války, byl ale nový postoj k válce samé ze strany vojáků, kteří v ní museli bojovat. Nápadný kontrast mezi zvučnými frázemi, jež používali politici a novináři k ospravedlnění válečných jatek, a krutou realitou denního ži-

vota v zákopech – plných bezedného bláta, nenasytých vši, kryš vypasených na mrtvolách, mršínách a kusech těl rozestých po „území nikoho“ – vedl k sílícímu pocitu ironického odstupu od celého tohoto válečného podniku. Plodem první světové války byly generace, které už většinou neměly sklon pohlížet na válku jako na skvělou a ušlechtilou sportovní událost – jako na jakousi obdobu olympijských her se zbraněmi. I když samozřejmě stále existovali lidé, kteří válečnou zkušenost romantizovali, většina válečných pamětí a románů vydaných ve dvacátých letech popisuje bitvu (aspoň z pohledu pěšáka) jako mechanickou a brutálně bezvýraznou – jako vojenskou obdobu odlišťující továrenské práce.

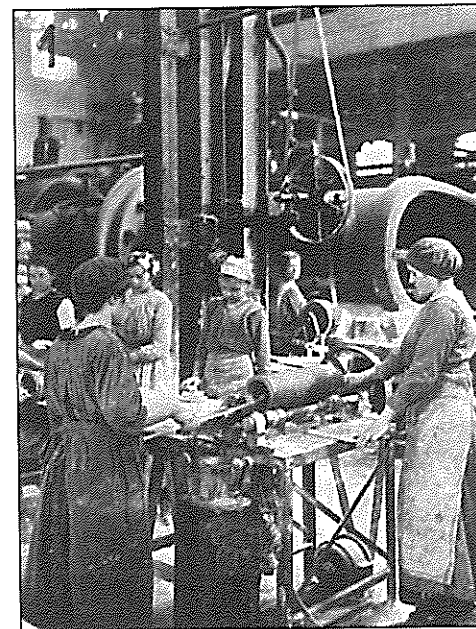
DOMÁCÍ FRONTA

Pokud jde o pracovní sílu, bylo klíčovým problémem sladění potřeb armády a průmyslu. Horníci a hutníci se možná dokonale hodili k vojenské službě, ale měli především znalosti a fyzické schopnosti, které byly potřebné v dolech a průmyslu. Bylo nutné stanovit priority. Jak se válka protahovala a obětí přibývalo, stávalo se získávání nové pracovní síly trvalou starostí vlád. Věkové hranice pro vojenskou službu se prodlužovaly a ženy musely vykonávat povolání, jež byla dosud vyhrazena mužům – pracovaly na úřadech a v továrnách, jako průvodčí v tramvajích i jako zemědělské dělnice.

Každé odvětví, které nesloužilo přímo válečným účelům, se muselo omezit na minimum. Jedním z důvodů byla nutnost šetřit pracovní silou, jiným důvodem byl nedostatek surovin. Před válkou nebyla žádná evropská země soběstačná. Francie, která byla na dovozu závislá méně než jiné státy, tuto výhodu záhy ztratila, neboť Němci okupovali velkou část jejích průmyslových oblastí. Válečné události přerušily mezinárodní obchod, jehož prostřednictvím se v době míru získávaly suroviny. Dovoz surovin navíc pro každou zemi znamenal odčerpávání domácích zlatých rezerv, neboť už nebylo možné vyrábět zboží, které přinášelo cizí měnu. Nezbytností se proto stala přísná kontrola surovin – jejich úsporného využívání, jejich shromažďování a rozdělování mezi továrny podle válečných potřeb.

Mimořádně palčivým problémem se stalo zajištění výživy, a to nejen ve vysoce průmyslových zemích, jako byly Velká Británie a Německo, které v době míru spoléhaly na dovoz pšenice a dalších potravin, ale také v zemích agrárních, jako byly Rakousko a Francie, kde mobilizace odčerpala z venkova zemědělské dělníky. Navíc se ztížil i dovoz potravin do městských center, protože železnice byly přetíženy vojenskými transporty. Všechny vlády zavedly přidělový systém, který obvykle začínal u chleba a masa, pak se rozšířil i na další potraviny, a nakonec zahrnoval také oble-

Kvůli nedostatku pracovních sil na domácí frontě byly i v továrně na výrobu děl zaměstnány ženy.

čení, mýdlo a další zboží. A tak se pod vládní kontrolu dostaly pracovní síly, suroviny i spotřební zboží.

Vznikla ministerstva pro řízení ekonomických aktivit, stávky byly postaveny mimo zákon a pracovní doba se prodloužila. Nedostatek zboží vyhnal nahoru ceny, a tak se stala nezbytnou i cenová regulace, aby se zabránilo prohlubování rozdílu mezi bohatými a chudými, což by mělo škodlivý dopad na morálku občanů. Pro zaměstnavatele byly ale cenové regulace přijatelné jen tehdy, když je doprovázela kontrola mezd. Při plánování a provádění těchto opatření hledaly vlády podporu u průmyslníků i odborových předáků, neboť jejich souhlas byl pro realizaci těchto opatření nezbytný. Vlády se dalekosáhle zapojily do fungování hospodářského života ve všech jeho oblastech. Vládní zasahování do ekonomiky a vládní regulace hospodářského života se samozřejmě v některých zemích prováděly důkladněji než v jiných – v Německu a ve Velké Británii bylo rozsáhlejší než v zemích jako Rakousko-Uhersko, Rusko a Itálie s jejich neefektivními úřednickými aparáty. Nicméně podřízení ekonomických aktivit vládní regulaci, k němuž došlo v celé Evropě, znamenalo radikální rozchod s představou, že ekonomika může fungovat pouze tehdy, jestliže do ní vláda nezasahuje. Přidělový systém a vládní regulace byly nepochybně

jedinými možnými prostředky, jak zajistit přežití veškerého obyvatelstva. Ale i tato opatření, zejména v Rusku, Rakousku a Německu, stěžejně zajišťovala existenční minimum. Lidé hladověli a snadno se unavili, černý trh, na němž si zámožní lidé přilepšovali ke svým přídělům, vedl k šíření korupce a k úpadku morálky.

Válka se už neomezovala jen na bojiště, ale stala se totální, neboť válečné aktivity ovlivňovaly život celé země. Konstrukce letadel sice zatím nepokročila natolik, aby se dalo provádět hromadné bombardování. Několik náletů na nepřátelská města a několik výprav obřích německých zeppelinů k východnímu pobřeží Anglie mělo úspěch daleko spíše díky hrůze, kterou to vyvolávalo, než proto, že by to způsobilo skutečně vážné škody. Byly to však první náznaky onoho způsobu válčení, který se měl jednou prosadit.

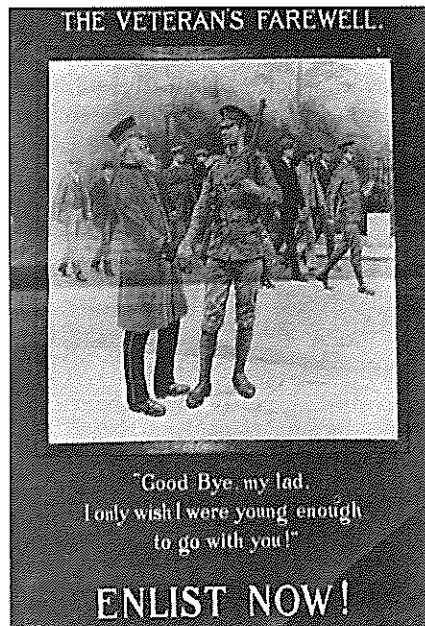
Hlavním nástrojem k narušování nepřátelské ekonomiky byla blokáda. Britové ovládali Severní moře a bránili Německu přivážet zásoby z druhé strany Atlantiku. Němci záhy pochopili, že jejich nejsilnější zbraní v námořní válce jsou ponorky, prohlásili celou oblast Britského souostroví za blokované území a deklarovali, že mají právo vyhledávat a potápět všechny lodě, směřující do britských přístavů.

Za první světové války získala klíčový význam aktivita a morálka civilního obyvatelstva. Existovala už nejen bojová, ale i domácí fronta. A udržení bojového ducha na domácí frontě se stalo zcela zásadní otázkou. Všechny země začaly používat cenzuru jako preventivní opatření, aby zabránily šíření informací, které mohly napomoci protivníkovi, i jako nástroj kontroly a usměrňování všech sdělovacích prostředků, jež měly podporovat morálku občanů. Až pod vlivem první světové války získalo slovo „propaganda“ hanlivý smysl: všechny vlády zřídily úřady pro propagandu a všechny falšovaly zprávy. Jednou z hlavních povinností úřadů válečné propagandy bylo hanobit nepřítele a vykreslovat jej v těch nejtemnějších barvách, aby obyvatelstvo nabylo přesvědčení, že porážka by znamenala zničení všeho, zač stojí žít. Na válku se stále více pohlíželo jako na boj proti zlu. Obzvláště účinná byla protiněmecká propaganda, protože počínání Němců poskytovalo dostatek podkladů pro zprávy o jejich ukrutnostech. Brutální chování německých vojsk v Belgii nebylo možné popřít. Němci totiž očekávali, že tudy projdou bez nesnází, a belgický odpor je rozrušil. Náhlou německého vpádu znemožnila Belgičanům mobilizovat a mnozí z nich bojovali v civilních šatech, pouze s páskou na rukávu, která označovala vojáky. Mezinárodní právo tuto praxi uznávalo, ale Němci přesto považovali všechny, kdo bojovali bez uniforem, za zrádce, kteří měli být zastřeleni ihned po zajmutí. Dojem, že na odpor se postavilo veškeré civilní

obyvatelstvo Belgie, přiváděl Němce k nepřičetnosti. Jakmile narazili na odpor, brali rukojmí a popravovali je. V posledním srpnovém týdnu označily londýnské Timesy v narážce na události v belgické Lovani Němce za „Huny“. Němci tam v přesvědčení, že jsou pod palbou ostřelovačů a že město je plné zrádčů, popravili velké množství lidí a nakonec Lovaně zapálili. Věhlasná a starobylá univerzitní knihovna v Lovani byla zcela zničena. Vzpomínku na „lovaňské barbarství“ brzy rozjitřil „remešský zločin“. Němci se domnívali, že věž katedrály v Remeši slouží jako pozorovatelna Francouzů, a v září 1914 chrám ostřelovali, přičemž poškodili jeho střechu i hlavní loď. I kdyby věž sloužila jako pozorovatelna, škody způsobené na proslulé památce evropského umění byly neomluvitelné. Další municie protiněmecké propagandě poskytli Němci svou bezohlednou okupační politikou. Popravili Edith Cavellovou, zdravotní sestru, která pomáhala britským a francouzským vojákům v útěku přes hranice do neutrálních zemí, přičemž ignorovali skutečnost – kterou uznávali i někteří z německých okupačních důstojníků –, že jako představená nemocnice se obětavě snažila zmírnit utrpení vojáků všech národů, a že si tedy zasloužila spíše milost než trest. Další neblahou událostí, kterou americký prezident Woodrow Wilson označil za „jeden z nejvíce pobuřujících, a myslím, že nejméně ospravedlnitelných incidentů současné války“, bylo odvezení více než sta tisíc belgických dělníků do Německa.

VÁLEČNÉ CÍLE

Představu, že nepřítel je démon a že jeho porážka položí základy nového, lepšího světa, veřejně hlásaly všechny vlády a propaganda ji pilně přizívala. Tento ideologický a moralistický pohled znemožňoval sjednání míru, který by vedl k obnovení rovnováhy sil a mezinárodní spolupráce. Každá strana byla přesvědčena, že válka může skončit jen naprostou porážkou nepřítele, což umožní vytvořit zcela nový svět. Každý se proto pokoušel předkládat své válečné cíle v obecných a idealizovaných pojmech, které měly ukázat, že jeho vítězství poslouží zájmům celého lidstva. Formulace takových cílů byla pro Velkou Británii, Francii a jejich spojence v posledních dvou letech války poměrně snadná. Válka byla nazvána bojem za nový světový řád, založený na principech demokracie a národního sebeurčení. Její účel stručně shrnovalo proslulé heslo „učinit svět bezpečným pro demokracii“. Dokud bylo členem protiněmecké koalice Rusko se svou autoritářskou vládou, byla tvrzení o boji za demokracii jen prázdnou frází. Ale po svržení cara v březnu 1917 dostala představa o boji mezi demokracií a samovládou smysl, zejména proto, že pád carismu se časově shodoval se vstupem Spojených států, největší demokracie světa, do války proti Německu.

Válečné nadšení ve Velké Británii. *Slavný náborový plakát. (Text na plakátu: Veteránovo rozloučení: „Sbohem, můj hochu. Kéž bych byl tak mladý, abych mohl jít s tebou!“ NARUKUŽ TED!).*

Skutečnost, že k válečnému úsilí přispěli muži a ženy ze všech vrstev, posílila požadavek, aby právo rozhodovat o politickém osudu své země dostali všichni obyvatelé. Před první světovou válkou byl požadavek volebního práva pro ženy považován za utopický, ne-li směšný, a vyvolal významnější hnutí jen ve Velké Británii. Nyní získal daleko více na naléhavosti a jeho oprávněnost uznávalo mnohem více lidí. Ve Velké Británii, Německu a Spojených státech bylo volební právo žen prosazeno krátce po válce. Ve Francii a Itálii dokázali jeho protivníci odkládat přiznání volebního práva ženám až do druhé světové války. Ale ani tam se o konečném vítězství volebního práva žen nikdy vážněji nepochybovalo.

Pro Německo a jeho spojence bylo obtížné postavit válku na širokou ideologickou základnu. Německá sociální demokracie byla ze všech socialistických stran největší a nejlépe organizovaná. Když socialisté odsouhlasili rozpočtový zákon, potřebný pro financování války, byl to nejnápadnější a nejpřekvapivější doklad toho, jak sociální demokraté opouštěli v zájmu obrany své vlasti revoluční internacionalismus. Německá vláda získala podporu socialistů a pokrokových liberálů, aniž je přibrala do vlády. A tak vládli v Německu po většinu války příslušníci konzervativní byrokracie. Jejich vrozený odpor k liberálním a demokratickým reformám

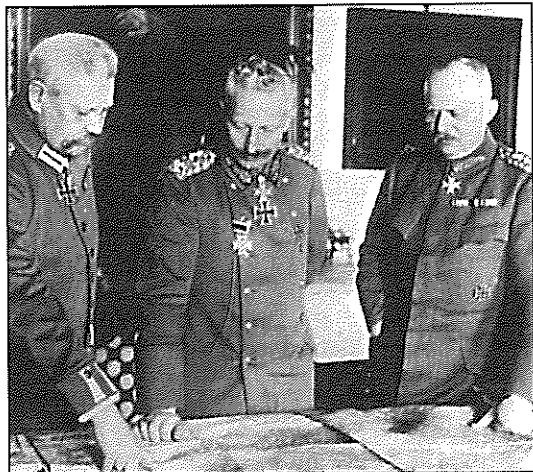
posilovali vojáci, jejichž moc nyní nesmírně vzrostla. Vilém II., jemuž se příliš nedařilo uplatňovat své vůdcovství ani v mírových časech, se teď neodvažoval odporovat mužům okamžiku. A tak němečtí vojenští velitelé Paul von Hindenburg (1847–1934) a Erich Ludendorff (1865–1937) začali vykonávat – ne-li formálně, pak aspoň fakticky – vojenskou diktaturu. Jako spojenci konzervativců se stavěli proti politickým reformám a v posledních dvou letech války se tak znovu objevila pnutí, která existovala v době míru a která se promítla do rozhořčeného boje o válečné cíle. V prvních týdnech války, kdy se zdálo, že německý postup ve Francii je nezadržitelný, trvali průmyslníci a jejich konzervativní spojenci na tom, že výsledkem války musí být získání bezpečné základny pro německou světovládu. Německo si mělo podržet Belgii a cenné francouzské ocelárny a uhelné doly v průmyslové oblasti Longwy-Briey. Později, když Němci obsadili rozlehlá území na východě, objevily se požadavky na anexi těchto zemědělských oblastí, aby bylo možno navždy zabezpečit zásobování Německa potravinami. Kapitáni těžkého průmyslu a konzervativci s podporou vojáků vedených Ludendorffem téměř až do posledních dnů války deklarovali nutnost usilovat o totální vítězství, aby Německo dosáhlo těchto dobovačných cílů. Když se ale ukázalo, že rychlé vítězství je stále v nedohlednu, začali pozvedat svůj hlas ti, kdo se stavěli proti takovým cílům – ať už je považovali za nerealistické nebo za nemorální. Proti anexím se stavěli ti, kdo věřili, že mír by měl být uzavřen na základě *statu quo* a že je třeba vynaložit veškeré úsilí na dosažení rozumného míru. Jednotná fronta, jež se v Německu vytvořila v srpnu 1914, se od druhého roku války začala drolit a trhliny, které se v ní objevily, byly měsíc od měsíce větší.

ČAS BITEV

ROZŠÍŘENÍ DĚJIŠTĚ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Konflikt, který se odehrál v letech 1914–1918, je právem označován za světovou válku, protože nabyl globálních rozměrů. Avšak na začátku se omezoval na evropské velmoci: na Velkou Británii, Francii, Rusko, Německo a Rakousko-Uhersko. Na tomto boji velmocí se od počátku podílely jen dva malé státy: Srbsko, jehož konflikt s Rakouskem vedl k vypuknutí války, a Belgie, která byla nucena čelit porušení své mezinárodně uznané neutrality ze strany Německa. První neevropská mocnost, Japonsko, vstoupila do války v srpnu 1914. Její vojenský příspěvek se však omezil na dobytí a obsazení německých koloniálních držav na Dálném východě. Ke skutečnému rozšíření válečného jeviště došlo poté, co na německé straně vstou-

Německé vrchní velení:
*Hindenburg, Vilém II.,
Ludendorff.*

pilo v listopadu 1914 do války Turecko. Tato země měla klíčové postavení. Spojenectvím se západními mocnostmi a Ruskem mohlo Turecko uzavřít kruh kolem ústředních mocností – jak se označovaly Rakousko a Německo – a umožnit tak koordinovanou akci proti těmto mocnostem ze západu, východu i jihu. Na druhé straně jako spojenec Německa a Rakouska mohlo zabránit transportu válečného materiálu do Ruska přes Středozemní a Černé moře. V Konstantinopoli proto vypukl tuhý diplomatický boj o přízeň Turků. Posléze se však ukázalo, že vliv, který si Němci vybuodovali stavbou bagdádské železnice a který zesílil s příjezdem dvou německých válečných lodí do Dardanel, je silnější. Zapojením Turecka do konfliktu se válka rozšířila do Mezopotámie a do Persie, kde britská a ruská vojska na jedné straně a turecké jednotky pod německým velením na straně druhé sváděly boje s proměnlivým úspěchem. Ve snaze zmírnit tlak na Turecko začalo Německo a Rakousko usilovat o dosažení přímého spojení s Osmanskou říší. Přislibem velké části Makedonie, která byla nyní v rukou Srbska, přesvědčily tyto země Bulharsko, aby v říjnu 1915 vstoupilo do války. Státy Dohody – Francie, Velká Británie a Rusko – přiměly zase v srpnu 1916 Rumuny a v červnu 1917 i Řeky, aby vyhlásili válku ústředním mocnostem, třebaže Srbsko v té době už podlehl spojenímu útoku ze severozápadu a z východu, takže ústřední mocnosti ovládaly souvislý široký pás území od Severního moře po Mezopotámii a Suezský průplav. Jenže v roce 1915 získala Dohoda důležitého spojence v Itálii. Původně vyhlásili Italové neutralitu, protože podle jejich názoru zahájilo válku Rakousko, které nejednalo v sebeobraně, jež byla dle dohody o Trojspolku nutnou

podmínkou italské pomoci. Italy si předcházely obě strany, ale ústřední mocnosti nemohly slíbit nic, co by vyvážilo italský zájem na využití války k osvobození obyvatel italské národnosti z rakouského područí. Státy Dohody slíbily Italům v tajné smlouvě, uzavřené v dubnu 1915 v Londýně, kromě rakouských provincií i rozsáhlá území podél východního pobřeží Jaderského moře, která by zahrnovala i sever Albánie, Dodekanéské ostrovy a – v případě rozdělení Turecka – také část Malé Asie. Později vstoupily do války dokonce i Portugalsko a San Marino. V roce 1917 byly do války na jedné či druhé straně zapojeny všechny evropské státy s výjimkou skandinávských zemí, Nizozemska, Švýcarska a Španělska. Vstupem Spojených států v dubnu 1917 získal konflikt s konečnou platností celosvětový ráz. Německu vyhlásila válku celá řada latinskoamerických zemí včetně Brazílie a další státy, např. Bolívie, Peru a Ekvádor, s Německem přerušily vztahy. Ke koalici proti ústředním mocnostem se připojily i Čína a Siam v Asii a Libérie v Africe. V mnoha z těchto případů byl důvod pro účast ve válce ryze ekonomický. Rozchod s Německem sloužil k utěsnění děr v námořní blokadě, zabraňoval přesunům německého kapitálu a umožňoval konfiskovat německý majetek. Válka se každopádně stala celosvětovou.

Malá rozloha území, jež zaujímaly ústřední mocnosti v porovnání s obrovskou územní rozlohou jejich nepřátel, by mohla vyvolat dojem, že porážka Německa a jeho spojenců byla přímo nevyhnutelná. Ve skutečnosti se ale mnohokrát zdálo, že Německo je na dosah vítězství, a jeho zhroucení v roce 1918 bylo náhlé a nečekané.

SLEPÁ ULÍČKA NA ZÁPADĚ

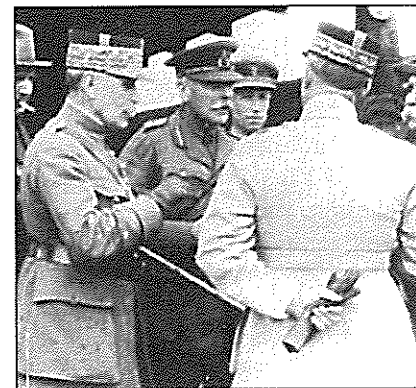
Na počátku války německý generální štáb plánoval, že Němci během šesti týdnů porazí Francii a pak se obrátí proti Rusku. Rychlého vítězství na západě chtěl dosáhnout soustředěním téměř všech německých sil proti Francii, především na pravém křídle této fronty. Toto křídlo mělo podniknout velký obchvatný manévr přes Belgii a severní Francii, pak se mělo stočit k jihu a nakonec k východu. Tím by byly francouzské síly chyceny do pasti v gigantickém obklíčení. Strategie, kterou použil Hannibal, když porazil Římany u Kann, měla být zopakována v kolosálně zvětšeném měřítku. To byl onen slavný Schlieffenův plán, pojmenovaný podle německého náčelníka generálního štábu, který jej kolem roku 1905 vypracoval. Plán však ztroskotал. Německý postup byl zastaven v bitvě na Marně, jedné z nejdůležitějších bitev v dějinách lidstva. Tento neúspěch měl řadu důvodů. Předně, belgický odpor zdržel německý postup. Němci také nepočítali s tím, že se objeví britský expediční sbor. Ten byl sice v bitvách u Monsu a Le Cateau odražen, přesto však významně pozdržel německý

postup. Alexander von Kluck, velitel německé 1. armády, která operovala na samém okraji pravého křídla, byl přesvědčen, že přítomnost britských sil znemožňuje zahrnout Paříž do širokého obkličovacího manévru, předpokládaného ve Schlieffenově plánu. Prikázal proto svým jednotkám, aby se prudce stočily k jihu a ponechaly Paříž po své pravici. To dalo Francouzům příležitost. Jejich armáda byla sice nucena po celý srpen ustupovat, ale nerozpadla se. Velitel francouzských sil Joseph Joffre byl zastáncem doktríny nepřetržitého útoku a staral se spíše o vyhledávání příležitosti k úderu než o přípravu obranných pozic. Kluckův postup k jihu umožnil Joffrovi zaútočit na německý týl a bok. Proslulou epizodou následující bitvy se stal přesun vojáků z Paříže přímo na frontu, který na základě rozkazů velitele pařížské posádky Gallieniho uskutečnili městští taxikáři. Dne 9. září dostala Kluckova armáda rozkaz ustoupit od řeky Marny k Aisně. Útočný plán Němců ztroskotal.

K porážce přispělo i německé vojenské velení. Pozměnilo původní Schlieffenův plán tak, že pravé křídlo bylo slabší, než se původně počítalo. Německá vojska na levém křídle byla navíc zaměstnána bitvou v Lotrinsku, a nemohla proto v rozhodujícím okamžiku uvolnit žádné jednotky k posílení pravého křídla. Helmuth von Moltke, náčelník německého generálního štábu, postupoval podle návodu svého strýce, velkého стратега 19. století, a dal svým polním velitelům volnost v rozhodování. Řídil se ale touto zásadou příliš doslovně a otrocky. Shora působilo jen slabé velení a dostatečná komunikace neprobíhala ani mezi jednotlivými německými veliteli. A tak se mezi německou 1. armádou, která působila na okraji pravého křídla, a 2. armádou, která operovala více vlevo, rozevřela mezera, a to právě v kritickém okamžiku, kdy začínal francouzský protiútok. Moltke, vyděšený představou, že Francouzi by mohli proniknout do tohoto prostoru, nařídil ústup.

Ať už výsledek bitvy na Marně připišeme energii a odvaze francouzských a britských generálů nebo chybám, jichž se dopustili němečtí velitelé, je třeba říci, že celý Schlieffenův plán byl asi neproveditelný. Vzdálenost, kterou bylo nutno překonat při obkličování všech vojenských sil Francie, byla pro pěšího vojáka příliš velká, přinejmenším pokud mělo vše proběhnout s rychlostí a přesností, jakou si vyžadoval úspěch. Za druhé světové války byly takové gigantické obkličovací manévry často úspěšné, ale v té době už byly armády plně motorizované a mohly snadno navázat a udržet spojení.

Po bitvě na Marně následoval „běh k moři“, tedy k přístavům u kanálu La Manche. Každá strana se pokoušela získat volnost pohybu obchvatem toho druhého, ale navzdory krvavým bojům podél flanderského pobřeží nebyl odtud nikdo vytlačen. Fronta se nyní začala stabilizovat: začínala

Politici a vojenští vůdcové Velké Británie a Francie. Haig, Joffre a Lloyd George jsou na fotografii vlevo, Foch, Haig, Clemenceau (na okraji fotografie upravo) a Weigand upravo (obrácen zády).

u Severního moře, ve Flandrech, pak se stáčela do nitra Francie, přičemž Němci si udrželi kontrolu nad důležitými průmyslovými oblastmi země, a posléze se vracela zpátky k francouzsko-německé hranici v Alsasku-Lotrinsku, kde končila u švýcarských hranic. Armády se zakopaly. V následujících téměř čtyřech letech, až do jara 1918, se frontové linie takřka nezměnily, ačkoliv došlo k ojedinělým a krvavým pokusům vyjít z této slepé uličky a prolomit nepřátelské linie. V únoru 1916 zahájili Němci útok na Verdun. Měla to být „opotrebovávací“ bitva. Němci do ní chtěli vtáhnout výkvět francouzské armády a zničit morálku jejích jednotek. Když však byla v červnu bitva přerušena, byly německé ztráty sotva menší než francouzské a německé územní zisky byly mizivé. V červenci 1916 zaútočili Francouzi a Britové na Sommě, ale do listopadu, kdy jejich ofenziva uvázla v blátě, dosáhli jen malých územních zisků. Na jaře 1917 se pokusili o průlom současným útokem na dvou různých místech fronty, u Arrasu a podél Aisny. Velícím generálem v této bitvě byl francouzský vrchní velitel Nivelle. Jeho hlavním úspěchem bylo dobytí Chemin de Dames, výšiny uprostřed frontové linie, ale ztráty byly tak strašné, že ve francouzské armádě vypukly vzpoury, a generál Henri Philippe Pétain (1856–1951), jenž byl povolán na místo Nivella, se rozhodl vést na západě ryze obrannou válku. Britský vrchní velitel Douglas Haig nicméně věřil, že Nivellova ofenziva ztroskotala jen kvůli taktickým chybám a že on, Haig, by ji vedl lépe. Navzdory velkým pochybnostem v britském kabinetu vydal rozkaz k ofen-

živě ve Flandrech, v okolí Yper, která začala 31. července 1917 a trvala až do listopadu. Územní zisky byly opět malé a oběti závažné. Podzimní deště a bláto zpomalovaly každý krok, takže útočící jednotky nabízely snadný cíl. Passchendaele, jak se tato bitva obvykle nazývá, „se bude spolu se Sommou a Verdunem vždy řadit mezi největší, nejkrutější, nejděsivější, nejmarnější a nejkrvavější bitvy, jaké kdy byly v dějinách válek svedeny“* – a také mezi zcela zbytečná jatka. Passchendaele ukázalo, bylo-li vůbec třeba takového důkazu, že je nutné zavést nové zbraně a nové bojové metody, má-li být překonána převaha obrany nad útokem.

NĚMECKÝ ÚSPĚCH NA VÝCHODĚ

Neúspěch u Verdunu Němcům v dostatečné míře dokázal marnost jakékoli ofenzivy na západě. Navrch nyní získali ti němečtí velitelé, kteří od neúspěchu v bitvě na Marne věřili, že vítězství lze dosáhnout jen porážkou Ruska. Nejvlivnějšími a nejúspěšnějšími zastánci tohoto názoru byli Hindenburg a Ludendorff. V Německu získali obrovskou popularitu, neboť v bitvách u Tannenbergu a u Mazurských jezer v srpnu a září 1914 porazili a zničili dvě ruské armády, postupující do nitra Východního Pruska. Hindenburgovy a Ludendorffovy zásluhy poněkud snižuje skutečnost, že přijeli – Hindenburg ze zálohy a Ludendorff ze západu – až v době, kdy už němečtí velitelé na místě vypracovali plány této bitvy. Nicméně Hindenburg a Ludendorff se jako zachránci Německa před ruskými barbary stali populárními hrdiny. V září 1914 byl Hindenburg jmenován vrchním velitelem německých vojsk na východě a v roce 1916 se stal náčelníkem generálního štábu, zatímco Ludendorff byl jeho hlavním pobočníkem.

Němci vedli válku na východě skvěle. V roce 1915 začala velká ofenziva v Haliči, okupované Rusy, a bojové operace se brzy rozšířily na celou východní frontu. Když se na podzim válečné akce zastavily, táhly se frontové linie od východní části Haliče až na sever, přičemž ústřední mocnosti dobyly Polsko, Litvu a Kuronsko.

Tato německá vítězství usnadnil nedostatek munice a vojenského vybavení na straně Rusů. Na počátku roku 1915 se Britové důmyslně pokusili otevřít přímou cestu do Ruska přes Dardanely. Tato operace – gallipolské tažení – ztroskotala především kvůli nedostatku koordinace mezi námořními a pozemními vojsky. A tak bylo možné posílat válečný materiál do Ruska jen přes Sibiř. Rusové byli při zahájení tažení v roce 1916, jež bylo poslední vojenskou operací carského Ruska, nuceni spoléhat se jen na své vlastní zdroje.

* David Lloyd George: *War Memoirs*, vol. IV, London 1934, s. 2110.

1917: BOD OBRATU VE VÁLCE

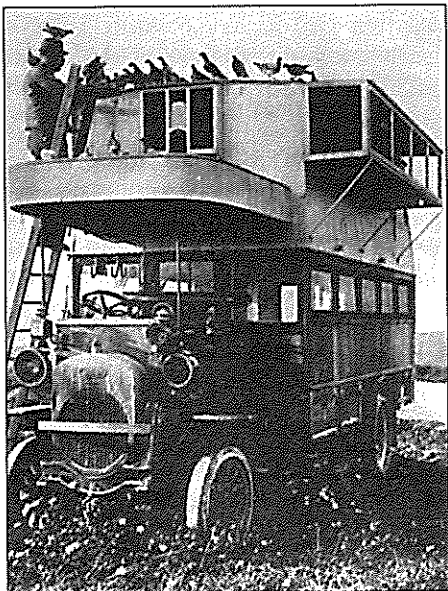
Od konce roku 1916 získala válka novou podobu. Očekávání, že skončí rychle, se rychle vytratila a vlastenecké nadšení, s nímž byly zpočátku ve všech zemích vítány zprávy o vývoji na frontách, ustoupilo skeptickému vystřízlivění. Těžké ztráty a ekonomické potíže vnesly válečnou realitu téměř do každého domova.

Životní úroveň civilního obyvatelstva v Německu poklesla na nejnižší bod v zimě 1916–1917. Byl nedostatek uhlí, a tudíž i málo tepla. Příděly masa a másla byly skrovné. V pamětech těch, kdo prožili tyto měsíce, se zima připomíná jako „tuřínové časy“. Tuřín, tehdy jediná hojně dostupná potravina, byl veřejně propagován jako vynikající náhražka brambor, zeleniny a téměř všech druhů potravin. Šok z této zimy vedl v dalších válečných zimách k lepšímu plánování, takže i když se situace zásadně nezměnila, zdálo se, že je méně zoufalá. V případě Rakouska způsobovala nedostatek potravin ve velkých městských centrech, zejména ve Vídni, špatná doprava, neboť železnic bylo třeba pro přepravu vojenských jednotek z jednoho válečného jeviště na jiné. To vše ještě zhoršovala neochota uherských statkářů a rolníků prodávat své výrobky v Rakousku za nízké, regulované ceny.

Zákopová válka. Tento záběr pochází z doby bitvy na Sommě v roce 1916.

Než se začalo plně využívat bezdrátové spojení, byla komunikace na rozsáhlých frontách obtížná. Francouzi ještě za první světové války používali poštovní holuby.

V socialistických stranách téměř všech zemí získávaly na síle radikální skupiny. Tyto skupiny se stavěly proti podpoře, socialisty poskytované válečnému úsilí vlád. V Rakousku došlo k události, která to názorně dokládá: 21. října 1916 zavraždil Friedrich Adler, syn vůdce rakouských sociálních demokratů, rakouského ministerského předsedu hraběte Stürgkha. Adler považoval svůj čin za protest proti pokračování války a proti způsobu, jakým jeho otec vedl sociálnědemokratickou stranu, podporující válečnou politiku vlády. Není pochyb o tom, že Friedrich Adler vyjadřoval velmi rozšířený pocit únavy z války. Poté, co v listopadu 1916 zemřel císař František Josef I., pokusil se jeho nástupce císař Karel o sjednání míru. Jeho pokusy však byly neúspěšné, protože Rakousko nedokázalo uniknout ze sevření německých armád. Stával se však z něj stále méně a méně ochotný spojenec Německa.

V Anglii a Francii byl materiální nedostatek také hodně viditelný, ale k rostoucí vlně nespokojenosti přispíval méně než absence vojenských úspěchů a zejména porážka v bitvě na Sommě. Ve Francii vyvolal tento debakl spolu s těžkými oběťmi během obrany Verdunu poráženecké nálady, jež se projevovaly místními vzpourami. Změna ve vrchním velení, při níž se stal vrchním velitelem Pétain, sice stačila k obnovení disciplíny, ale politická nespokojenost rostla, dokud se v listopadu 1917 nestal premié-

rem Clemenceau – jeho jmenování se obecně chápalo jako krok k bezohledné organizaci všech dostupných zdrojů pro úplné vítězství. Do Velké Británie přišly špatné zprávy o bitvě na Sommě po jiných nepříjemných oznámeních: po velikonocním povstání v Irsku a po nerozhodném střetnutí s německou válečnou flotilou v bitvě u Jutska. Tyto potíže a neúspěchy byly ve stále větší míře připisovány liknavosti vlády při zavádění všeobecné branné povinnosti, její neochotě zavést přísná ekonomická opatření a neschopnosti premiéra Asquitha mobilizovat všechny síly impéria a zvýšit výrobu zbraní a munice. V prosinci 1916 Lloyd George nahradil Asquitha ve funkci premiéra. To, stejně jako jmenování Clemenceaua o několik měsíců později, znamenalo, že válka se povede až do vítězného konce. Naznačovalo to také, že i Anglie už pochopila, že názory na povahu války, které byly slyšet před jejím vypuknutím, byly chybné a že moderní válka je totální a vyžaduje krajní opatření a mimořádné úsilí.

REVOLUCE V RUSKU

Vývoj v Rusku se ubíral jinými cestami než v Anglii. I v Rusku se začal prosazovat názor, že úspěšný výsledek války vyžaduje opatření, která překračují čistě vojenskou sféru, a že veškerý civilní život je nutné organizovat a řídit v souladu s válečnými potřebami. V Rusku však vyústily tyto požadavky na nové, energičtější vedení v událost, jež se stala rozhodujícím a nejvýznamnějším momentem první světové války: ve svržení carismu a v dobytí moci bolševiky. Ofenziva na Sommě v létě 1916 byla součástí velkého strategického plánu, podle nějž mělo být Německo vystaveno útokům dohodových spojenců ze všech stran, ze západu i z východu. Rusové se na nich podíleli útokem v jižní části rakousko-německé fronty a podařilo se jim postoupit až k hřebenům Karpat. Tam však byli zastaveni a donuceni k ústupu – částečně kvůli obrovským lidským ztrátám a částečně v důsledku zhroucení zásobování. Navíc, stejně jako v předchozích taženích, i nyní trpěli Rusové nedostatkem munice. Neúspěch této ofenzivy – nazývané Brusilovova podle velitele ruských vojsk – vyústil ve všeobecné volání po nové vládě, která by měla důvěru dumy a zahrnovala vůdce různých politických stran. Tvrdilo se, že jedině taková vláda může mít autoritu k přijetí opatření, jež jsou nezbytná pro zvýšení průmyslové výroby a zajištění dodávek potravin pro armádu i dělníky v průmyslových centrech. Jen vláda se širokou základnou může v lidu vyvolat dostatečnou důvěru, aby si uchoval víru v úspěšný výsledek války. Takové požadavky byly v rozporu s hluboce zakořeněnými absolutistickými sklony cara a carev-

ny, kteří považovali jmenování ministrů za svou vlastní záležitost. Osobním důvodem carova a zejména carevna odporu k jakémukoli omezení samoděržaví, carské samovlády a k vytvoření širě založené, liberální vlády bylo vědomí, že jedním z prvních požadavků takové vlády by bylo odstranění zkorumpovaného Rasputina ze dvora. Oba totiž věřili, že jeho přítomnost je nezbytná, má-li jejich hemofilní syn zůstat naživu.

A tak carevna trvala na nedotknutelnosti carovy moci, aby členy vlády mohli být jen lidé naklonění Rasputinovi. Výsledkem byla řada nekompetentních a zkorumpovaných ministrů, kteří byli navíc podezříváni z náklonnosti k Německu, protože se vědělo, že Rasputin se stavěl proti válce jako takové. Lidé z různých vrstev a různých politických názorů – konzervativci i liberálové, velkovévodové i zahraniční velvyslanci – se spojili ve snaze přesvědčit cara, aby zavedl parlamentní zřízení. Jeden z členů carské rodiny a přední konzervativní politik zavraždili Rasputina v naději, že jeho odstraněním oslabí odpor cara proti změně vládního systému. Ve skutečnosti ale došlo k opaku: car se uzavřel do sebe a stal se téměř nepřístupný vlivům politických kruhů. Jak tlak narůstal, přesídlil do sídla vrchního velení, kde bylo téměř nemožné k němu proniknout. A tak když v Petrohradě vypukly chlebové bouře a gardové pluky se připojily k rebelujícím masám, nenašel car žádné zastánce, dokonce ani mezi vojáky, a byl nucen podvolit se požadavkům na abdikaci. Car a jeho rodina byli uvězněni: nejdříve v Carském Selu, odkud byli převezeni na Sibiř a pak zpět na Ural. V červenci 1918, když se k Uralu blížily jednotky monarchistů, byli car, carevna a jejich děti popraveni. Svůj pád z výsluní moci snaželi s podivuhodnou odevzdaností. Skoro se zdálo, jako by věřili v nevyhnutelnost naplnění jednoho z Rasputinových proroctví – zemře-li on, zanikne i carské Rusko.

Car abdikoval ve prospěch svého bratra Michala. Ten se však také vzdal trůnu, protože si byl vědom, že podpora pro další setrvání dynastie je slabá. Duma pak vytvořila prozatímní vládu, složenou z hlavních představitelů všech buržoazních stran a tolerovanou umírněnými socialisty, menševiky, kteří se klonili ke spolupráci s liberální buržoazií a podporovali válku za demokracii.

Vláda se dostala k moci v obtížné situaci a od jejího nástupu se po následujících šest měsíců události řítily závratnou rychlostí. Členové vlády viděli nejdůležitější úkol v pokračování a vystupňování válečného úsilí. Taková politika však vyžadovala souhlas lidových mas, jejichž očekávání znásobil pád carismu: dělníci doufali v nastolení socialismu, rolníci v získání většího množství půdy rozdělením velkých pozemkových majetků. Tyto požadavky měly velkou váhu, vznikaly dělnické rady v továrnách

Ruská revoluce. Pouliční boje v Petrohradě.

a vojenské rady v armádách, v nichž měli klíčové postavení zástupci rolnictva. Úspěšnost politiky prozatímní vlády silně závisela na těchto *sovětech* (radách) dělníků a vojáků. Bylo však jasné, že konzervativním a liberálním členům vlády chybí nadšení pro takové radikální požadavky. Prohlašovali, že rozhodnutí o tak zásadních změnách se má ponechat na ústavodárném shromáždění, zvoleném na základě všeobecného volebního práva mužů a žen starších osmnácti let; válečné podmínky však uspořádání takových voleb ztěžovaly. Jenže pokračování ve válce záviselo na posílení spolupráce s dělníky a rolníky, tyto sociální skupiny, nespokojené s odkládáním socializace a rozdělení půdy, bylo nutné ujistit, že reformy přijdou. Proto byl ministrem spravedlnosti (a poté války) jmenován Alexandr Kerenskij, socialistický politik, který se hlavně díky svému řečnickému nadání stal místopředsedou petrohradského sovětu. Do prozatímní vlády tak byl vnesen hluboký vnitřní rozpor. Kerenského vliv nevyhnutelně rostl, protože ministr představoval hlavní spojení se stále neklidnějšími a nespokojenějšími masami dělníků a rolníků. V červenci se Kerenskij stal předsedou vlády. Rostoucí vliv levice ve vládě však živil nepřátelství v řadách konzervativců a liberálů a především vyvolával pocity nevole mezi důstojníky a generály, kteří viděli, jak se jim před očima rozkládá kázeň v armádě. Výsledkem bylo vojenské vystoupení vrchního veli-

tele armády generála Kornilova, které si dalo za cíl obnovit kázeň a pořádek. Kerenskij se však proti Kornilovovi postavil. Jedna slavná scéna z ruského filmu *Oktabr (Říjen, 1927)* od Sergeje Ejzenštejna, který oslavoval ruskou revoluci, ukazuje, jak petrohradští dělníci ničí železniční trať, po níž mají přijet Kornilovovy jednotky. Je třeba dodat, že když Kornilov rozkázal vojenským jednotkám postupovat na Petrohrad, našlo se jen málo těch, kdo jej uposlechli. Kornilovův pokus o puč, ač neúspěšný, podkopal postavení Kerenského. Fakt, že reakční aktivity mohly nabýt takové síly a že se kontrarevoluce mohla pokusit o převrat, byl považován za známku slabosti a nedůslednosti prozatímní vlády. Začalo být jasné, že přijetí politiky orientované na pokračování ve válce ponechává někdejšími vládnoucími vrstvami silné postavení a je neslučitelné s cíli dělníků a rolníků. Udeřila hodina bolševiků.

Nyní se ukázal plný význam události, k níž došlo v noci 3. dubna 1917 – význam Leninova příjezdu na petrohradské Finské nádraží. Němci Leninovi povolili odcestovat ze Švýcarska, kde žil v exilu, přes Německo do Ruska v naději, že jako vůdce radikálních bolševiků, kteří se stavěli proti válce, bude překážet v práci proválečně naladěné prozatímní vládě. Když Lenin přijel a byl slavnostně přivítán představiteli petrohradského sovětu, menševiky Čcheidzem a Skobelevem, v čekárně vyhrazené dříve pro carskou rodinu, okamžitě odmítl jejich výzvu ke spolupráci při obraně revoluce proti nepřátelům zvenčí i zevnitř. Během vystoupení před shromážděným davem prohlásil, že revoluce nevyřešila základní problémy ruského proletariátu a že úkolem nadále zůstává proměnit buržoazní revoluci v revoluci proletářskou a socialistickou. A tak Lenin hned na počátku vytyčil linii, kterou se měli bolševici řídit a která je oddělila od všech ostatních stran. Skutečná revoluce, která by proletariátu zajistila mocenský monopol, měla teprve přijít a bylo nutné vynaložit veškeré úsilí, aby přišla co nejdříve. Tohoto cíle nebylo možné dosáhnout v době války, neboť ta ponechala moc v rukou armády a buržoazie. Proto bylo třeba válku okamžitě ukončit. Mír a revoluce se vzájemně doplňovaly. Lenin ale oslovil i dělníky jiných zemí a připomínal jim marxistickou tradici mezinárodní revoluce a antimilitarismu.

Požadavek míru byl propagandistickým apelem na ruské vojáky. A nebylo pochyb, že vojáci dychtí po návratu domů a po účasti na očekávaném dělení půdy. Bolševici také chápali, že ke splnění úkolu, který si stanovili, je nutné získat především kontrolu nad správním a průmyslovým centrem Ruska, nad Petrohradem. Před uchopením moci neměli bolševici mezi ruským obyvatelstvem příliš mnoho přívrženců. Dokonce i mezi průmyslovými dělníky měli menší podporu než jejich socialističtí rivalové, menševici.

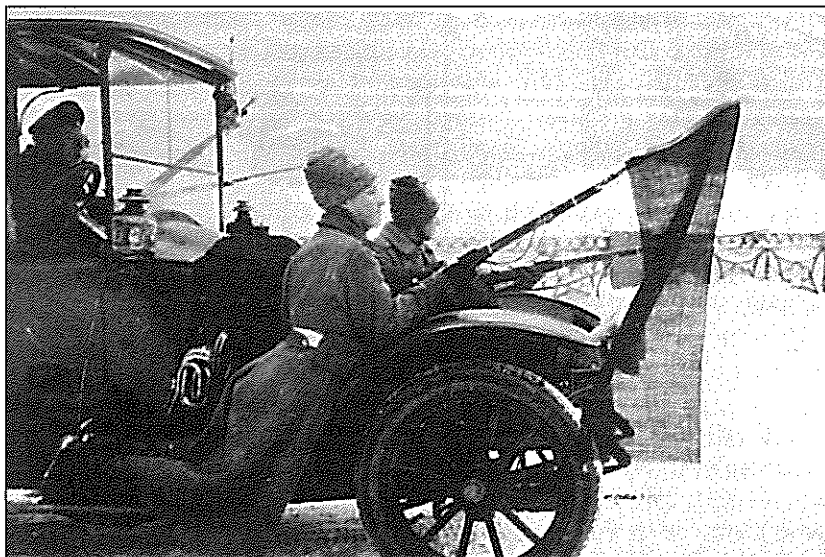
Karikatura z listu *Petrogradskaja gazeta* ze 7. července 1917. Text v záhlaví: „Vysoký post pro vůdce vzpoury.“ Text dole říká: „Lenin chce vysoký post? Opravdu? Místo je pro něho připraveno.“

Petrohrad byl rozdělen na řadu okrsků, z nichž každý měl svůj dělnický sovět. Zatímco menševici ovládali petrohradskou městskou správu, bolševici pracovali na základní úrovni, v okrskových sovětech, a tak získávali kontrolu nad určitými částmi města. To byla jejich základna pro revoluční akci.

V období od dubna, kdy se Lenin vrátil do Ruska a převzal vedení bolševické strany, do 25. října (podle starého ruského kalendáře, 7. listopadu podle kalendáře gregoriánského), kdy bolševici získali moc, působila Leninova politická linie často nerealisticky. Dokonce i mezi předními bolševiky byli lidé, kteří by raději dali přednost spolupráci s menševiky a obraně toho, čeho bylo dosaženo svržením carismu, než přípravě diktatury proletariátu pod vedením bolševiků. Tyto úvahy získaly na síle, když žalostně ztroskotal červencový pokus bolševiků o uchopení moci. Někteří dokonce od strany dočasně odpadli. Ale bod obratu nastal, když Kornilovův puč odhalil slabost Kerenského a jeho prozatímní vlády. Pak pochyby a váhání zmizely a rozhodný příklon k ráznější a revolučnější vládě se projevil dokonce i mezi těmi dělníky, kteří stranili menševikům.

Lenin, který se od neúspěšného bolševického puče v červenci skrýval, požadoval okamžitou akci. Avšak ti, kdo byli v těsnějším kontaktu s náladami petrohradského obyvatelstva, se rozhodli časově sladit nový pokus o zís-

Ruská revoluce v roce 1917. Voják si na svůj bajonet připevnil rudý prapor.

kání moci s jednáním všeruského sjezdu sovětů, jenž se měl sejít 25. října. Ačkoliv zdaleka ne všichni delegáti tohoto sjezdu byli bolševiky, šlo o socialisty, kteří mohli schválit odchod Kerenského vlády a převzetí moci socialistickou vládou. Skutečně, bolševický státní převrat, který skvěle zorganizoval Trockij, prakticky nenarazil na vážnější odpor. Kerenskij nebyl schopen vojenského protiúderu a ministři prozatímní vlády, kteří zůstali v Petrohradě, byli donuceni vzdát se. Další den se sešel všeruský sjezd sovětů a přes protesty menševiků schválil vytvoření revoluční bolševické vlády.

Leninova strategie se skvěle osvědčila. V nové vládě, jejíž členové se nenazývali ministři, ale lidovými komisaři, se Lenin těšil nesporné autoritě. A všechnu ji skutečně potřeboval, aby provedl vládu příštími měsíci a lety. Lidoví komisaři okamžitě uskutečnili řadu kroků, které naznačovaly, že přichází nová socialistická éra. Jeden z jejich prvních dekretů přikazoval rozparcelování velkých pozemkových majetků a rozdělení vzniklých dílů rolníkům, a to bez náhrady pro bývalé vlastníky. Byly znárodněny všechny banky a kontrola nad továrnami byla předána dělníkům. Ve snaze zdůraznit rozchod s buržoazním kapitalistickým systémem byly konfiskovány soukromé bankovní účty a zabrán církevní majetek. Byly také zveřejněny tajné diplomatické dokumenty – včetně ujednání s dohodovými spojenci o územních změnách, jež měly být vnuceny nepříteli.

Bolševickou vládu však trápily naléhavější problémy, než byly vnitřní reformy. Dohodoví spojenci si uvědomovali, že uchopení moci bolševiky znamená vystoupení Ruska z války, a proto poskytovali ochranu jejich protivníkům – důstojníkům, monarchistům, buržoazním politikům –, kteří začali na okrajích ruské říše organizovat odpor. Na druhé straně uzavření míru, základní kámen politiky nového režimu, nemohlo vzejít z jednostranného prohlášení, ale vyžadovalo jednání s ústředními mocnostmi. Vlády Německa a Rakouska se sice shodovaly s vládou ruskou, že mír má být založen na principu národního sebeurčení, ale vykládaly si tuto zásadu zvláštním způsobem. Trvaly na tom, že Polsko, Finsko a pobaltské státy mají být odděleny od Ruska a mají zůstat pod německou a rakouskou kontrolou, zatímco Ukrajina, jejíž území představovalo téměř celý jih evropského Ruska, se měla stát samostatným státem. Mírová jednání vedená v Brestu Litevském skýtala zvláštní podívanou: na jedné straně stály delegace ústředních mocností, vedené mistry diplomatického umění, jako byli von Kühlmann a hrabě Czernin,* kteří měli za poradce vysoké vojenské důstojníky; na straně druhé Rusové, vedení mladým hrdinou revoluce Trockým, v jehož delegaci byli i rolník a námořník. Ačkoliv Trockij proklamoval nutnost míru bez anexí a kontribucí a vládce ústředních mocností nazýval bezohlednými uchvatiteli, proti nimž se dovolával solidarity dělníků a rolníků všech zemí, jeho odmítání požadavků ústředních mocností bylo marné. Lenin si byl od počátku plně vědom, že Rusko musí ustoupit, a po krátké demonstraci odporu to také bolševická vláda udělala. Přijetí tohoto ponižujícího míru zvýšilo nevoli všech buržoazních vrstev vůči bolševikům, jejichž ruské odpůrce nyní posílili eseři neboli sociální revolucionáři, radikální strana zastupující rolnictvo. Eseři dosud spolupracovali s bolševiky kvůli jejich politice rozdělení půdy, ale protože se značná část stoupenců sociálních revolucionářů nacházela na Ukrajině, vystupovali rozhořčeně proti předání této země Němcům. Zdálo se, že pro Německo válka na východě skončila. Avšak pro bolševiky znamenal konec války s ústředními mocnostmi počátek války občanské.

ROZHODNUTÍ NA ZÁPADĚ

Počátkem jara 1918 se zdálo, že ústřední mocnosti jsou ve skvělém postavení. Zbavily se nebezpečí války na dvou frontách. O půl roku později však

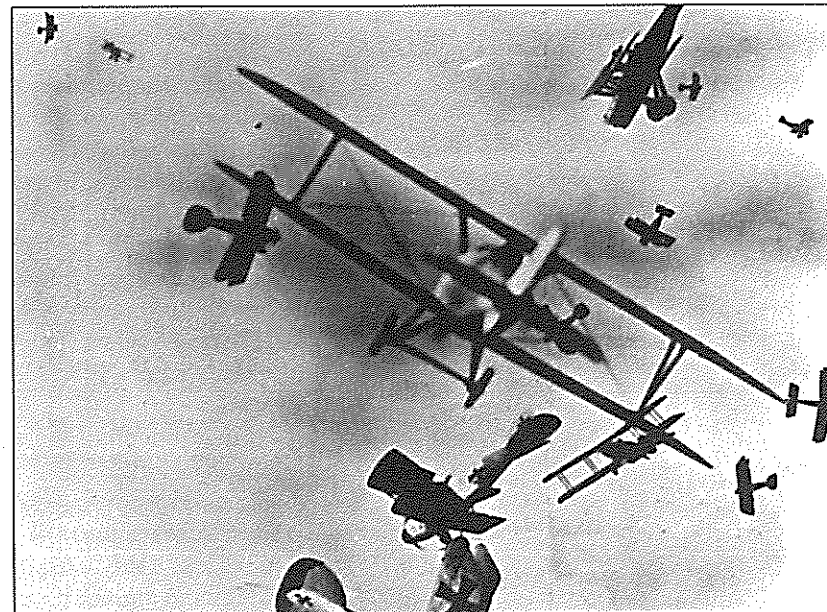
* Kühlmann Richard von (1873–1948) – státní sekretář německého ministerstva zahraničí, Czernin z Chudenic Ottokar, hrabě (1872–1932) – rakousko-uherský ministr zahraničí 1917–1918. Pozn. překl.

muselo německé vrchní velení oznámit své vládě, že válku je třeba považovat za prohranou. A v listopadu 1918 souhlasilo Německo, které se revolucí proměnilo v republiku, s příměřím, jež mohlo vést jen k míru diktovanému západními mocnostmi. Co se stalo, že došlo k takovému obratu štěstěny?

Žádný úspěch Německa na východě nemohl vyvážit skutečnost, že jeho nejsilnější protivníci byli na západě a že vítězství nebylo možné bez jejich porážky. Zdálo se být jasné, že je zapotřebí vyvinout aktivitu na moři, aby se poddala Velká Británie, nejimpozantnější ze západních nepřátel. Na počátku války uvalili Britové a Francouzi na Německo námořní blokádu, aby ho připravili o suroviny. V mezinárodním právu se rozlišuje mezi kontrabandem – municí a surovinami potřebnými pro výrobu vojenského vybavení – a ne-kontrabandem, zejména potravinami a oblečením. Jen kontraband podléhá konfiskaci ze strany blokující mocnosti. Britové však odmítli tento rozdíl uznávat. Žádná loď od jakékoli neutrální mocnosti nesměla plout do německého přístavu a dovoz do skandinávských zemí a Nizozemska byl omezen na množství, které poskytovalo záruku, že dovezené zboží bude použito jen v importujících zemích a nebude přepraveno do Německa.

NOVÝ BOJOVNÍK: SPOJENÉ STÁTY

Zmíněné porušování uznávaného mezinárodního práva vyvolalo vážné potíže mezi Velkou Británií a Spojenými státy. USA se ale nakonec postavily na stranu Velké Británie proti Německu, protože Němci porušovali mezinárodní právo také – flagrantně, a dokonce ještě brutálněji než Britové. Němci měli za to, že mohou britskou blokádu vyvážit účinnější formou hospodářské války, ponorkovou blokádou. Ponorky nemohly odstranit z obchodních lodí zboží ani lidi, mohly je jen potápět. Němci vyhlásili vody kolem britských ostrovů za válečnou zónu, v níž je možno potápět všechny nepřátelské lodě dopravující zboží. V květnu 1915 torpédovala německá ponorka britský parník *Lusitani*: utonulo téměř 1200 lidí, mezi nimi 188 amerických občanů. I když je pravda, že *Lusitania* přepravovala munici, smrt více než tisícovky civilistů, mnohdy z neutrálních zemí, se zdála být neuvěřitelně krutá. Pobouření ve Spojených státech narůstalo. Po ostrém varování prezidenta Wilsona Němci ustoupili a na dva roky změnili svůj způsob vedení ponorkové války. Ale tlak na kancléře Bethmanna-Hollwega a ty z jeho poradců, kteří doporučovali opatrnost při používání ponorek, stále stoupal. Pro veřejnost bylo těžké snášet strážné britské blokády, jestliže věřila, že Německo má zbraň, s níž může zasadit odvetný úder. Německé námořnictvo navíc vybudovalo množství nových

Vzdušná válka. Německá a britská letadla ve vzdušném souboji.

ponorek a jeho vrchní velení s podporou expertů, kteří se chtěli zavděčit admirálům, tvrdilo, že Velkou Británií lze v krátké době vyhladovět a donutit ke kapitulaci. Hindenburg a Ludendorff se plně postavili za požadavky námořnictva. Koncem ledna 1917 vyhlásilo Německo obnovení neomezené ponorkové války. Prezident Wilson přerušil s Německem diplomatické vztahy a 6. dubna 1917 vyhlásily Spojené státy, vyprovokované potopením americké lodi, Německu válku.

Dopad amerického vstupu do války byl nesmírný. Britské námořní ztráty nebezpečně rostly, zejména od vyhlášení neomezené ponorkové války. Jen v dubnu 1917 byly potopeny lodě o celkové tonáži 875 000 tun. Britové se pokoušeli čelit této hrozbě organizováním konvojů. Avšak vstup Spojených států do války proměnil německou ponorkovou válku v jasný neúspěch, protože od tohoto okamžiku se stále zvyšoval počet lodí v konvojích i množství válečných plavidel, která je chránila. Konvoje lodí dopravujících do Británie potraviny, vojenský materiál a vojáky připlouvaly bezpečně a rozsah výstavby lodí záhy přesáhl velikost jejich ztrát. Vstup Spojených států do války navíc utlumil vzestup morálky, který by jinak v Německu po pádu Ruska nastal. Wilsonův požadavek spravedlivého

a demokratického míru samozřejmě posílil v Německu vnitřní napětí a vyhrotil zejména diskuse o jeho válečných záměrech. Sílily požadavky na poskytnutí záruk, že tato válka se nevede kvůli naplnění cílů a přání vládnoucích vrstev, ale že musí skončit ihned, jakmile už nebude ohrožena existence německého národa. Jak doma, tak v cizině posílil nedůvěru k německým politikům a generálům dojem, který vyvolala smlouva v Brestu Litevském a její dozvuky. Na územích, jež byla oddělena od Ruska, ustavily ústřední mocnosti režimy ovládané malými skupinami boháčů: německými statkáři v pobaltských státech a nevelkou proněmeckou klikou na Ukrajině. Chování Němců v těchto oblastech napomohlo tomu, že slova pronesená Trockým na mírových jednáních získala širokou odezvu. Trockij prohlásil, že ústřední mocnosti vedou válku nikoli v zájmu lidu, ale v zájmu malé vládnoucí vykořisťovatelské skupiny.

Navzdory zjevnému vojenskému náskoku ústředních mocností mělo jejich postavení na počátku roku 1918 vážné slabiny. Brutální německá politika na východě udržovala na dobytých územích neklid a povstalecké nálady. Na východě musely zůstat velké vojenské síly a doprava potravin, zejména pšenice z Ukrajiny, narážela na mnoho překážek. Vlády ústředních mocností byly stále více kritizovány, že mají přehnané ambice a nejsou ochotny či schopny ukončit válku. Dohoda se stala natolik silnou, že mohla zahájit ofenzivu na různých frontách. Na podzim 1917 vytlačili Britové Turky od egyptské hranice a postoupili do Palestiny, přičemž 8. prosince 1917 obsadili Jeruzalém. Řecký vstup do války v červnu 1917 umožnil útok proti Bulharsku. Na druhé straně se rakouským a německým jednotkám podařilo v říjnu 1917 prolomit italskou frontu v bitvě u Caporetta, kterou skvěle popsal Ernest Hemingway ve své knize *Sbohem, armádo* (1929). V zájmu potlačení paniky v italských jednotkách dostala italská vojenská policie rozkaz zastřelit každého desátého vojáka kterékoli jednotky, jež se dala na útek. Je ale příznačné, že ani německé vítězství u Caporetta nevyřadilo Itálii z války. Britové a Francouzi dokázali poslat dostatek posil k obnovení italské fronty podél řeky Piavy.

Počátkem roku 1918, nehledě na smlouvu z Brestu Litevského, nebylo tedy Německo v nenapadnutelném postavení, v němž by mohlo vyčkávat na kroky Dohody, aby prosadilo svou věc. Příjezd amerických jednotek a rostoucí znechucení z války v Německu si vynucovaly kroky k rychlému ukončení války. Němečtí generálové reagovali na tuto situaci ofenzivou na západě, o níž věřili, že jim s pomocí posíl z východu přinese vítězství. Leč ani tato ofenziva, jež začala 21. března, se svým výsledkem nijak nelišila od předchozích operací na západě. Územní zisky byly zpočátku velké. Ale když němečtí vojáci postoupili mimo oblast, kde je chránilo jejich dě-

Caporetto. Výsledek kulometné palby na jižní frontě.

lostřelectvo, opět shledali, že obrana má v zákopové válce převahu nad útokem, a jejich ofenziva uvázla. Německé útoky v jiných oblastech prostrádaly dokonce i sílu březnové ofenzivy. Němci byli zastaveni – francouzskými silami u Compiègne, Američany a Francouzi u Château-Thierry. Od července 1918 začaly útočit síly Dohody, které nyní vedl vrchní velitel všech armád ve Francii Ferdinand Foch. Jejich postupu značně napomohlo použití tanků – nové zbraně, jež vnesla do poziční války prvek pohybu. Ve stejné době začaly armády Dohody postupovat i u Soluně a na Piavě. Jak bulharská, tak rakouská fronta se zhroutily a Bulharsko i Rakousko požádaly o mír.

V tomto okamžiku vyzval Ludendorff německou vládu, aby usilovala o příměří. Němečtí političtí představitelé nyní ztratili veškerou důvěru ve své vrchní velení. Německý lid a vojenské jednotky už nebyly nadále ochotny nechat se vést vojáky nebo vládci, kteří je podporovali. Od města k městu se šířila revoluce. Dne 9. listopadu abdikovali všichni němečtí panovníci včetně Viléma II. a 11. listopadu bylo podepsáno příměří. První světová válka skončila.

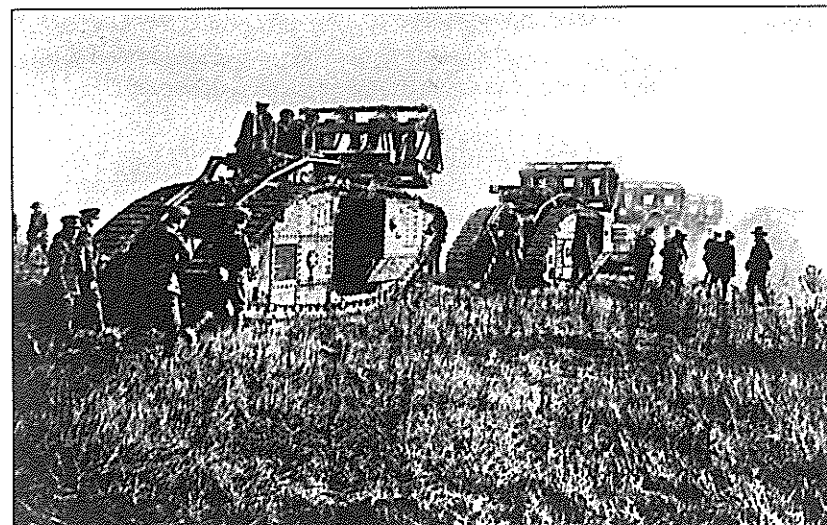
NÁSLEDKY PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

Když zpráva o příměří dospěla do Londýna, rozezněl se Big Ben, který po celou válku mlčel. V Paříži i v Londýně lidé tančili na ulicích a objímali se. Bylo to, jako by se lidé najednou probudili z těžkého, hrůzného snu a svět se opět ukázal ve svých skutečných barvách a tvarech. Nicméně pocit, že je možné vrátit se k životu, jaký existoval před srpnem 1914, byl klamný. Světová válka po sobě zanechala břemena, která přetrvala dlouho do poválečného období.

Největší změny se odehrály v ekonomické sféře a přinesly obtížné problémy pro evropské národy. Náklady na válku byly mimořádně vysoké. Například v roce 1917 dosáhly německé válečné výdaje dvou třetin celkového národního důchodu Německa v předválečných letech. Válka se v Německu financovala pomocí inflačního tisku papírových peněz a pomocí vnitřních (válečných) půjček. Pro dohodové spojence byly obzvláště důležitým zdrojem státních půjček Spojené státy. Pomocí těchto půjček platily evropské země za vojenský materiál, který v USA nakupovaly, neboť platby v hotovosti by rychle vyčerpaly jejich zásoby zlata.

Vedle plýtvání kapitálem a přírodními zdroji tak došlo i k úpadku hospodářského postavení Evropy ve srovnání se Spojenými státy a evropské mocnosti se změnila z věřitelů v dlužníky. Na konci války dosahovala britská zadluženost vůči americké vládě částky 3 696 000 000 dolarů, zadluženost Francie činila 1 970 000 000 dolarů a Itálie 1 031 000 000 dolarů. Celkem dlužily evropské státy Dohody Spojeným státům na sedm miliard dolarů. Mnoho půjček bylo navíc podepsáno v období těsně po skončení války. Když se v roce 1922 konvertovaly dluhy zemí Dohody vůči USA, dosáhla celková zadluženost částky 11 656 932 900 dolarů. Centrum světového peněžního trhu se začalo přesunovat z Londýna do New Yorku.

Dalším důsledkem světové války bylo snížení evropských investic v neevropských zemích, takže evropským státům ubylo příležitostí k ovlivňování ekonomického vývoje v jiných světadílech. Většina německých majetků mimo Evropu byla konfiskována místními vládami. Než Spojené státy vstoupily do války, nebylo snadné získat půjčky, a Velká Británie proto za zboží platila zlatem a potřebnou zahraniční měnu si opatřovala mobilizací cizích cenných papírů, které vlastnili britští občané. Tak se podstatně omezilo britské a evropské vlastnictví v neevropských zemích. Navíc, protože evropské země přizpůsobily svou průmyslovou výrobu válečnému úsilí, jejich vývoz se takřka úplně zastavil, což mělo za následek, že se ekonomický život neevropských částí světa začal orientovat jinam. Například před první světovou válkou dominovali Britové a v menší míře Němci

Britské tanky na západní frontě v září 1918.

mezinárodnímu obchodu se státy Latinské Ameriky. V té době bylo základem hospodářství těchto zemí zemědělství a průmyslové zboží se obstarávalo ze zahraničí. V poválečném období trvale rostl latinskoamerický obchod s USA a investice severoamerických firem v Latinské Americe. Americký ekonomický vliv urychlil průmyslový pokrok: hlavní americké investice směřovaly do dolů a americký kapitál hrál vůdčí úlohu při využívání nalezišť ropy ve Venezuele, Peru, Kolumbii a Ekvádoru. Tyto země nyní zahájily industrializaci a ve dvacátých letech dosáhly pozoruhodné prosperity. Podobně se vyvíjelo i indické hospodářství. Během války vláda aktivně podporovala průmyslový růst, takže Indie mohla dodávat vojenské vybavení pro jednotky bojující v Mezopotámii a na Blízkém východě. Železárny Tata Iron and Steel Company v Biháru se staly největšími na světě a vyráběly ročně téměř milion tun oceli. Údaje o výrobě v jednotlivých částech světa odhalují slábnoucí ekonomickou roli evropského kontinentu. V roce 1925 byla světová produkce průmyslových výrobků o 20 procent vyšší než v roce 1913. Tento růst lze připsat především nárůstu výroby v mimoevropském světě.

Zatímco důsledky těchto strukturálních změn se projevily jen postupně, přechodné ekonomické obtíže narostly okamžitě. Průmyslová výroba, která se orientovala na válečné úsilí, musela být nyní převedena na mírové účely. To byl nutně pomalý, ale nezbytný proces, neboť armády

demobilizovaných vojáků se vracely domů a hledaly práci. Téměř ve všech evropských zemích následovalo po válce období vysoké nezaměstnanosti – nevhodná odměna pro ty, kdo byli jen o pár měsíců dříve vynášeni jako hrdinní obránci svých zemí.

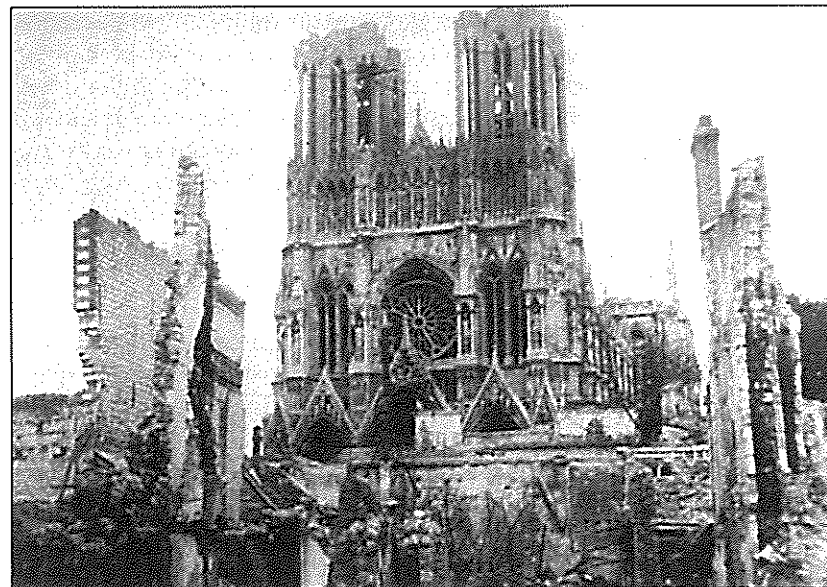
V rozpočtech všech evropských států tvořily podstatnou část vládních výdajů peníze pro ty, kdo byli za války zraněni, a pro vdovy a děti padlých. Daně rostly, místo aby klesaly, zatímco vyhlídky na změnu struktury vládních výdajů a na jejich použití pro sociální účely slábly.

Rozpočtová omezení se objevila v době, kdy se od vlád očekávalo, že udělají pro lidi více než kdy dříve. Válka ukázala, že vlády mohou usměrnit hospodářský život podle svých potřeb. A bylo těžké pochopit, proč nyní, když válka skončila, není možné zabránit nezaměstnanosti a proč nelze zlepšit postavení nižších vrstev. Řečníci hlásali, že konec války znamená vítězství demokracie. V důsledku obětí, které si totální válka vyžádala od všech složek obyvatelstva, se všeobecně uznávalo právo nižších vrstev na to, aby si určily svůj vlastní osud. To vedlo k rozšíření volebního práva v celé Evropě, které se však v jednotlivých zemích lišilo svým rozsahem. Důležitým aspektem politického vývoje v poválečných letech byla vzrůstající očekávání vůči vládám, vůči tomu, co vlády mohou a co by měly dělat, přičemž vládám neustále ubývalo prostředků k uskutečňování účinných kroků.

Protiklad mezi očekáváním a realitou prostupoval celou duchovní atmosféru doby. Věřilo se, že konec války povede k úplně nové éře. Návrat ke každodenní rutině, jež byla ještě bezvýraznější než v předválečném období, působil po všem tom utrpení, které lidé prodělali, jako výsměch. Britský básník Siegfried Sassoon napsal:

V klidu a míru domova užíváš si léta;
kdeže bys pomyslel, že byla ta krvavá válka!
Ach ano – kdeže bys pomyslel... proč ale slyšíš děla?
Naslouchej dunění – tak jemnému... nikdy neustává
tohle děl šeptání...

Tyto řádky odhalují, jak tvrdá realita války vyvolala pochyby o pravdách, jež společnost sdílela před válkou. Válečná poezie ukazuje změnu myšlení spisovatelů, kteří chtěli sdělit válečnou zkušenost. Jestliže se lyrika i próza prvních let války vyjadřovala v tradičních vlasteneckých pojmech, popisovala vojenské řemeslo jako vhodné pro mladé muže a zároveň oslavovala smrt na bojišti jako důstojný a krásný konec života, byly pozdější básně a prozaické texty – se svými popisy hrůz, utrpení a ničení – obžalo-

Válečné zločiny. Remešská katedrála po dělostřeleckém bombardování.

bou války. Mnozí spisovatelé považovali tradiční jazyk a běžné metafory nejen za nedostatečné k vyjádření toho, co cítili, ale zdálo se jim, že přímo zakrývají skutečnost a lžou, neboť popisují neslychaná utrpení a vášně omšelými slovy. Aby bylo možné popsat zoufalství lidského srdce – až už ho vyvolala válka nebo beznadějnost života – je nutné použít slova a obrazy, které u čtenáře vyvolají týž pocit, jaký měl dotyčný člověk. Toho nelze dosáhnout logicky uspořádanými větami nebo realistickou a formální malbou, obsahující morální význam či výzvu. Převládajícím duchovním proudem v literatuře a ve výtvarném umění se stal expresionismus, i když jeho počátky spadaly již do období před rokem 1914. To byl další signál zlomu, který válka představovala v evropském životě.

Tyto změny a vývojové procesy ve sféře ekonomiky, politiky a duchovního života mimořádně ztížily obnovu společenského života a přizpůsobení novému starému. Celou situaci navíc nesmírně zkomplikovala skutečnost, že válka si vyžádala tak strašlivou daň na lidských životech. Největším problémem období po první světové válce bylo to, že v ní zahynula celá jedna generace.

V západní Evropě byly lidské ztráty a hmotné škody, způsobené první světovou válkou, podstatně větší než ve druhé světové válce. Celkem padlo

asi osm a půl milionu mužů. Více než dvakrát tolik jich bylo zraněno a mnozí z nich byli zmrzačeni na celý život. Celkový počet lidských obětí, zahrnující padlé, zraněné i nezvěstné, se odhaduje na 37,5 milionu lidí. Nejvíce padlých a zraněných – asi šest milionů – mělo Německo. Francouzské ztráty činily pět a půl milionu lidí, ale byly to ztráty obyvatelstva, které představovalo ani ne dvě třetiny počtu obyvatel Německa, takže Francie utrpěla za první světové války nepoměrně více než kterákoli jiná válčící země. Ztráty v jednotlivých bitvách byly děsivé. U Verdunu ztratili jak Němci, tak Francouzi více než 300 000 mužů. Passchendaele stálo Británii 245 000 životů. Celá generace zpráchnivěla na bojištích. Moderní válečnictví nevedlo k přežití nejsilnějších nebo nejlepších. Mnozí z těch, kdo se v příštím desetiletí mohli stát vůdčími osobnostmi, se z války nikdy nevrátili.

Posuzujeme-li vývoj po válečných jatkách, je důležité připomenout, že v meziválečném období nedošlo k obvyklému střídání jedné generace druhou. Je pravda, že koncem dvacátých let postoupilo několik málo osobností z válečné generace do politického vedení: Anthony Eden ve Velké Británii, Édouard Daladier ve Francii, Heinrich Brüning v Německu. Ale tato výsada, které se jim jako příslušníkům válečné generace dostalo, jen výrazněji ukazuje, jak málo přežilo těch, kdo se mohli stát předními muži svých národů. Benito Mussolini a Adolf Hitler vydatně těžili z toho, že byli frontovými vojáky a bojovali v zákopech. Dělal si nárok na to, že zastupují generaci, kterou se staří snaží omezovat a dusit. Jakkoli byla tato tvrzení přehnaná, skutečností zůstává, že hluboko do třicátých let byli vedoucími politiky Evropy převážně lidé, kteří se dostali do svého postavení před první světovou válkou. Navíc obyvatelstvo pohlíželo i nadále na své válečné vůdce jako na otcovské postavy, jimž mohou svěřit svůj osud, protože vzpomínka na válečné události a zkušenosti přežila dlouho po roce 1918. A tak místo aby vyklidili pole, zůstali významnými postavami na politické scéně generálové – všichni ti Hindenburgové a Pétainové –, ať už vítězní nebo poražení. Vznikl podivný nesoulad mezi novými problémy, které přinesla první světová válka, a starými politickými vůdci, jejichž úkolem nyní bylo vypořádat se s těmito problémy.

II

MÍR, KTERÝ ZTROSKOTAL

Sjednání míru

POLITICI A JEJICH CÍLE

Dvě desetiletí od roku 1919 do roku 1939 bývají často označována jako meziválečná léta. Je však třeba zdůraznit, že takové označení je samozřejmě až dílem pohledu zpátky. Když se politici vítězných mocností v lednu 1919 scházeli v Paříži, očekávali – a očekávalo se od nich –, že dospějí k dohodě, která zajistí mír navždy; navíc naděje, že se jim podařilo dosáhnout toho, co si vytyčili, umírala jen postupně. Teprve ve třicátých letech začalo být jasné, že to, k čemu se dospělo, nebyl trvalý mír a že nad světem stále visí hrozba války. Ačkoliv mírotvůrci nedosáhli toho, po čem toužily válkou unavené národy Evropy, je nutné říci na jejich obranu, že byli postaveni před nesmírně obtížný úkol. Válka začala jako evropský konflikt, ale přerostla ve světovou válku. Proto i když panovala obecná shoda, že mírové urovnání by mělo mít globální povahu, považovali někteří za nejdůležitější úkol odstranění potenciálně výbušných rivalit v Evropě. Tuto hlavní názorovou neshodu přirostřovaly další rozdíly v názorech. Někteří politici a diplomaté – zejména ti, jejichž pohledy se zaměřovaly na evropskou část mírového urovnání – byli přesvědčeni, že svých cílů mohou dosáhnout tradičními metodami. Další věřili, že je zapotřebí zcela nový přístup k problémům mezinárodních vztahů. Podíváme-li se na osobnosti vůdců, kteří se koncem roku 1918 shromáždili v Paříži, jsou tyto rozdíly velmi zřetelné.

Arthur Balfour, britský ministr zahraničí, se zúčastnil berlínského kongresu v roce 1878 a na jednání v Paříži pohlížel s odstupem starého člověka. Jako diplomat staré školy se zajímal hlavně o obnovení rovnováhy moci. Jeho postoj byl však výjimkou. Na pařížské mírové konferenci převládala nacionalistická nálada 19. století. Tento cit planul třeba v hrudi francouzského premiéra Clemenceaua, pro nějž byla francouzská porážka v letech 1870–1871 ještě nezapomenutou osobní zkušeností, a tak jeho hlavní starostí bylo zabránit obnovení francouzsko-německého souboje.

Velitelé francouzské armády Foch a Joffre v čele vítězných přehlídek na Champs-Élysées po podpisu mírové smlouvy v roce 1919.

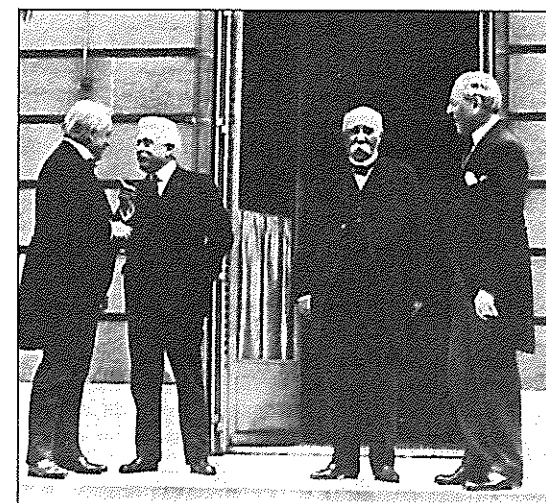
Ale hlavními představiteli nacionalismu byli vůdcové a delegáti těch národů, které se v důsledku války dostaly z područí jiných mocností nebo ze závislosti na nich a nyní se ze všech sil snažily ustavit nezávislé národní státy. Srbský Bismarck Nikola Pašić (asi 1845–1926) a Eleutherios Venizelos (1864–1936), oblíbený a vlivný řecký politik, pracovali pro naplnění řeckých a srbských národních cílů: chtěli vytvořit velké Srbsko a velké Řecko. Zástupci Čechů a Poláků, Eduard Beneš (1884–1948) a Ignacy Paderewski (1860–1941), založili své nároky na vlastní nové státy na novém principu, že každý národ má právo na sebeurčení. Dokázali však být neústupní a bezohlední, když se zájmy jejich národů střetly se zájmy jiných.

Zároveň byli silně zastoupeni také zastánci „nové diplomacie“ – ti, kdo měli v úmyslu překonat staré konflikty a napětí vybudováním nadnárodní organizace a posílením mezinárodního práva. Pocházeli hlavně z mimoevropských zemí, jako vlivný jihoafrický politik generál Jan Christiaan Smuts (1870–1950). Vůdcem těchto idealistů byl samozřejmě Woodrow Wilson (1856–1924). Bylo to poprvé, co americký prezident přijel během svého funkčního období do Evropy. Wilsonovi se dostalo nadšeného a bouřlivého přijetí v Paříži, v Londýně a v Římě. Byl vítán jako spasitel, který přináší nový a lepší věk. A i když snad mnozí vůdcové evropských států byli skeptičtí, měl Wilson početné přívržence mezi mladšími příslušníky jejich delegací. Různorodost názorů a přístupů zastoupených na pařížské mírové konferenci však vedla nevyhnutelně k tomu, že výsledná dohoda

nemohla plně uskutečnit wilsonovské ideály, ale byla jen kompromisem, v němž mocenskopolitické úvahy a nacionalistické vášně rozřídily principy nové diplomacie.

Pařížská mírová konference oficiálně začala 18. ledna 1919 a vyvrcholila podpisem mírové smlouvy s Německem v Zrcadlové síni versailleského zámku 28. června 1919. Tak jako vídeňský kongres po Napoleonově porážce, i pařížská mírová konference byla nejen politickou, ale také společenskou událostí. Paříž byla přelidněná; delegace jednotlivých zemí tvořili politici, vojáci a odborníci v oblasti práva, financí, geografie a historie, a ti všichni se společensky stýkali s velkými osobnostmi francouzské literatury tohoto údobí.

Byla zřízena celá řada výborů, které měly prodiskutovat, vyjednat a konečně navrhnout články, jež stanovily nové hranice, urovnávaly právní a hospodářské problémy vznikající z těchto územních změn a určovaly rozsah válečných náhrad a způsoby jejich splacení. Konečná rozhodnutí však přijímala Velká čtyřka: Wilson, Lloyd George, Clemenceau a Orlando – prezident Spojených států a premiéři Velké Británie, Francie a Itálie. Při hledání dohody naráželi ovšem na řadu potíží. Největší rozdíl byl mezi zastáncem nové diplomacie Wilsonem a Clemenceauem, který se staral jen o francouzskou bezpečnost, což podle jeho názoru znamenalo udržet Německo ve stavu bezmocnosti. Orlando se vcelku přikláněl k Wilsonovi, ale když šlo o italské územní nároky, byl tvrdý jako kámen. Lloyda George, který ve svých projevech před britskými volbami zaujal mimořádně

Velká čtyřka na pařížské mírové konferenci. Zleva: Lloyd George, Orlando, Clemenceau a Wilson.

tvrdé protiněmecké stanovisko, nyní méně znepokojovaly sporné otázky a více mu šlo o dosažení dohod a hmatatelných výsledků.

V dohodách, jichž se nakonec dosáhlo, musel každý z Velké čtyřky v něčem ustoupit. I když tito politici umožnili svou ochotou ke kompromisu uzavření mírových dohod a zřízení Společnosti národů, jejich prestiž doma velmi utrpěla ústupky, které museli udělat, a všichni byli odstraněni z čela svých vlád.

MÍROVÁ UJEDNÁNÍ VE VÝCHODNÍ EVROPĚ

Hlavním úkolem pařížské mírové konference bylo uzavřít smlouvy s nepřátelskými státy: s Tureckem, Bulharskem, Rakouskem-Uherskem a Německem. Tyto dohody nesou elegantně znějící a historická jména, protože byly podepsány v několika palácích na předměstích Paříže. Krátce trvající smlouva ze Sèvres (1920) ukončila válku s Tureckem. Smlouva z Neuilly (1919) nastolila mír s Bulharskem. Situaci, která vznikla po rozpadu habsburské říše, vyjasnila smlouva ze Saint Germain (1919) s Rakouskem a trianonská smlouva (1920) s Maďarskem. Nejdůležitější mírovou dohodou byla ovšem versailleská smlouva (1919), která ukončila válku s Německem.

Tyto smlouvy se vyrovnávaly se dvěma hlavními problémy. Jeden byl politický a spočíval v navržení nových hranic na základě zásady národního sebeurčení. Jak si brzy uvědomili ti, kdo tyto dohody formulovali, bylo uplatnění zmíněné zásady mnohem složitější a obtížnější, než se dříve předpokládalo. Další problém měl ekonomickou povahu: šlo o otázku reparací, tedy o stanovení peněžní sumy, která měla být zaplácena náhradou za škody a ztráty způsobené během války. Tato otázka vyvolávala nepřítel a třenic v mezinárodních vztazích po celé příští desetiletí.

SÈVRESKÁ SMLOUVA A ZROZENÍ NOVODOBÉHO TURECKA

Sèvreská smlouva byla poslední smlouvou dohodnutou na pařížské mírové konferenci a byla podepsána až 20. dubna 1920. Zde je probírána jako první proto, že se svou povahou v určitých ohledech velmi lišila od ostatních smluv. V první řadě se, přísně vzato, nezabývala Evropou, ale neevropskou částí světa. Navíc principy, které měly určovat politické urovnání v Evropě, nebyly u Osmanské říše uplatněny: vítězové s ní nakládali, jako by to byla kolonie. Tento svévolný postup vůči starému národu, který si byl vědom své velké minulosti, však nevyhnutelně vyvolal silnou reakci. Tak se tato smlouva – nebo přesněji řečeno její nezdar – úzce pojí s rús-

tem odporu proti imperialismu a kolonialismu na Blízkém východě a s ruským úsilím osvobodit jiné rasy z poručnictví kapitalistických velmocí Západu. Dojednání míru s Tureckem bezprostředně spojuje poslední kapitolu jednoho příběhu, dějů první světové války, s první kapitolou nového příběhu, příběhu protievropské vzpoury.

Během války uzavřely západní mocnosti řadu smluv ohledně rozdělení Osmanské říše. Panovala obecná shoda, že arabské části říše budou od Turecka odděleny, ale ustanovení, na nichž se spojenci dohodli během války, předpokládala i rozdělení vlastního tureckého území v Malé Asii. Myšlenka dělení byla prosazována dokonce i poté, co jednotlivosti této dohody ztratily se zhroucením carismu platnost. V dubnu 1919 se v Antalyi na jihovýchodě Malé Asie objevili Italové a o měsíc později se Řekové vylodili ve Smyrně. Řecká okupace se, abychom citovali oficiální zprávu vyšetřovacího výboru, „podobala spíše dobývání území a křížové výpravě než civilizované misi“. Spojenecké síly ovládaly Cařihrad a jeho okolí.

Sèvreskou smlouvou dostali Řekové Smyrnu a Thrákii, rozsáhlá území v Malé Asii byla postoupena Itálii a Francii jako jejich sféry vlivu a Cařihrad byl i s úžinami postaven pod mezinárodní kontrolu. Sultán, který sídlil v obsazeném Cařihradu, smlouvu nedobrovolně podepsal. Postup cizinců do Malé Asie se však setkal s prudkou reakcí Turků a turecký nacionalismus našel vůdce v Mustafovi Kemal pašovi (1881–1938), hrdinovi první světové války, který začal ve vnitrozemí organizovat odpor. Kemal ustavil vzdorovládu v Angoře (nyní Ankara) a odmítl smlouvu uznat. Aby ji prosadili, dovolili spojenci Řekům postupovat od Smyrny do vnitrozemí. Řecko-turecká válka trvala od roku 1920 do roku 1922 a skončila naprostou porážkou Řecka. Turci vděčili za svůj úspěch v první řadě skvělému vojenskému a politickému vedení Kemala paši. Turecku však pomohly i dodávky z bolševického Ruska, které s radostí pomáhaly této vzpouře proti nadvládě západních mocností. A co bylo nejdůležitější, spojenci namísto aby se vzchopili k podpoře Řecka, soupeřili sami mezi sebou. Italy dráždil růst řecké moci v Malé Asii a Francie chtěla omezit britský vliv na Blízkém východě. Italové a Francouzi byli tudíž ochotni stáhnout se z Malé Asie, když od Turků dostali příslib hospodářských výsad. Pouze Britové a zejména premiér Lloyd George zůstávali vášnivými zastánci Řeků. Ale i když se Lloyd George přikláněl k aktivnímu zásahu na pomoc Řekům a k udržení Cařihradu, britský lid byl příliš unaven válkou, aby přijal tuto politiku. Opuštění Řekové byli poraženi a v létě 1923 byla uzavřena lausannská smlouva, která nahradila smlouvu ze Sèvres. Turci ztratili většinu ostrovů v Egejském moři, některé ve prospěch Itálie, jiné ve prospěch Řecka. Úžiny zůstaly demilitarizované a otevřené lodím všech

Kemal Atatürk v západním obleku.

zemí, ale Turci opět získali pruh evropského území včetně Adrianopole, který jim patřil před první světovou válkou. Byli opět naprostými pány celé Malé Asie včetně Cařihradu.

Kemal se stal nyní tvůrcem moderního státu. Protože poslední sultán se postavil proti nacionalistickému hnutí, byl sultanát zrušen a Turecko se stalo republikou. Jeho hlavním městem se stala Ankara, město ve vnitrozemí Malé Asie, protože Cařihrad byl příliš prostoupen politickými a společenskými institucemi minulosti a byl příliš vystaven kanonům velmocí. Na čas byla zachována funkce chalífa, duchovní hlavy všech muslimů, která byla ponechána v rukou osmanského prince. Ale když se chalífát stal centrem všech opozičních sil, byl také zrušen. To byl rozhodující krok při modernizaci Turecka – nyní bylo možné zrušit všechny obyčeje, zvyky a zákony, jež měly své kořeny v náboženském dogmatu. Jednou z viditelných známek této změny bylo odstranění fezu. Kemal obhajoval tento krok následujícím prohlášením:

„Bylo nezbytné odstranit fez, který seděl na hlavách našeho národa jako symbol neznalosti, zanedbanosti, fanatismu, nenávisti k pokroku a k civilizaci, a přijmout místo něj klobouk, pokrývku hlavy, kterou používá celý civilizovaný svět, a ukázat tímto způsobem, že turecký národ se tak jako v jiných ohledech ani svým smýšlením nijak neodchyluje od civilizovaného společenského života.“

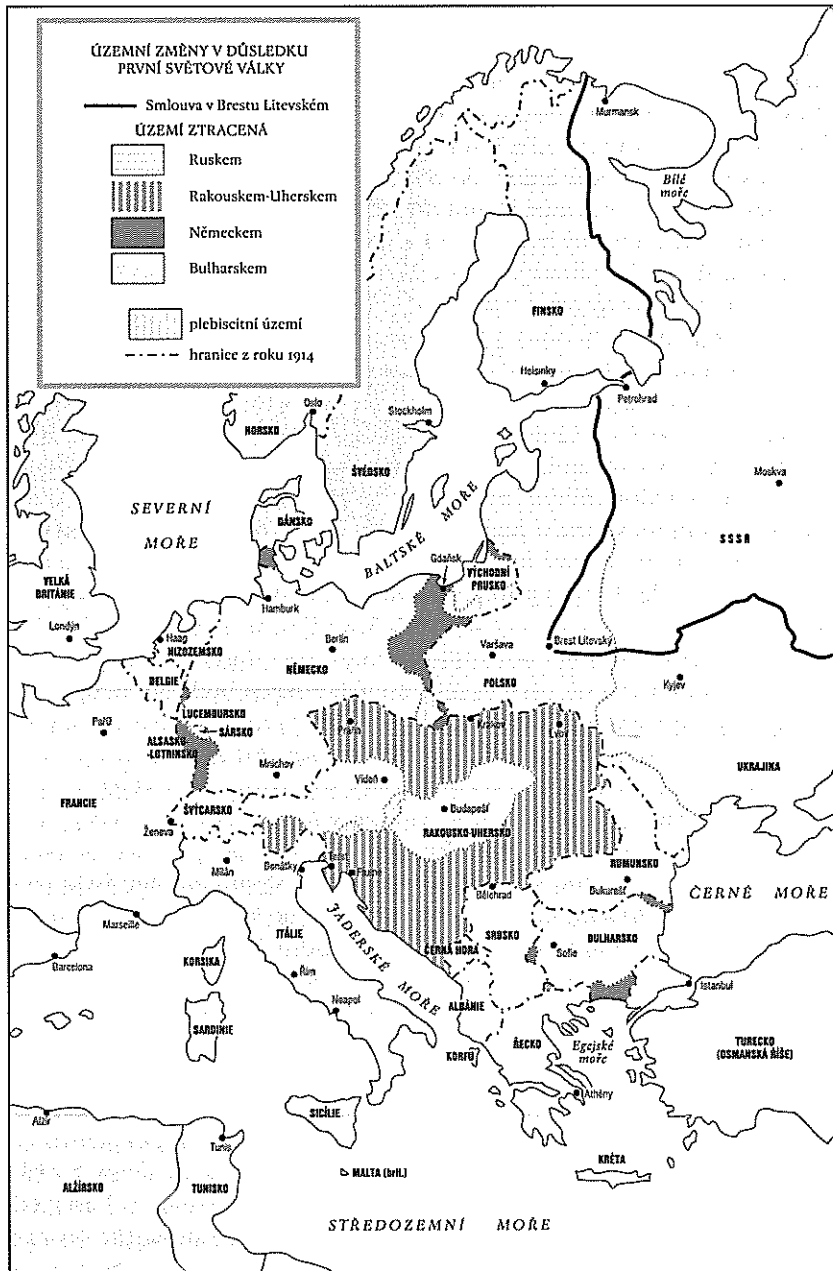
Odstranění chalífátu umožnilo také přijmout novou sbírku zákonů, která už neobsahovala muslimská náboženská ustanovení: jako vzor byl použit švýcarský zákoník. Mnogoženství bylo prohlášeno za protiprávní; naprostou změnu v postavení ženy přineslo zavedení občanského sňatku, který umožňoval i rozvod a dával oběma stranám stejná práva. Dalším důležitým krokem, jež umožnilo odstranění vlivu islámu, bylo zavedení latinské abecedy a povinné školní docházky.

Všechny tyto reformy byly dílem Kemalovy iniciativy. Oficiálně byl prezidentem Turecké republiky a přijal jméno Kemal Atatürk. Měl právo jmenovat předsedu vlády, jímž byl Ismet paša, jeden z Kemalových druhů ve zbrani (přijal jméno İnönü). Jednotlivé zákonodárné iniciativy procházely parlamentem, voleným na základě všeobecného hlasovacího práva, ale protože existovala jen jediná strana, Kemalova Lidová strana, nekladl parlament Kemalovým přáním žádný odpor a dvakrát mu dal mimořádné pravomoci, aby usnadnil prosazení reforem.

Během Kemalova života bylo Turecko stěží parlamentní demokracií podle západního vzoru; v hospodářském životě navíc působil silný vliv sovětského Ruska. V době hospodářských potíží na konci dvacátých let byl zahraniční obchod země postaven pod státní kontrolu a v roce 1934 byl s pomocí ruské půjčky a ruských poradců zahájen první pětiletý plán. Tento plán sloužil k rozvoji základního průmyslového potenciálu výstavbou železáren a oceláren a k rozvoji spotřebních odvětví budováním papíren, skláren a především textilních továren. Problémy, které tento důraz na stát vytvořil, vystoupily do popředí až po Kemalově smrti.

SMLOUVY Z NEUILLY, TRIANONU A ST. GERMAIN A VÝVOJ JIHOVÝCHODNÍ A VÝCHODNÍ EVROPY

Nejbližším cílem dohod z Neuilly, Trianonu a Saint Germain bylo uzavření míru s Bulharskem, Maďarskem a Rakouskem. Tyto smlouvy se však týkaly i uspořádání celé oblasti východní Evropy, od Egejského moře na jihu po Baltské moře na severu. Politické, územní a hospodářské otázky, jimiž se musely zabývat, byly mimořádně složité. Jednak tuto oblast obýval velký počet rozmanitých národností a vztahy mezi nimi kalila skutečnost, že před první světovou válkou některé národy, jako Maďaři a Němci, ovládaly druhé. Navíc nové uspořádání této oblasti zasahovalo hluboko do existující hospodářské struktury. Rakousko-Uhersko, které bylo smlouvami z Trianonu a Saint Germain zničeno, tvořilo přirozenou hospodářskou jednotku, která byla nyní rozbita na kusy. Jednotlivé suverénní státy, mezi něž bylo území někdejší dunajské monarchie rozděleno, potřebovaly finanční zdroje, a smlouvy proto zahrnovaly

ly i ustanovení o rozdělení hospodářských aktiv bývalého Rakouska-Uherska.

Vítězové věřili, že uplatnění zásady národního sebeurčení nejen zaručí mír mezi státy této oblasti, ale že také umožní, aby na územích, která dříve spravovaly autoritářské vlády, fungovaly demokratické politické instituce. S výjimkou Československa nezůstal po patnácti letech demokracií ani jediný ze států vytvořených nebo přetvořených na pařížské mírové konferenci. Jaké byly příčiny této situace? V čem tkvěly slabiny mírového uspořádání, jež umožnilo vývoj natolik odlišný od toho, jaký se očekával na konci války?

Je snadné pochopit, že demokracie byla slabou rostlinkou v těch zemích, které musely po své porážce odstoupit území a platit náhrady za škody. Ale podmínky, jež muselo přijmout například Bulharsko, nebyly ve skutečnosti příliš kruté: šlo o některé drobné úpravy hranic ve prospěch Srbska, Rumunska a Řecka (viz mapa), o placení reparací a omezení armády na dvacet tisíc mužů. Ačkoliv tyto podmínky Bulharsko neochromovaly, byly dostatečně tvrdé, aby v hrdém a ctižádostivém národu Bulharů udržovaly pocit zášti vůči sousednímu Rumunsku a Jugoslávii (rozšířenému Srbskému království). Zejména důstojníci okleštěné bulharské armády dychtili po odvetě. Drželi ochrannou ruku nad makedonskými nacionalisty, kteří nebyli spokojeni s tím, že Makedonie nebyla prohlášena za nezávislý stát, ale že její území bylo rozděleno mezi Jugoslávii a Řecko. Makedonští nacionalisté uprchli do Bulharska a z jeho území operovali proti Jugoslávii. Bulharští důstojníci kladli ve spojení s makedonskými nacionalisty energický odpor každé politice, která znamenala uznání mírového uspořádání, a proto se střetávali s těmi, kdo se chtěli zaměřit na domácí reformy.

Bulharští vůdčové diskreditovaní porážkou byli po skončení války vyměněni. Král Ferdinand abdikoval ve prospěch svého syna Borise (vládl v letech 1918–1943) a k moci se dostala nová strana, Zemědělský svaz. Vůdce této strany Alexandr Stambolijski byl zastáncem spolupráce mezi rolníky jihovýchodní Evropy a usiloval o vytvoření balkánské federace, v níž by došlo k usmíření Srbů a Bulharů. V Bulharsku zahájil pozemkovou reformu a rozdělával rozsáhlé pozemkové majetky. I když počet velkých vlastníků půdy postižených těmito opatřeními byl malý, Stambolijského zemědělský program byl obecně považován za krok ke komunismu, zejména proto, že mnoho členů jeho strany vyjadřovalo sympatie pro hospodářskou a sociální politiku bolševiků. Stambolijského reformy proto začaly vadit bulharské buržoazii, vojákům i králi. Protože však Stambolijski měl pevnou oporu v rolnících, kteří tvořili 80 procent bulharského obyvatel-

stva, nebylo možné odstranit jej demokratickými prostředky. Jeho nepřátelé proto sáhli k násilí: počátkem léta 1923 svrhli jeho vládu vojenským převratem. Stambolijski byl zajat makedonskými teroristy, krutě zmrzačen, mučen a nakonec zabit. Tento vojenský převrat skoncoval s demokracií v Bulharsku. Za fasádou řady slabých měšťanských vlád si udržovali moc makedonští nacionalisté a bulharští důstojníci, kteří společně terorizovali zemi a střídali vzájemné spojenectví s obdobími mocenských konfliktů. Nakonec v roce 1935 převzal iniciativu král Boris, který hrál po celé předchozí období významnou roli v zákulisí, a nastolil diktaturu, podporovanou armádou a policií.

Maďarsko utrpělo podpisem mírových dohod mnohem rozsáhlejší územní ztráty než Bulharsko a Rakousko. Trianonská smlouva se postarala o to, aby Maďaři museli nádavkem k placení reparací a omezení armády na 35 000 mužů odstoupit i tři čtvrtiny svého někdejšího území se dvěma třetinami obyvatel, a to ve prospěch Československa, Jugoslávie a Rumunska. Tyto kruté podmínky mohly v poraženém národě jen stěží vyvolat velké nadšení pro takové zásady, jako je demokracie, jež zastávali vítězové. Navíc se změnou vládního systému v posledních etapách války Maďaři očekávali, že získají přízeň západních demokracií. Dva týdny před koncem války prohlásili svou unii s Rakouskem za zrušenou a vyhlásili nezávislost. Moc převzal hrabě Mihály Károlyi, který byl výjimečnou osobností v kruzích uherské šlechty, jednak jako nepřítel Tiszy a zároveň jako člověk sympatizující s demokratickými západními myšlenkami. Károlyi okamžitě přijal opatření k zahájení radikální pozemkové reformy; sám postoupil vlastní rozsáhlé pozemkové majetky – více než padesát tisíc akrů (asi dvacet tisíc hektarů) půdy – svým rolníkům, aby si je rozdělili, a jeho vláda začala jednat o likvidaci rozsáhlých velkostatků. Károlyi podporoval i svolání ústavodárného shromáždění, jež mělo být zvoleno všeobecným a tajným hlasováním mužů a žen. Ale volby do tohoto shromáždění se nikdy neuskutečnily. Károlyi, který se stavěl proti účasti Rakouska-Uherska ve válce, upřímně věřil ve wilsonovské zásady a jeho obliba poklesla, když vítězové nenakládali s Maďarskem jako s nově vzniklou zemí, ale jako s poraženým nepřítelem, a podpořili nároky Jugoslávie, Rumunska a Československa na uherské území. Za těchto okolností Károlyi cítil, že už nemůže být déle užitečný, a v březnu 1919 rezignoval ve prospěch levicových radikálů. Od března do srpna 1919 bylo Maďarsko komunistickou republikou, jejíž vůdčí politickou postavou byl Béla Kun. I když Kunova vláda zastupovala jen malou menšinu obyvatelstva, těšila se zpočátku široké podpoře. Maďaři doufali a očekávali, že se jim s pomocí bolševického Ruska snad podaří odrazit pronikání Rumunů a Čechoslováků na úze-

mí, která považovali za maďarská. Důstojníci a vojáci staré habsburské armády sloužili pod Kunem, jehož vláda dbala o to, aby si neznepřátelila nekomunistické skupiny obyvatelstva. Velké pozemkové vlastnictví bylo združstevněno, ale správa těchto družstev byla často svěřena bývalým statkářům nebo jejich správcům, a tak byly stará vládnoucí vrstva a buržoazie zpočátku ochotny tolerovat komunistickou vládu. Avšak po několika počátečních vojenských úspěších byla Kunova vláda donucena pod tlakem spojenců vyklidit Slovensko a rumunské jednotky postupovaly s podporou Francouzů na Budapešť. Když příslušníci staré vládnoucí vrstvy a buržoazie pochopili, že dokonce ani komunisté nedokáží udržet územní celistvost Uher, přestali podporovat Bélu Kuna a zaměřili se na bývalého důstojníka rakousko-uherského námořnictva, admirála Miklóse Horthyho (1868–1957). Komunisté se pokusili udržet moc teroristickými opatřeními, ale pod tlakem vnějších a vnitřních nepřátel se jejich režim zhroutil. Kun uprchl do Ruska, kde byl později popraven při jedné ze Stalinových čistek. Na vedoucí místa nastoupili Horthy a jeho reakční přívrženci. Na podzim 1919 tak byla v Maďarsku opět u moci stará vládnoucí vrstva, zatímco na komunisty, na lidi podezřelé z radikálních názorů, na mluvčí dělníků a rolníků a zejména na Židy se podnikaly razie, byli mučeni a zabíjeni. Po několika měsících teror skončil a politický život se vrátil k předválečné pseudoústavnosti. Horthy vládl jako místodržící. Právně byla obnovena monarchie, ale sousedé Maďarska odmítli dát souhlas k návratu posledního habsburského panovníka, takže královský trůn zůstal uprázdněný. Byl obnoven parlament, ale volební právo zůstalo omezené a volby byly pod kontrolou vládnoucí skupiny. Velcí i malí statkáři byli v Maďarsku až do druhé světové války všemocní. Horthy a jeho skupina si koupili pomoc spojenců proti komunistům přijetím trianonské smlouvy, která byla podepsána 4. června 1920. Pobouření nad smlouvou však bylo obrovské. Maďaři těžce nesli okleštění své země na malý stát. Navíc ztráta velké části bývalých uherských trhů způsobila velké problémy maďarskému průmyslu i zemědělství. Trvalým cílem maďarské zahraniční politiky bylo změnit mírové uspořádání a získat znovu území, která dříve patřila ke koruně svatého Štěpána. Během meziválečného období bylo Maďarsko trvalým zdrojem neklidu a přirozeným spojencem kterékoli mocnosti, jež usilovala o revizi mírového uspořádání.

Na rozdíl od Bulharska a Maďarska – zemí se silnou národní tradicí – mělo Rakousko, jež se objevilo v důsledku první světové války, jen málo společného s Rakouskem Habsburků. Protože jeho území bylo omezeno na německy mluvící část habsburské říše, stalo se malou zemí s asi 6,5 milionu obyvatel. Jedno území s německy mluvícím obyvatelstvem, Jižní

Tyrolsko, bylo předáno Itálii. Neochota Jihotyrolanů přizpůsobit se italské vládě pak vytvářela mezi Rakouskem a Itálií neustálé třenice. V jiných ohledech měli Rakušané jen málo důvodů stěžovat si na způsob, jakým byly narýsovány jejich hranice. Se saintgermainskou smlouvou mohli být nespokojeni spíše proto, že jim nedovolovala připojit se k Německu, tedy že je zbavila práva na sebeurčení. Tento zákaz *anschlussu* vytvořil hnisající ránu, neboť jakkoli bylo asi nadšení Rakušanů pro připojení k Německé říši omezené, existovaly pochybnosti, zda je Rakousko jako samostatný stát hospodářsky životaschopné. Vídeň, dříve hlavní město říše, bývala jedním ze světových velkoměst, nyní však byla příliš velká pro malý stát, jehož hlavním městem se stala. Po válce tvořili obyvatelé Vídně třetinu veškerého obyvatelstva Rakouska. Tento nepoměr mezi venkovským a městským obyvatelstvem vytvářel stále hospodářské potíže a politická napětí. Ve Vídni převládli socialisté a zřídili tu účinnou místní správu. Zbytek země byl konzervativní a katolický a tento světový názor ovládal i vládu republiky. Tak byla politická situace nutně rozkolísaná, a když ve třicátých letech ohrozily rakouskou samostatnost hospodářské potíže a tlaky ze severu, vládcové země se už neodvažovali ponechat osud Rakouska na výsledku lidového hlasování a sáhli k diktátorským formám vlády.

Bulharsko, Maďarsko a Rakousko bojovaly jako spojenci Německa. Co připravil osud lidem na vítězné straně? Srbsko a Rumunsko bojovaly proti ústředním mocnostem, zatímco Poláci a Češi získali přízeň vítězů vytvořením dobrovolnických jednotek bojujících na straně spojenců, ačkoliv před válkou neměli politickou samostatnost a trpěli útlakem autoritativních režimů Hohenzollernů a Habsburků. Představitelé těchto zemí – Srbska, Rumunska, Polska a Československa – byli přizváni na pařížskou mírovou konferenci jako plnoprávní účastníci. Tyto země bývají označovány jako následnické státy, protože jejich území bylo před válkou buď zcela, nebo částečně součástí habsburské říše (viz mapa). Rumunsko a Polsko dosáhly posunu hranic na východ, s cílem zadržet komunismus co nejdále od Evropy.

I když byla zásada národního sebeurčení hlavním zdůvodněním pro přeměnu těchto zemí v nezávislé státy, bylo obyvatelstvo v tomto zeměpisném prostoru silně promíšeno, a proto bylo uplatnění zásady sebeurčení na tuto oblast velmi obtížné a vyvolávalo stejně tolik problémů, kolik jich mělo řešit.

Typickým případem je Jugoslávie, zvětšené Srbské království. Nové jméno mělo naznačit, že všichni obyvatelé tohoto státu jsou Jihoslované – Jugoslávci –, příslušníci různých větví jihoslovanské rodiny. Jak Srbové, tak Chorvati a Slovinci žijící v Jugoslávii byli sice Jihoslované, ale považo-

vali se za odlišné národnostní skupiny, a to vytvářelo problémy, jež bránily fungování demokracie v zemi. Srbové a jejich vůdce Pašić se považovali za tvůrce tohoto nového národního státu a nebyli připraveni dělit se o moc s ostatními. Dožadovali se Velkého Srbska, ne federálního státu, složeného z několika národností. Protože vláda odmítla federální princip, odmítli Chorvati zaujmout místa v ústavodárném shromáždění, zvoleném v listopadu 1919, a v jejich nepřítomnosti byla přijata ústava, zakládající centralizovaný stát, ovládaný Srby. Následný odpor Chorvatů a Slovinců byl posilován jejich zásadní náboženskou odlišností a sociálním napětím. Zatímco Srbové byli pravoslavní, Chorvaté a Slovinci se většinou hlásili k římskokatolickému vyznání. Navíc Chorvati byli velkou většinou rolníci, zatímco určující skupinou mezi Srby byla buržoazie, která podporovala industrializaci. Když byl v roce 1928 zavražděn politický vůdce Chorvatů Stjepan Radić, hrozil rozpad státu a král, spoléhající na podporu armády, ukončil parlamentní vládu nastolením vojenské diktatury. Následně uklidnění na politické scéně bylo klamné, protože Chorvati, ač násilně potlačeni, byli i nadále nespokojeni. Během třicátých let se zdálo, že existuje jen volba mezi politickým rozpadem a pokračováním brutální diktatury.

Demokracie dlouho nepřežila ani v Polsku a Rumunsku. V těchto zemích neexistoval národnostní problém, neboť menšiny (Maďaři a Němci v Sedmihradsku) byly bezmocné. V obou státech existoval útočný antisemitismus: vlády se dokonce pokoušely získat oblibu povoláním a podněcováním antisemitských výtržností. Židé však měli malý politický význam a mohli se bránit jen ekonomickými prostředky. V Polsku stejně jako v mnoha jiných zemích byl prvořadým zdrojem neklidu a nespokojenosti agrární problém. Nová ustanovení omezovala maximální rozlohu půdy, kterou mohl držet jeden vlastník, na sto hektarů, přičemž v pohraničních oblastech na východě bylo přípustné mít celkem až čtyři sta hektarů. Uplatnění těchto zákonů však naráželo na houževnatý odpor polské šlechty, která vlastnila obrovské statky, a zákony většinou zůstaly jen na papíře. Statkáři našli spojence v příslušnicích buržoazie, kteří se obávali komunistického vlivu mezi rolníky a dělníky a váhali s poskytnutím větší moci těmto třídám. Slepá ulička, do níž vedlo rozdělení polského politického života na dva nepřátelské tábory, poskytla příležitost pro státní převrat v roce 1926. Jeho vůdcem byl Józef Piłsudski (1867–1935), kterého všechny vrstvy společnosti uznávaly jako vlastence a válečného hrdinu. Piłsudski bojoval za polskou nezávislost za vlády carismu. Během první světové války organizoval Polskou legii a s její pomocí zřídil v poslední fázi války nezávislou polskou vládu. V roce 1920 zastavil jako vůdce polské armády ruské tažení u Varšavy a zachránil tak zemi před bolševismem.

V mládí byl Piłsudski socialista, a když v roce 1926 provedl vojenský převrat, podporovali jej varšavští dělníci, očekávající, že oživí ochablé úsilí o demokracii a sociální reformy. Piłsudski je však zklamal. Jakmile se dostal k moci, spojil se s buržoazií a statkáři a vláda těchto poměrně malých skupin vedla nevyhnutelně k omezení svobody. V roce 1935 byla lidu vnucena ústava, dávající prezidentovi a vládě neomezené pravomoci. V témž roce Piłsudski zemřel a moc nyní zůstávala v rukou jeho důvěrníků, většinou mužů, kteří byli důstojníky Polské legie během první světové války. Tato skupina plukovníků, která nebyla tak nezištná jako Piłsudski a nevyhýbala se korupci, vládla Polsku v letech před vypuknutím druhé světové války.

V Rumunsku byla od konce 19. století u moci Liberální strana, vedená rodinou Brătianu. Tato strana zastupovala bohatou městskou buržoazii a byla určujícím činitelem při přechodu Rumunska na stranu Dohody. Konec války přinesl demokratické reformy: rozšíření volebního práva a zavedení tajného hlasování. Ale územní zisky Rumunska po válce – převážně zemědělské oblasti Besarábie a Sedmihradska – zvýšily sociální napětí a přiostrily spory mezi stranami zastupujícími zájmy rolníků, jež dychtily po pozemkové reformě a ochranných clech, a Liberální stranou. Ta zastupovala obchodní a průmyslové zájmy, upřednostňující nízká cla, která umožňovala snadný prodej rumunské průmyslové produkce, zejména ropy, na zahraničních trzích. Liberální strana se tedy mohla udržet u moci jen zavedením změny ve volebním právu, podle níž strana, která získá 40 procent hlasů, obdrží 50 procent míst v parlamentu. Když ale v roce 1927 zemřel energický vůdce strany Ion Brătianu, nedokázali se liberálové udržet u moci ani volebními podvody. Jak se zhoršovala hospodářská situace, byli rolníci stále radikálnější a agresivnější. Jejich vůdce Iuliu Maniu, kterému se podařilo spojit pod svým vedením zemědělské strany Besarábie a Sedmihradska, se stal v roce 1928 premiérem. Maniu byl nezlomný a čestný demokrat, nebyl však příliš dobrým politikem. V roce 1930 povolal do Rumunska z exilu krále Carola, jenž se na počátku dvacátých let vzdal trůnu ve prospěch svého mladého syna Michala a odešel raději do vyhnanství, než by upustil od intimních styků s Magdou Lupescu. Tento vztah začal už před jeho sňatkem s řeckou princeznou a k pohoršení národa pokračoval i po svatbě. Podmínkou pro jeho návrat v roce 1930 bylo, že paní Lupescu se s ním nevrátí. Král však nedodržel slib a dostal se do střetu s Maniuem, který záhy odstoupil. Maniuova nepoddajná povaha posloužila mnohem obdivuhodnějším cílům po druhé světové válce, kdy se opět dostal k moci a marně se pokoušel zabránit komunistickému převratu. Roku 1953 zemřel ve vězení poté, co byl v roce 1947 odsouzen na doži-

votní nucené práce. V roce 1930 však jeho tvrdohlavost, která jej vedla k odstoupení, způsobila opravdovou škodu: začalo období politické nestability, kdy se zfalšované volby staly hlavním prostředkem k zajištění moci, již si střídavě předávali liberálové a rolnické strany. Protože k rozpuštění parlamentu musel dávat souhlas král, jeho moc stále narůstala a za čas se ukázalo, že zrušení parlamentu a nastolení diktatury je jednoduchým řešením, jak zajistit hladký chod státu. V době, kdy byla nastolena králova diktatura, se však už na scéně objevily fašismus a nacismus. Carol napodoboval italské a německé vůdce a pokoušel se zřídit systém jedné strany. Věřil totiž, že se přidá k proudu, jemuž patří budoucnost, a rumunský diktátorský režim rozhodně nezaostával za fašismem a nacismem v brutalitě a teroru.

Jen v Československu fungovala demokracie po celé meziválečné období. Stejně jako v Jugoslávii, i v Československu žili lidé několika různých národností: Češi, Slováci, Rusíni, Němci. Jeden z důvodů, proč byly v Československu národnostní konflikty méně ostré než v Jugoslávii, lze asi hledat v událostech, které předcházely založení státu. Během války vytvořili Češi a Slováci radu, která propagovala věc české nezávislosti a organizovala vojenské síly bojující na straně Dohody. Mezi zakladateli rady byl Tomáš Masaryk (1850–1937), mezinárodně uznávaný vědec, který už dříve prokázal svou politickou odvahu a osobní integritu. Dokonce ještě dříve, než válka skončila, uznali spojenci tuto národní radu za prozatímní vládu. Češi a Slováci pracovali v této radě od počátku společně a byli si vědomi, že je nezbytné vybudovat stát založený na spolupráci různých národností. A tak když se zformovaly politické strany a došlo k volbám, patřili k největším a nejdůležitějším stranám – k sociálním demokratům a agrárikům – příslušníci všech národností ze všech částí republiky. Jedno z prvních opatření nového státu, rozdělení rozsáhlých velkostatků, vytvořilo u rolníků v celé zemi pevný zájem na udržení nové republiky. Navíc, protože Československo mělo uhelné a rudné doly i moderní pivovarnický a textilní průmysl, byla jeho ekonomika lépe vyvážená než hospodářství v kterékoli jiné zemi této oblasti. Konečně Masaryk, který se sám považoval napůl za Slováka, usiloval jako prezident republiky vytrvale o spravedlivé zacházení se všemi částmi obyvatelstva. Jako profesor Karlovy univerzity vchoval Masaryk před válkou intelektuální elitu celého regionu a těšil se obrovskému respektu a autoritě. Přesto však Československo nebylo v žádném případě prosté vnitřních napětí. Rusínskou a slovenskou část republiky tvořily hlavně zemědělské oblasti a jejich obyvatelé byli přesvědčeni, že vláda opomíjí agrární sektor ve prospěch průmyslových oblastí Čech. Rusíni a Slováci byli navíc většinou římskými katolíci a jejich

nepřátelství ke státní správě přiosťřily konflikty, k nimž došlo mezi proticírkevní vládou a římskokatolickou církví. Konečně mnozí Němci, kteří v Československu žili zejména v oblasti Sudet, se před rokem 1918 považovali za vládnoucí část obyvatelstva a svůj náhlý sestup přijímali jen neochotně. Tyto odstředivé síly však začaly být pro československou demokracii nebezpečné a zhoubné až tehdy, když je ve druhé polovině třicátých let podporovala a podněcovala vnější mocnost – nacistické Německo.

Tak tedy na Balkáně a na území bývalé habsburské říše vznikly v důsledku války dvě skupiny zemí: na jedné straně stáli poražení – Bulharsko a Maďarsko –, kteří byli nespokojeni s mírovým urovnáním; na druhé straně vítězové – Rumunsko, Československo a Jugoslávie –, kteří si přáli udržet *status quo* a utvořili Malou dohodu na ochranu stavu, vytvořeného mírovými smlouvami. Vzájemné nepřátelství v zahraniční politice zvyšovalo vnitřní politickou nestabilitu jednotlivých zemí, protože bránilo hospodářské spolupráci. Pokus dosáhnout hospodářské soudržnosti, kterou dříve zajišťovala habsburská říše, pomocí dunajské federace vyšel naprázdno. Poražení viděli v takové organizaci pokus stabilizovat *status quo*. Vítězové se obávali, že by to mohl být první krok ke znovuoobnovení habsburské monarchie. Nakonec se každá země zaměřila ve své hospodářské politice na získání soběstačnosti v naději, že se může stát nezávislou na svých sousedech. Umělé stimulování průmyslu vedlo k ostré konkurenci a nízkým cenám – což vytvářelo nejisté a zranitelné hospodářské poměry.

Situace na Balkáně a ve východní Evropě skrývala dvě hrozby pro bezpečnost Evropy jako celku. Demokracie tu podlehla protikladům mezi národy, odporu statkářů proti pozemkové reformě, konfliktům mezi radikálním rolnictvem a buržoazií usilující o posílení industrializace a také strachu z revoluce a komunismu. Diktátorské či polodiktátorské režimy, které nastoupily po demokratických vládách, o těchto problémech nemluvíly a neřešily je. Byly tudíž samy nestabilní, a protože se dostaly k moci silou, ohrožovala je síla. Raději byly ochotny riskovat, než by ohrozily své postavení ústupem.

Kdyby byly evropské velmoci jednotné, snad by se jim mohlo podařit vypracovat společnou politiku pro tuto oblast, která by mohla zlepšit hospodářskou situaci a uvolnit napětí. Evropské velmoci však byly rozděleny a každá strana usilovala o získání podpory východoevropských zemí, což mělo za následek, že se nepřátelství ve východní Evropě prohlubovalo. Na druhé straně začala být prestiž velmocí spjata s osudem jejich balkánských spojenců a spory na Balkáně vytvářely obtížnou překážku pro všechny pokusy o překonání napětí mezi velmocemi.

VERSAILLESKÁ SMLOUVA

Ačkoliv pařížská mírová konference přetvořila mapu rozsáhlých oblastí Evropy, hlavní pozornost se tehdy i později zaměřovala na tu část poválečného urovnání, která nastolila mír s hlavním nepřitelem západních mocností – s Německem. Tato smlouva byla podepsána 28. června 1919 ve Versailles, v témž Zrcadlovém sále, kde bylo roku 1871 vyhlášeno Německé císařství. Mezi územní ustanovení smlouvy patřil návrat Alsaska-Lotrinska Francii a odstoupení oblastí s polským obyvatelstvem – zejména Poznaň a větší části západního Pruska – Polsku, takže Východní Prusko měl od ostatního Německa oddělovat tzv. polský koridor, pruh území pod polskou svrchovaností. Gdaňsk, německý námořní přístav na severním konci polského koridoru, byl prohlášen za svobodné město pod dohledem Společnosti národů s úmyslem zaručit Polsku nerušený přístup k Baltskému moři. Memel v severním cípu Východního Pruska byl také předán Společnosti národů; později jej zabrala Litva. Ve Šlesvicu, v Horním Slezsku a v jižní části Východního Pruska byly nařízeny plebiscity a v jejich důsledku se muselo Německo vzdát některých dalších území, i když významná byla jen ztráta bohatých uhelných dolů Horního Slezska. Německo se konečně muselo zříci svých kolonií. Celkem ztratilo 13,1 procenta předválečného území s 10 procenty svých obyvatel podle stavu v roce 1910.

Tato ustanovení o územních úpravách doplňovaly články zabývající se vojenskými a hospodářskými záležitostmi. Početní stav německé armády byl snížen na sto tisíc vojáků a důstojníků. Armáda nesměla používat letectvo a tanky, tedy útočné zbraně, a jejich výroba byla Německu zakázána. Dělostřelectvo, letectvo a tanky, které ještě zůstávaly v německých rukou, měly být předány vítězům. Také německé námořnictvo mělo být vydáno Britům, Němcům se však podařilo většinu lodí potopit. V budoucnu mělo být německé námořnictvo omezeno na dvanáct lodí a žádná z nich nesměla mít větší výtlak než deset tisíc tun; ponorky byly zakázány. Generální štáb a důstojnické školy měly být zrušeny. Konečně, aby bylo zaručeno plnění vojenských ustanovení, měly spojenecké síly patnáct let okupovat Porýní, jež mělo zůstat trvale demilitarizováno.

Spojenci narazili na velké potíže, když chtěli dospět k dohodě o hospodářských aspektech mírového urovnání. Nakonec v článku 231 versailleské smlouvy konstatovali, že Němci musí přijmout „odpovědnost Německa a jeho spojenců za to, že způsobili všechny ztráty a škody, jimž byli spojenci, přidružené vlády a jejich státní příslušníci vystaveni v důsledku války, kterou jim vnutila agrese Německa a jeho spojenců“. Dale-

kosáhlý význam této formulace je očividný. Článek se dal vykládat jako požadavek, aby Německo platilo penze důstojníkům, náklady demobilizace a náhrady pro zraněné a zmrzačené. Bylo obtížné dospět k přesnému určení sumy, kterou bude Německo muset na základě tohoto článku zaplatit, a ve smlouvě nebyla zmíněna žádná částka, protože množství peněz, jež podle přesvědčení odborníků mohlo Německo zaplatit, se velmi lišilo od očekávání, k němuž bylo vedeno obyvatelstvo vítězných zemí. Smlouva stanovila, že v několika příštích letech má Německo zaplatit pět miliard dolarů, a odložila konečnou úpravu na rok 1921. Obsahovala však různá ustanovení, která oslabovala německé hospodářství a tím omezovala jeho způsobilost k provádění plateb v příštích letech. Německo muselo spojencům předat většinu svého obchodního loďstva, čtvrtinu své rybářské flotily a značnou část vybavení svých železnic. Muselo pro vítěze stavět lodě o výtlaku 200 000 tun ročně. Každoročně bylo povinno dodat uhlí do Francie, Belgie a Itálie a platit náklady okupace Porýní spojeneckými vojsky. Francie navíc obdržela hospodářskou kontrolu nad oblastí Sárska, bohatou na uhlí a železo. Patnáct let měla toto území spravovat Společnost národů a pak měl o jeho osudu rozhodnout plebiscit.

Silné morální odsouzení Německa a německého národa, jež obsahoval článek 231 se svým prohlášením, že válku zapříčinila německá agrese, bylo zahrnuto i do dalších opatření smlouvy. Německu nebylo povoleno připojit se ke Společnosti národů. Němci měli vydat své bývalé politické a vojenské vůdce spojencům, aby je mezinárodní soud mohl soudit za jejich zločiny proti mezinárodnímu právu. Politické spojení Německa a Rakouska bylo zakázáno, což znamená, že německy mluvícím lidem nebylo dovoleno uplatnit zásadu národního sebeurčení. Dojem, že se s Němci nakládá jako s psanci, posílil způsob, jakým jim byla smlouva předána. Německá delegace, která přijela do Versailles už 29. dubna, byla držena v izolaci za ostnatým drátem. Dne 7. května byla smlouva předána Němcům bez předchozích jednání a poté, co ji obdrželi, konala se jen výměna písemných not. Dne 16. července předložili spojenci ultimatum, v němž prohlásili, že obnoví nepřátelství, pokud Němci do týdne nevysloví souhlas s podpisem smlouvy. Ti tak učinili 23. července a o pět dní později se konala podpisová ceremonie v Zrcadlovém sále.

Tvrdost versailleské smlouvy byla ostře kritizována a bývá často uváděna jako důvod vzestupu nacismu v Německu. Pravděpodobně je však správnější říci, že nedostatek versailleské smlouvy spočíval v tom, že šlo o kompromis, který nebyl ani úplně velkorysý, ani zcela destruktivní.

Francouzi chtěli zničit jednotu Německa, anebo od něj přinejmenším oddělit Porýní a udržovat zemi v dohledné budoucnosti odzbrojenou a hospodářsky slabou. Velká Británie a Spojené státy se stavěly proti těmto francouzským úmyslům, zčásti proto, že je pokládaly za nemorální, a zčásti proto, že jim připadaly neuskutečnitelné. Všechny vítězné mocnosti se shodovaly, že kdyby byly podmínky neúnosně tvrdé, mohli by se Němci vrhnout do náruče bolševiků a komunismus by mohl proniknout do středu Evropy. Francouzské úmysly proto narážely na odpor Velké Británie a Spojených států. Aby však Britové a Američané přiměli Francouze ke zmírnění jejich plánů, museli sami dělat ústupky. Výsledkem byla smlouva, jež vypadala spíše jako pokus natrvalo ochromit Německo než jako projev snahy umožnit jeho další existenci ve společenství států.

S ohledem na zášti probuzené ve válce se asi nedalo vyjednat nic lepšího, než byla versailleská smlouva. Celkem vzato, smlouva stanovila hranice podle zásady sebeurčení národů. A brzy byla uznána potřeba revizovat a zmírnit vojenské a hospodářské články smlouvy. Nicméně v létě 1919, po předání smlouvy, působila její ustanovení na Němce dojmem sveřepé ukrutnosti. Tento pocit byl o to silnější, že – jak Němci věřili –, byli ujištěni o velkorysém zacházení. Mysleli si, že složili zbraně za podmínky, že mírová smlouva bude uzavřena na základě Wilsonových Čtrnácti bodů. Ve skutečnosti byli Němci při podpisu příměří sotva v postavení, kdy mohli klást podmínky. Jejich armády všude ustupovaly, jejich lid se bouřil a další odpor byl beznadějný.

POČÁTKY VÝMARSKÉ REPUBLIKY

Když začala německá fronta na západě v říjnu 1918 slábnout, byla vytvořena nová německá vláda, v jejímž čele stál kníže Max Bádenský. Byl to člověk humanistických názorů a liberálních zásad, jehož působení ve prospěch válečných zajatců mu získalo velké renomé dokonce i v neněmeckém světě. Jeho úkolem ve funkci kancléře bylo řídit politickou přeměnu Německa. Vojenská prohra totiž zkompromitovala v očích německého lidu stávající vládnoucí vrstvu. Ústavní změny, uskutečněné v říjnu, přeměnily Německo v parlamentní demokracii. Jeho vláda se stala závislou na hlasování o důvěře v Říšském sněmu. Zavedení všeobecného hlasovacího práva v Prusku znamenalo, že převládající vliv *junkerů* na politiku říše byl zlomen. Do vlády navíc vstoupili předáci stran středu a levého středu, tedy stran, které vždy požadovaly

demokratizaci německého politického života. Kdyby vláda dostala čas, mohla snad přesvědčit okolní svět, že povstalo nové demokratické Německo. Změny a reformy se však odehrávaly ve stínu hrozící vojenské katastrofy. Když kníže Max Bádenský vytvořil svou vládu, požadoval Ludendorff, zoufajíc nad vojenskou situací, aby byla zahájena jednání, jež by vedla k okamžitému ukončení nepřátelství. Vláda proto informovala prezidenta Wilsona o své připravenosti zahájit mírová jednání, založená na Čtrnácti bodech. Následovala výměna nót, která trvala celý říjen. Protože evropští spojenci nevěřili v upřímnost tohoto náhlého obratu k demokracii v okamžiku porážky, požadoval Wilson jasný důkaz změny v Německu. Mezitím však měla naléhavá žádost vlády adresovaná Wilsonovi obrovský dopad na německý lid. Ten si náhle uvědomil to, co optimistická vojenská komuniké skrývala – skutečnost, že válka je ztracena. Rozšířilo se přesvědčení, že staří vůdcové by se měli vzdát moci, aby Wilson a jeho spojenci dostali nezvratný důkaz změny. Když Vilém II. s odstoupením váhal, vypukly vzpoury – nejdříve v námořnictvu. Ve městech se šířil neklid. Demonstrace a stávky naznačovaly, že vláda už nemůže spoléhat na policii a vojenské síly. 9. listopadu byla v Berlíně vyhlášena republika a o dva dny později bylo podepsáno příměří.

Revoluce v Německu hodila moc do klína socialistům. Pokud však chtěli využít pádu monarchie k proměně své země v socialistický stát, zmatená situace v Německu jim tyto plány překazila. Sociální demokraté byli sami rozdělení a následující měsíce přinesly boje mezi umírněnými a radikály. Umírněná většina socialistických předáků, známá jako většinoví socialisté, na rozdíl od odštěpeneckých Nezávislých sociálních demokratů věřila, že radikální společenské změny povedou k rozpadu říše, zejména proto, že v Porýní a Bavorsku začala vznikat separatistická hnutí. Většinoví socialisté vytlačili radikály z vlády a ti sáhli k revoluční akci. Její hnací silou byla krajně levicová organizace, Spartakovci, z níž se později vyvinula Komunistická strana Německa. V zimě 1918–1919 byli jejími vůdci Karl Liebknecht a Rosa Luxemburgová, vlivní činitelé předválečného socialistického hnutí. V Berlíně došlo k prudkým pouličním bojům, které byly zvláště úporné v posledních týdnech roku 1918 a prvních týdnech roku 1919. V Porúří a v Hamburku se šířily vzpoury a v dubnu byla ustavena sovětská republika v Bavorsku. Všechna tato revoluční hnutí však skončila porážkou.

Aby odrazili radikální levici, byli většinoví socialisté nuceni přijmout pomoc od pravicových sil. Snažili se zejména získat kontrolu nad organizovanými vojenskými silami. Ihned po vyhlášení republiky v listopadu 1918

navázal vůdce sociálních demokratů a šéf nové spolkové vlády Friedrich Ebert (1871–1925) styk s polním maršálem Hindenburgem a generálem Groenerem z vrchního velení armády, který nahradil Ludendorffa. Generálové se v zájmu udržení jednoty Německa vyslovili pro spolupráci se socialisty.

Spojení mezi většinovými socialisty a vojenským vrchním velením mělo významné důsledky. Němečtí státní zaměstnanci, kteří následovali Hindenburgův příklad, uznali zákonnost nové vlády a dali jí k dispozici své služby. Výsledkem byla správní kontinuita, která napomohla překonat potíže demobilizace a usnadnila přechod k mírové ekonomice. Podpora, již vrchní velení armády poskytlo vojenskému zásahu proti krajní levici, však nezabránila vypuknutí občanské války a navíc měla osudové důsledky pro další vývoj. Když se vojenské jednotky z okupovaných území na východě i na západě vrátily na německou půdu, kázeň se zhroutila. Vojáci opouštěli své jednotky a odcházeli domů. To vytvořilo v posledních měsících roku 1918 kritickou situaci. Vrchní velení na ni reagovalo zakládáním dobrovolnických jednotek (*Freikorps*), v nichž hráli vůdčí roli bývalí důstojníci, a právě tyto *freikorpsy* sehrály svou úlohu v boji proti extremistům. Konzervativní spojenci vládu důrazně pobízeli k ukončení revolučních poměrů, kdy dělnické a vojenské rady zasahovaly do procesu vládnutí. Vláda byla vyzývána, aby co nejdříve uspořádala volby, při nichž by mohly buržoazie a konzervativnější složky obyvatelstva uplatnit svůj hlas. Na konci ledna 1919, kdy byla většina revolučních hnutí krajní levice poražena, se konaly volby do ústavodárného shromáždění. Nový sněm se pak sešel 6. února 1919 ve Výmaru.

Vynucený sňatek mezi socialisty a vrchním velením měl však následky, jež daleko přesahovaly zimu 1918–1919 a stavěly vývoj k demokracii v Německu do podivného světla. Protože socialisté spoléhali na staré státní zaměstnance, byla republika nucena chránit práva, která měli tito činitelé za císařství. A tak zůstal správní aparát po celou dobu existence republiky v rukou konzervativních, obvykle monarchistických státních zaměstnanců, které nebylo možné propustit a kteří měli určující vliv na přijímání nových lidí do svých řad. Navíc když byla vytvořena stotisícová armáda, úkol vybrat důstojnický sbor připadl důstojníkům starého generálního štábu. Republika se spolehla na konzervativní síly, což znemožnilo odstranit, a dokonce i oslabit vlivné postavení statkářů a průmyslníků. Sliby pozemkové reformy, učiněné při úvodním výbuchu revolučního nadšení, nebyly splněny. Průmyslníci odrazili všechny pokusy o znárodnění, ačkoliv odborové svazy získaly záruku, že zaměstnavatelé přijmou zásadu kolektivního vyjednávání a upustí od narušování činnosti odborů v to-

Karl Liebknecht (uprostřed) a Rosa Luxemburgová.

várnách. Namítalo se, že socialisté si nemohli troufnout na důkladnou proměnu německé společnosti, protože kdyby jednali proti buržoazii, výsledný střet by zničil jednotu říše. Jednota říše však přestála i těžké krize následujících let. Faktem je, že převážná část vůdců většinových socialistů byli spíše byrokraté než revolucionáři a nevěděli, co si počít s mocí, která jim spadla do klína.

V listopadu 1918 byli Němci připraveni k dalekosáhlým změnám – to ukázaly volby, které se konaly v době, kdy už reakce začínala sílit. V ústavodárném shromáždění získali ti, kdo obhajovali demokratizaci německého politického života, výraznou většinu: 328 z celkového počtu 423 poslanců. Uvnitř této republikánské skupiny byli nejsilnější socialisté se 165 mandáty, protože však neměli většinu, museli spolupracovat se dvěma měšťanskými politickými stranami, s katolickou stranou Centrum a s liberálně levicovou Demokratickou stranou, které byly dohromady stejně silné jako socialisté. A tak ústava, jež byla výsledkem rokování tohoto shromáždění, nezavedla socialistický systém, ale parlamentní demokracii. Všechna moc byla soustředěna v rukou parlamentu (Říšského sněmu), který v tajném hlasování volili všichni muži a ženy starší jedenadvaceti let na základě poměrného zastoupení. Spolková vláda dostala větší moc, než jaké se těšila její předchůdkyně za císařství. Získala i právo vybírat přímé daně, z nichž pak poskytovala finanční prostředky pro jednotlivé země.

Za toto opatření nesl hlavní odpovědnost člen strany Centrum Matthias Erzberger. Prezident, hlava republiky, měl být volen přímo lidem, stejně jako ve Spojených státech. Vláda v čele s kancléřem byla odpovědná Říšskému sněmu. Jak Říšský sněm, tak prezident mohli tedy tvrdit, že zastupují lid a jsou demokraticky legitimováni. Když se střetli, vznikal prostor pro svržení parlamentní demokracie; v mimořádné situaci měl totiž prezident právo vládnout pomocí nařízení bez předchozího souhlasu parlamentu a žádný zákon nikdy nedefinoval, co to je mimořádná situace.

Změny v uspořádání politického života a nástup nových politických vůdců vyvolávaly v Německu naději i přes vnitřní konflikty a hospodářskou mizerii. Když byl ale německé delegaci ve Versailles předán návrh mírové smlouvy, tyto naděje se změnily v rozčarování a vášnivé rozhořčení. Tvář v tvář prudké opozici byla smlouva v Říšském sněmu přijata jen malou většinou, kterou tvořili umírnění socialisté a strana Centrum. Obnovení nepřátelství bylo nemožné, jak připouštěli i vojenští představitelé, a navíc panovaly obavy, že obsazení Německa spojeneckými armádami by mohlo vést k rozpadu říše. Přijetí smlouvy vedlo k posílení monarchistické pravice a radikální levice. Pravice obviňovala republikánskou vládu z nedostatku citu pro národní čest a levice obhajovala spolupráci s bolševickým Ruskem jako nástroj „osvobození“. Ty strany, které byly hlavními zastánci nové republiky a pravými tvůrci nové ústavy – strana Centrum, Demokratická strana a většinoví socialisté – od léta 1919 už nikdy nezískali v říši většinu. O vzestupu nacismu se uvádí, že dokud v Německu existovaly svobodné volby, nacisté nikdy nezískali většinu mezi voliči. To je pravda. Je však také nutné říci, že od roku 1919 po celých čtrnáct let výmarské republiky neměly jasnou většinu ani ty strany, jež byly přesvědčenými stoupenci republikánského zřízení.

SPOLEČNOST NÁRODŮ

Válka se vedla v Evropě, Africe a Asii. Fakt, že v poslední fázi do ní vstoupily i státy Latinské Ameriky, znamenal, že od pařížské mírové konference se očekávalo více než jen smlouvy určující nové hranice ve střední a východní Evropě. Lidé ze všech částí světa vzhlíželi k pařížské mírové konferenci s nadějemi. Podle jejich názoru bylo hlavním úkolem politiků, kteří se shromáždili v Paříži, vypracovat zásady, pravidla a organizační struktury, které by zaručily mírový světový řád s ohledem na vzestup mimoevropských států. Tento pocit, že je potřebné vytvořit nový světový řád, našel své vyjádření v založení Společnosti národů.

Na rozdíl od „koncertu“ několika evropských velmocí v 19. století se od Společnosti národů očekávalo, že přijme všechny státy světa a že malí i velcí v ní budou mít stejný hlas. Myšlenka Společnosti národů vděčila za svůj vznik všeobecnému odmítání předválečné diplomacie. Tě se přisuzovala odpovědnost za vypuknutí první světové války, jednak kvůli jejímu zájmu o udržení mocenské rovnováhy a kvůli zálibě v tajných smlouvách či spojeneckých systémech, jednak kvůli jejímu důrazu na rozsáhlé zbrojení. Zejména spisovatelé a politici anglosaských zemí zdůrazňovali během války požadavek „nové diplomacie“ a jejich myšlenky našly výmluvného obhájce v prezidentu Woodrowu Wilsonovi, který je včlenil do svého mírového programu.

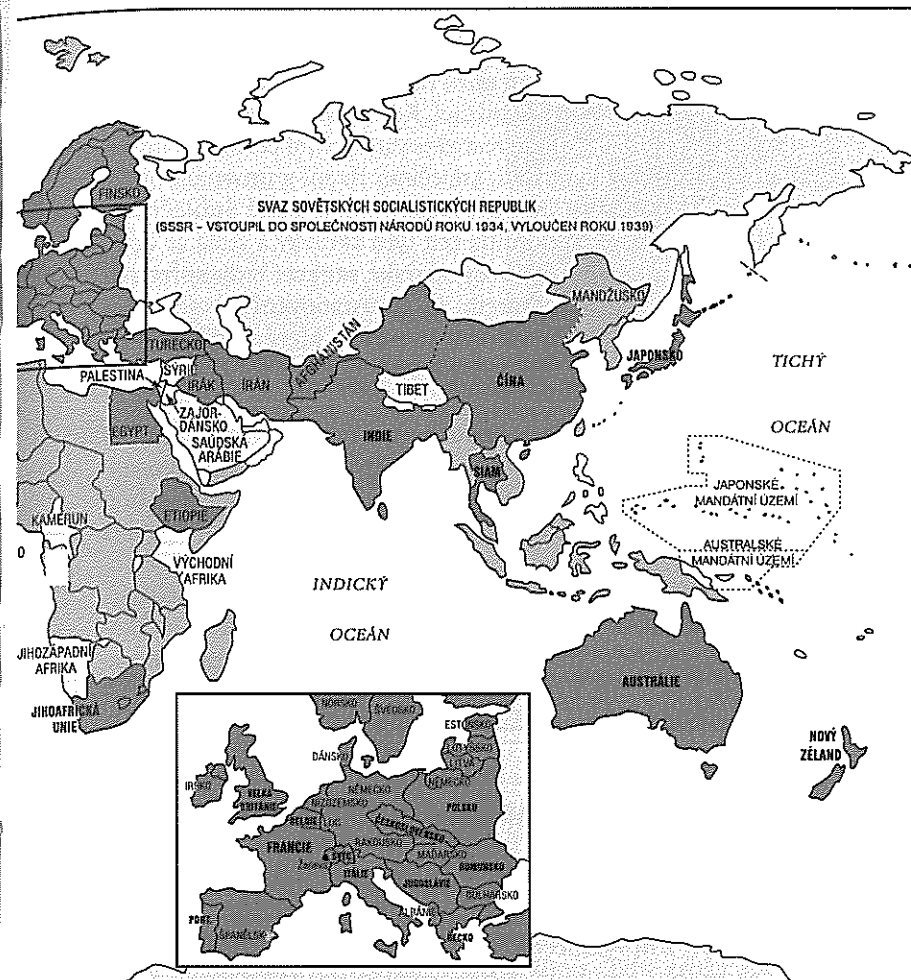
V nejkritičtější chvíli války, když Rusko uzavřelo mír s ústředními mocnostmi, Wilson výrazně posílil spojeneckou morálku, neboť jí poskytl přesvědčivé ospravedlnění války. Spojenci bojovali za vytvoření nového světa. Hranice měly být stanoveny v souladu se zásadou národního sebeurčení, tak aby již nevznikaly konflikty, vyvolané expanzivní politikou. Svoboda moří a odstranění ekonomických omezení měly pozvednout úroveň hospodářského blahobytu ve všech zemích a spojit je ke vzájemné spolupráci. Jednotlivé státy měly zavést demokratické formy vlády tak, aby mírové úmysly lidu převážily nad nekalými záměry malých despotických a militaristických klik. Zrušení tajných smluv a „otevřená diplomacie“ měly být další zárukou příchodu mírového období v mezinárodních vztazích a celosvětová organizace národů měla dohlížet na udržování tohoto nového řádu. Wilson shrnul tyto demokratické válečné cíle v tzv. Čtrnácti bodech, které silně zapůsobily na celý svět.

Na pařížské mírové konferenci považoval Wilson za svůj nejdůležitější úkol vytvoření Společnosti národů. Výměnou za souhlas s tímto projektem byl ochoten udělat mnoho ústupků, protože byl přesvědčen, že bude-li Společnost národů zřízena, dokáže časem napravit jakékoli pochybení mírových smluv.

Společnost národů však měla krátký život. Její první schůze se konala v roce 1920 a poslední v roce 1939, ačkoliv oficiálně byla rozpuštěna až 18. dubna 1946. Vzhledem k tomu, že Společnosti národů se nepodařilo předejít vypuknutí války, lze ji sotva označit za úspěch. Přesto je mezníkem jako první pokus vytvořit celosvětovou organizaci států pro zachování míru. Její zakládající členové pocházeli ze všech částí planety. Co více, ve Shromáždění Společnosti národů, které se scházelo každý rok, měl každý člen – ať velký nebo malý – stejná práva. Aktivní práce byla svěřena Radě, jejíž složení uchovalo něco ze staré myšlenky vlády velmocí nad světem: Velká Británie, Francie, Itálie a Japonsko byly jejími stálými

mi členy. V Radě však zasedala řada dočasných, volených členů (původně čtyři, později se tento počet stále zvyšoval) a mezi nimi bývali pravidelně představitelé Latinské Ameriky, Asie a britských dominií. Uznání rovnosti všech národů a jejich práva na vlastní vládu se projevilo i v tom, že německé a osmanské državy v Africe a Asii si vítězové, kteří je zabrali, podrželi jen jako mandátní území. Ta měla být spravována pod dohledem Společnosti národů s cílem postupně připravit jejich obyvatele na plnou nezávislost.

Společnosti se však nepodařilo předejít agresí a udržet mír. Důvody tohoto selhání lze hledat už v jejích počátcích. Ačkoliv Společnost tvrdila, že je celosvětovou organizací, nebylo tomu tak. Prezidentu Wilsonovi se nepodařilo překonat americké obavy, že členství ve Společnosti národů může zemi zatáhnout do „cizích sporů“, a Spojené státy proto zůstaly mimo ni.

Neúspěch Společnosti národů je však nutné vysvětlovat i něčím jiným než jen nedostatečným zastoupením zemí. I ty státy, které se podílely na

jejím založení a patřily k ní od samého počátku, váhaly dát svůj souhlas k opatřením, která by omezila jejich svrchovanost. Vyhlídky Společnosti národů na úspěch při snaze o udržení míru tak byly od počátku omezené, protože byla značně „bezzubou“ organizací. Ke členství náležely závazky, že členský stát se vyvaruje války, bude respektovat územní celistvost jiných států a postoupí své spory k vyšetření, smířčímu řízení a urovnání Stálému mezinárodnímu soudnímu dvoru v Haagu nebo Radě Společnosti národů. Pokud by některá vláda odmítla ctít tyto závazky a stala se agresorem, měli ostatní členové použít hospodářské sankce: tedy zpřetrhat veškeré hospodářské vztahy s agresorem. Jasná ustanovení o vojenském zásahu proti narušiteli neexistovala. Navíc u otázek, které se týkaly konfliktů mezi státy, vyžadovala rozhodnutí Rady jednomyslný souhlas, a toho bylo téměř nemožné dosáhnout.

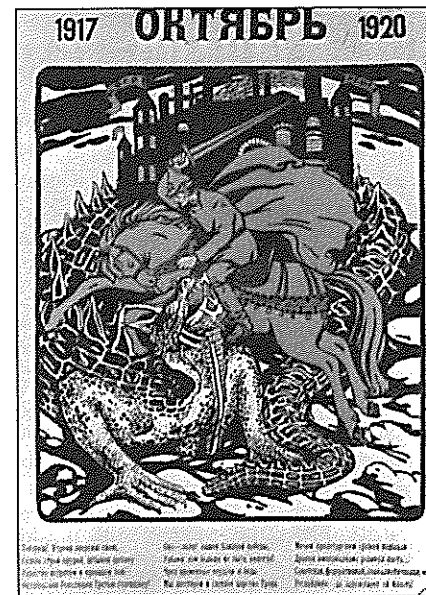
Nejllepší práci odvedla Společnost národů při podpoře mezinárodní spolupráce v technické a hospodářské oblasti. Největšího úspěchu dosáhla prostřednictvím své zdravotnické organizace, která pomáhala v boji s epidemiemi, přispívala ke standardizaci léků a vakcín, propagovala celosvětové studie o výživě a pomohla zlepšit zdravotnictví v Asii. Hospodářská sekce Společnosti národů zajišťovala hodnotné analýzy a statistiky. Její organizace pro dopravu a komunikace podpořila spolupráci v takových oblastech, jako jsou elektrifikace a říční plavba. Mezinárodní organizace práce, která pracovala v rámci Společnosti národů, dosáhla určitých úspěchů při zlepšování pracovních podmínek.

SOVĚTSKÉ RUSKO A MÍROVÉ USPOŘÁDÁNÍ

Působení Společnosti národů bylo málo účinné nejen proto, že se na její činnosti odmítly podílet Spojené státy, které v ní měly podle očekávání hrát vedoucí roli. Byly z ní vyloučeny také Rusko a Německo, dvě významné mocnosti. Jak se ještě zmíníme, Německu bylo později dovoleno připojit se ke Společnosti národů. Avšak vyloučení Ruska, země, která zabírala tak obrovskou část zeměkoule, mělo trvalé následky. Události v Rusku od dobytí moci bolševiky v roce 1917 do konce rusko-polské války v roce 1920 byly významným faktorem při utváření světa, který se vyvinul z mírového urovnání v Paříži, i když jen v negativním smyslu.

Přivrženci wilsonovského míru si byli vědomi potíží, jež vznikají kvůli nepřítomnosti Ruska, a několikrát se pokusili navázat kontakt s ruskými představiteli, např. prostřednictvím mise amerického diplomata Williama Bullitta. Tyto pokusy o dorozumění však nebyly prováděny s dostatečnou

Ruský plakát. Bolševický rytíř zabíjí kapitalistického draka.

energií, neboť každý z nich okamžitě vyvolal odpor vlivných skupin ve Francii a Velké Británii, které se přimlouvaly za vojenský zásah a svržení bolševického režimu.

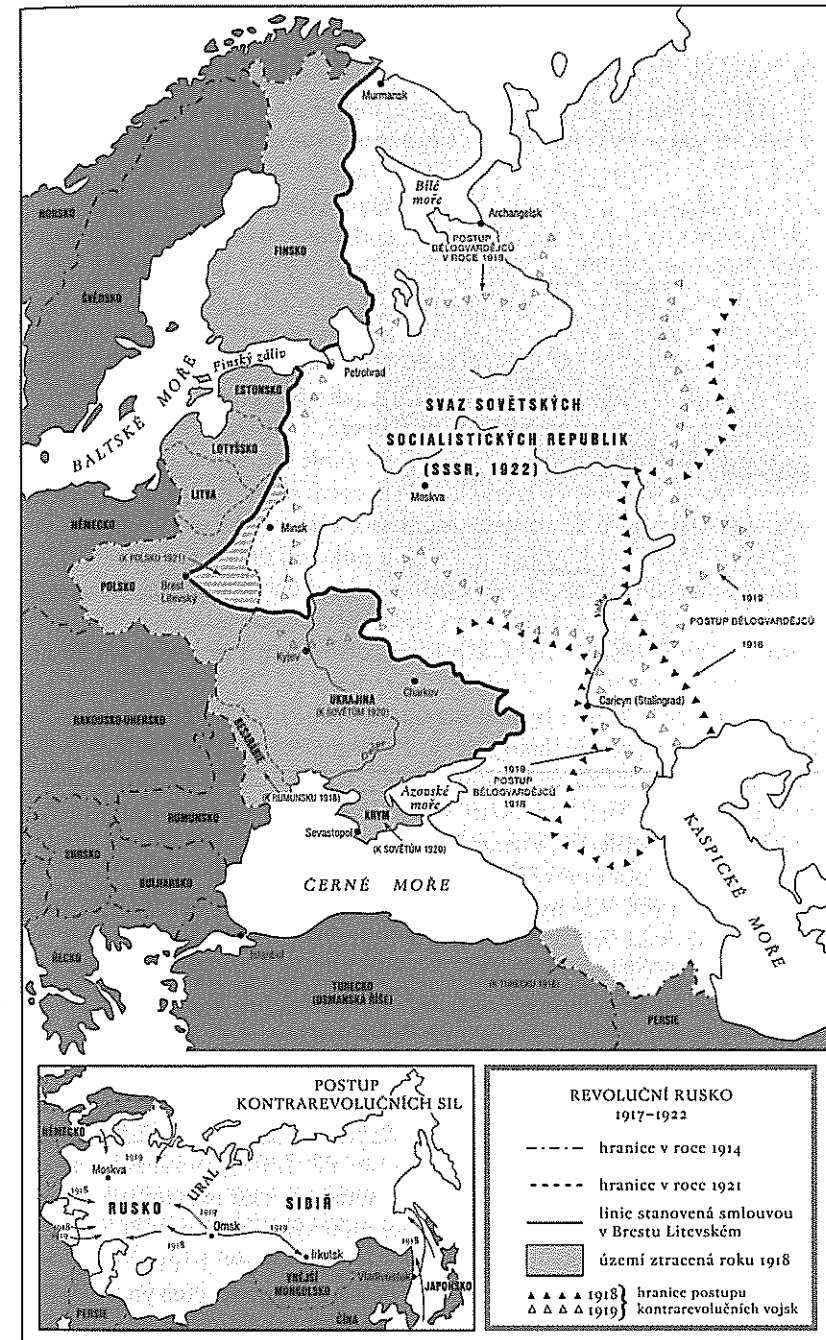
Bolševici zahájili svou vládu řadou překvapivých a pro ostatní svět pohoršlivých opatření a dekretů. Ponechali na svém místě ty státní zaměstnance, kteří uznali novou vládu, dali však posty v úřední mašinerii i spolehlivým členům strany, aniž od nich vyžadovali jakékoli zkoušky nebo zvláštní znalosti. Stejně tak soudy doplňovali lidmi, kteří neměli právní vzdělání. Tím byly okamžitě odstraněny překážky, jež byrokracie obvykle klade do cesty revolučnímu režimu. Tyto kroky vyvolaly zděšení zbytku Evropy, považující státní zaměstnance za příslušníky výlučné vyšší vrstvy.

Hospodářská opatření, jež bolševici zavedli – konfiskace soukromých účtů, znárodnění bank, zrušení soukromého obchodu, předání továren dělníkům, zestátnění veškeré půdy –, měla znamenat zrušení kapitalismu. Většina z těchto opatření však byla už záhy poněkud pozměněna. Velko-statky byly rozděleny, ale sedláci zůstali majiteli své půdy, i když byli nuceni odevzdávat určité množství své produkce vládě, která je rozdělovala mezi ostatní obyvatelstvo. Zmatek, který nastal, když dělníci řídili továrny, byl brzy odstraněn plánováním. Po skončení občanské války došlo

v roce 1921 i k veřejně přiznanému přechodu od počátečního komunismu k Nové ekonomické politice (NEP), která připouštěla značnou volnost ve vnitrostátním obchodu. Těžký průmysl, doprava a úvěrový systém byly však i nadále v rukou státu a také zahraniční obchod zůstal státním monopolem. Rusko zavrhl zásady kapitalistického hospodářství a státní kontrola nad hospodářským životem byla dostatečně silná, aby umožňovala kdykoli prosadit přísnější dozor. Navíc původní opatření, jimiž byly konfiskovány bankovní účty, zespolečňštěny továrny a znárodněna půda, zcela ožebračily střední vrstvy a šlechtu. Vyvlastnění průmyslových podniků a odmítnutí splácet státní půjčky zasáhlo i cizince – jednotlivce, banky, vlády –, kteří měli investice v Rusku. Jejich požadavky na náhrady za vyvlastněné podniky a na splácení dluhů carského Ruska vytvářely nepřekonatelnou překážku ve všech dalších jednáních s bolševickým vedením. Zejména Francouzi zůstávali kvůli rozsáhlým půjčkám, poskytnutým carské vládě, dlouho neoblomní v odmítání styků s bolševiky, dokud nedostali náhrady za své ztráty.

Spory o finanční otázky však představovaly jen část neshod mezi bolševickým Ruskem a ostatním světem. Bolševici odmítali všechny liberální a demokratické hodnoty, za něž západní mocnosti podle svého tvrzení bojovaly. Stejně jako carové, i bolševici odmítli povolit svobodu tisku a svobodu vyjadřování. Ruští vůdcové prováděli ostře protináboženskou politiku a zkonfiskovali církevní majetek. Navíc se brzy upustilo od pokusů vytvořit demokratickou základnu pro režim. Poté, co se bolševici chopili moci, prohlásil Všesvazový sjezd dělnických a vojenských rad (sovětů) jejich vůdce za legitimní ruskou vládu. Předchozí vláda však nařídila volby do ústavodárného shromáždění, které mělo vypracovat konečný text ústavy, a před uchvácením moci obviňovali bolševici vládu, že tyto volby odkládá. Měli proto pocit, že je musí nechat proběhnout. Z hlasování, které se konalo 25. listopadu 1917, vyšli jako menšina. Když se ústavodárné shromáždění 18. ledna 1918 sešlo, bolševici prohlásili, že „zastupuje starý pořádek“, protože kandidátní listiny byly sestaveny ještě před jejich revolucí, a s pomocí vojáků je rozehnali. Sověty zůstaly i nadále lidovou oporou režimu. V sovětech se bolševici, které nyní podporovala velká většina průmyslového proletariátu, dělili o moc s levým křídlem strany Socialistů-revolucionářů, jež zastupovala rolnictvo.

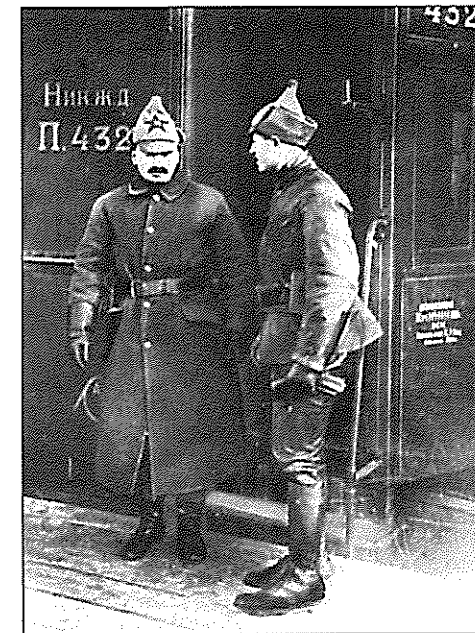
Rozpuštění ústavodárného shromáždění zostrilo vnitřní napětí. Bolševici se obávali, že jsou obklíčeni domácími nepřáteli. V prosinci 1917 zřídili Všeruskou mimořádnou komisi (Čeku), jejímž účelem bylo „bojovat proti kontrarevoluci a sabotáži“. Vytvořením Čeky se stal z teroru vědomě používaný a veřejně uznávaný nástroj vlády. V létě 1918 skoncovali bol-

ševici se svými jedinými partnery ve vládě, se socialisty-revolucionáři neboli esery. Ti se jako zástupci rolnictva stavěli proti přijetí brestlitevské smlouvy, která Rusko připravila o Ukrajinu, jednu z jeho nejdůležitějších zemědělských oblastí. Ve snaze zrušit smlouvu a vyvolat rozkol s Němcem zavraždili eserí 6. července 1918 hraběte Wilhelma von Mirbacha, německého vyslance v Moskvě. Kolem této události zůstává řada matoucích otázek. Je těžké pochopit, jak mohli vrahové získat tak snadný přístup k Mirbachovi, a objevila se obvinění, že to umožnili sami bolševici, kteří získali informace o plánech eserů. Lenin a bolševici si přáli vyvolat rozkol s esery a zavraždění německého vyslance by je k tomu opravňovalo. Zároveň by se bolševici zbavili vyslance, který, jak věděli, podává domů zprávy, že jejich režim je slabý a blízky zhroucení. I kdyby to nebyla pravda, byly takové pověsti známkou zmatené a zoufalé situace v tehdejší Moskvě. Bolševikům se podařilo porazit pokus eserů o svržení vlády, k němuž mělo dát signál Mirbachovo zavraždění. Boj však pokračoval. Eserí se podobně jako revolucionáři v době carismu pokusili otrástit režimem pomocí série vražd. Dne 30. srpna 1918 byl vážně raněn sám Lenin. Odpovědí bolševiků bylo zesílení teroru, řízeného Čekou. Přesné údaje o počtu obětí tohoto „rudého teroru“ chybí. Z bolševických zdrojů víme, že počátkem září bylo v Petrohradě za jediný den zastřeleno 512 „kontrarevolucionářů a bělogvardějců“. Mnozí byli zabiti nikoliv proto, že by spáchali nějaký určitý zločin, ale protože jako lidé patřící k majetným vrstvám byli považováni za nepřátele státu. Pobouření v neruském světě bylo obrovské. Zástupci zahraničních mocností v Petrohradě a v Moskvě protestovali a obviňovali bolševiky z „barbarského útlačku“ a „bezduvodných jatek“, která vyvolávají „pobouření civilizovaného světa“.

Na podzim 1918, kdy byl teror rozpoután s nejvyšší brutalitou, bylo postavení bolševiků vratké. Střet s esery vystupňoval občanskou válku. Po podepsání míru v Brestu Litevském 3. března 1918 byly do přístavů, jako jsou Archangelsk a Murmansk, vyslány britské a francouzské jednotky, jež měly zabránit tomu, aby zásoby a munice poslané spojeneckému Rusku padly do německých rukou. V oblastech, které obsadili spojenci a které tak byly mimo bolševickou kontrolu, se shromažďovali nepřátelé bolševiků a začínali odtud vést útok proti nim. Ze severu a z východu a později i z pobaltských států a z Ukrajiny postupovali carští generálové, váhavě podporovaní západními mocnostmi. Dvě léta, od roku 1918 do roku 1920, zuřila v Rusku občanská válka. Bolševici měli výhodu v tom, že ovládali vnitřní linie, což jim dovolovalo rychle přesunovat své jednotky z jedné ohrožené fronty na druhou. Na straně bolševiků byl vojenským hrdinou této války Trockij, lidový komisař války. Podařilo se mu zorganizovat vý-

Trockij (vlevo) před svým obrněným vlakem v době občanské války.

konnou a ukázněnou Rudou armádu. Osobně se objevoval na nejohroženějších místech fronty a žil v železničním vagonu, který se přesunoval z jednoho ohroženého úseku na druhý. Vůdcové „bílých“, jak bývají označováni protivníci bolševiků, byli navíc nejednotní. Někteří, jako Alexandr Kolčak, který postupoval přes Sibiř do východního Ruska, chtěli obnovit carský režim. Jiní chápali, že je nezbytné mít liberálnější a demokratičtější program. Na rozdíl od „bílých“ s jejich vzájemně si odporujícími cíli dokázali bolševici udržet podporu významných částí obyvatelstva. Rolníci se obávali, že když zvítězí reakce, budou muset vrátit bývalým vlastníkům půdu, kterou zabrali. Protože „bílé“ dostávali pomoc od Velké Británie a Francie, jevíli se bolševici jako obránci ruských národních zájmů proti cizí intervenci, ačkoliv západní pomoc pro odpůrce bolševiků byla malá a nedostačující. Úředníci dřívějších vlád se dávali do služeb bolševiků a byli používáni jako „techničtí experti“ pod přísnou kontrolou politických komisařů. Bolševické pokusy znovu dobýt s pomocí místních komunistických stran Finsko, pobaltské státy a Polsko ztroskotaly, ale nad zbývajícími částmi carských území získali bolševici kontrolu.

Přesto se v prvních dvou letech občanské války často zdálo, že situace sovětského režimu je zoufalá. Bolševičtí vůdcové však byli přesvědčeni, že

čas je na jejich straně. Evropská válka se totiž blížila ke svému závěru a německá vláda stála před pádem. V dalších zemích se šířila nespokojenost a byl určitý důvod domnívat se, že konec války budou provázet revoluce v několika evropských státech. V té době si ruští vůdcové neuměli představit, že by se Rusko mohlo stát socialistickou zemí, zatímco ostatní svět by zůstal kapitalistický. Bolševici, jak Lenin prohlásil na Finském nádraží, předpokládali, že jejich revoluce v Rusku bude prvním krokem revolučního procesu, který se rozšíří na celou zeměkouli. Věřili, že jejich vlastní postavení závisí stejně tak na rozšíření revoluce do jiných zemí jako na tom, že zůstanou u moci v Rusku. A tak v době, kdy bojovali na život a na smrt uvnitř Ruska, ustavili Komunistickou internacionálu, která měla podnítit revoluci v celém světě. První kongres Komunistické internacionály čili Kominterny se konal v březnu 1919. Byla to dosti nezajímavá událost, protože jedinými zahraničními delegáty bylo několik předáků extremistických skupin, které se odštěpily od socialistických stran. Důležitější byl druhý kongres Komunistické internacionály, který se sešel v Moskvě v srpnu 1920. Tento kongres, k němuž se připojili představitelé krajní levice mnoha zemí, dal organizaci Komunistické internacionály mnohem určitější podobu.

Založení Kominterny mělo dalekosáhlé důsledky. Jedním z nich bylo definitivní rozštěpení jednotlivých dělnických hnutí vzešlých z marxismu. Už před první světovou válkou existovala ve většině socialistických stran Evropy pravice a levice – revoluční a revizionistické křídlo –, ale jednota socialistického hnutí zůstala zachována. Od roku 1917 existovaly dvě odlišné marxistické strany: socialisté a komunisté. Navíc struktura Komunistické internacionály se svou podstatou lišila od socialistické Druhé internacionály. V té byly socialistické strany jednotlivých zemí i nadále svrchované. Organizace, k níž patřily, jim dávala jen doporučení. V Komunistické internacionále měl vrcholnou moc Světový kongres komunistických stran, který se měl scházet každý rok, nebo přesněji výkonný výbor, jenž byl tímto kongresem volen. Rozhodnutí kongresu nebo jeho výkonného výboru byla závazná pro všechny komunistické strany: ty musely sledovat „linii“, kterou stanovila Kominterny. Převládal vliv ruských bolševiků, protože ústředí výkonného výboru bylo v Moskvě a jeho stálý tajemník Zinovjev byl bolševický politik. Jednou ze základních zásad Komunistické internacionály bylo, že všechny komunistické strany musí za svůj nejvyšší cíl považovat udržení, obranu a posílení bolševického režimu v Rusku. Cílem Komunistické internacionály byla světová revoluce a komunistické strany jednotlivých zemí měly vytvořit oporu pro revoluční hnutí budováním zvláštních organizací mládeže, komunistických odborů a podobně,

Lenin mluví k jednotkám odjíždějícím z Moskvy na frontu během občanské války v roce 1920. Na schůdkách na pravé straně řečnické stojí Trockij. V pozdějších letech, za Stalina, byl tento snímek často reprodukován, ale Trockij z něj byl na Stalinův příkaz vyretušován.

příčemž všechny tyto organizace podléhaly stejným pravidlům jako komunistické strany samé. Situace v každé zemi měla rozhodnout o tom, zda tyto organizace budou působit otevřeně a svobodně, nebo tajně a v podzemí, anebo zda veřejné a podzemní organizace budou pracovat bok po boku.

V době svého založení bylo hlavním cílem Komunistické internacionály svržení vlád ve velkých kapitalistických státech západní Evropy. Komunističtí vůdcové si však byli od počátku vědomi, že evropské země čerpají značnou část své síly z vlády nad neevropskými částmi světa. Proto bylo podkopání evropské vlády nad koloniemi od počátku otevřeně vyhlášeným záměrem Komunistické internacionály. Její první manifest, zveřejněný 6. dubna 1919, už obsahoval prohlášení, že „koloniální otázka byla dána na pořad dne v plném rozsahu... Koloniální otroci Afriky a Asie! Hodina proletářské diktatury v Evropě bude i hodinou vašeho vlastního osvobození.“ Tento bod pak zdůraznil a rozpracoval druhý kongres Kominterny v roce 1920, jemuž byly předloženy zvláštní „teze o národnostní a koloniální otázce“. Prohlašovalo se v nich, že „naší politikou musí být vytvoření úzkého spojení všech národních a koloniálních osvobozeneckých hnutí se sovětským Ruskem. Úkolem Komunistické internacionály je osvobodit pracující lid celého světa. V jejich řadách se bratrsky spojují lidé bílé, žluté i černé kůže – pracující lid celého světa.“

Existence bolševické vlády a organizace typu Komunistické internacionály, která nejen stála mimo Společnost národů, ale byla i jejím zarytým nepřítelem – to byl rozhodující činitel při oslabení moci Evropy nad mimoevropským světem. V důsledku první světové války došlo ke změně ve vztahu mezi bělochy a ostatními rasami, mezi evropskými vládci a koloniálními národy. Lidé různých ras bojovali ve válce bok po boku a tím se zmenšil odstup, který si bílí udržovali od jiných ras. Tam, kde už místní hnutí za autonomii a nezávislost existovala, získala válkou silný podnět, a tam, kde nacionalismus dosud dřímал, došlo k jeho probuzení. Nepřátelství bolševiků ke světu, jak jej zformovala pařížská mírová konference, rozhodujícím způsobem posílilo tato hnutí: domorodí obyvatelé si uvědomili, že nejsou jediní, kdo nechce uznat mezinárodní řád vytvořený a ovládaný evropskými mocnostmi. Ve dvacátých letech se ještě zdálo, že tato hnutí nepředstavují pro evropské koloniální velmoci žádnou vážnou hrozbu. Postupně však získávala na váze a jak ještě uvidíme, ve třicátých letech, kdy bylo celé uspořádání z pařížské mírové konference ohroženo, se z nich stal významný faktor při úvahách vlád o tom, jakou politickou cestu nastoupit.

Nicméně v době pařížské mírové konference se nátlak na koloniální říše, vyvíjený Komunistickou internacionálou, jevil jako prakticky málo významný. Mnohem větší bezprostřední dopad měla skutečnost, že právě v době neveřejných jednání o možnosti navázání styků s Ruskem se ukázalo, že existuje reálná hrozba komunistické revoluce. V různých částech východní a střední Evropy vypukla komunistická povstání. Od března do srpna 1919 vládli komunisté pod vedením Bély Kuna v Maďarsku. Po celý duben existovala sovětská republika v Bavorsku. Proti komunistům se bojovalo v Berlíně a v průmyslovém Porýní. Hrozilo nebezpečí, že bolševici získají opěrný bod ve střední Evropě. To spolu s jejich odmítáním soukromého podnikání, využíváním teroru a s vědomím, že naděje bolševiků na přežití tváří v tvář postupu kontrarevoluce se jeví jako mizivé, zapříčinilo, že převahu snadno získali ti, kdo se stavěli proti všem jednáním s komunisty. Pařížské dohody tak nevyhnutelně dostaly protiruské rysy: mírová konference přistoupila na politiku budování hráze proti bolševikům ve východní Evropě, tzv. *cordon sanitaire*, který měl oddělovat bolševické Rusko od demokratických států. Finsko získalo nezávislost svým vlastním úsilím. Jednotlivé pobaltské země – Estonsko, Lotyšsko, Litva – však potřebovaly podporu pro svůj odpor vůči ruským pokusům o jejich opětné dobytí a také ji získaly. Protože se věřilo, že Polsko a Rumunsko mohou být pevnou baštou proti komunismu, dostaly tyto státy od tvůrců mírového uspořádání bývalá ruská území, a to dokonce i na úkor zásady

národního sebeurčení. Rumunsko obdrželo někdejší ruskou Besarábii, zatímco Polsko se pokoušelo posunout své východní hranice co nejvíce do nitra Ruska a požadovalo celou Ukrajinu. Ačkoliv rusko-polská válka zastavila postup Poláků, diplomatická podpora Západu a jeho hospodářská pomoc daly Polsku hranice, jež zasahovaly hluboko do ruského území.

Údobí stabilizace

Během první světové války a po ní, při jednáních o míru, byly Francie a Velká Británie spojenci. Obě země úzce spolupracovaly i přes napětí a spory v jednotlivých otázkách. Politické a názorové neshody mezi oběma zeměmi se však záhy opět obnovily a začaly být nápadné. Tyto neshody se přenášely do celého světa: např. v blízkovýchodní krizi roku 1922 podporovali Britové Řeky, zatímco Francouzi přáli Turkům. Rozhodující roli při tomto zhoršování vztahů však sehrál evropský problém: rozdílné názory Británie a Francie na to, jak nakládat s Německem. Jádrem sporu bylo uskutečnění kroků dohodnutých ve versailleské smlouvě – šlo o to, zda se při jejich prosazení mají použít tvrdé, nebo spíše jemné metody. Nesoulad mezi Francií a Británií měl dopad i na Německo, neboť vyvolával neklid a ohrožoval existenci nově vytvořené republiky. Tato nestabilní situace ve středu Evropy působila rušivě na celý světadíl.

NEPOKOJ A CHAOS V NĚMECKU: 1919–1924

Problémy spjaté s realizací mírové smlouvy ovládaly politiku výmarské republiky po celou dobu její existence. Omezení německé armády na sto tisíc mužů a splácení reparací představovaly dva nejdůležitější problémy v prvních pěti letech po podpisu versailleské smlouvy. Tyto otázky udržovaly při životě spory, jež vyvolalo přijetí mírové smlouvy. Odpůrci smlouvy požadovali čistě negativní obstrukční politiku a tvrdili, že změny ve světových poměrech znemožní prosazení mírových podmínek. Republikánské strany věřily, že je nutné projevit ochotu plnit ustanovení mírové smlouvy, protože to může napomoci zahájení dalších jednání a Německo by tím mohlo získat pochopení v těchto jednáních.

Nejenergičtějším odpůrci dodržení vojenských článků versailleské smlouvy byli důstojníci z povolání, kteří měli v ministru obrany, socialistovi Noskem, až příliš důvěřivého šéfa. Generální štáb nadále fungoval

Německé jednotky zabírají v době Kappova puče sídlo vlády; to, že povstali proti republikánské vládě, ukazuje válečná vlajka císařského Německa, kterou drží jeden z nich.

ve skryté formě jako oddělení ministerstva obrany. Vojáci pomáhali při vytváření neoficiálních, tajných vojenských organizací, poskytovali jim zbraně a podíleli se na jejich výcviku. Mezi lidmi, které armáda použila pro udržení vojenského ducha, byl i desátník Adolf Hitler, jehož řečnické schopnosti se pro tento úkol zjevně hodily.

Vlna vojenského obstrukcionismu vyvrcholila v březnu 1920, kdy se už omezení armády na její dohodnutou velikost nedalo odkládat. Během puče, který zorganizoval bývalý císařský úředník Wolfgang Kapp, se generálové pokusili svrhnout vládu. Ta sice musela uprchnout z Berlína, generální stávka však donutila pučisty ke kapitulaci. Armáda byla omezena na předepsaný počet a ilegální vojenské útvary byly postupně rozpuštěny. Zmatek vyvolaný Kappovým pučem však vedl ke komunistickým vzpourám, zejména v Porúří, jež bylo možné potlačit opět jen s pomocí armády. Republikánská vláda se proto necítila dost silná, aby využila svého vítězství nad pravici k očistě armády od monarchistických živlů. Nová stotisícová armáda, *reichswehr*, zůstala pevně v rukou starých důstojníků.

Versailleská smlouva ponechala stanovení přesného rozsahu reparací a konkrétního způsobu jejich splácení na pozdější jednání. Tyto otázky se

dopodrobna probíraly na řadě setkání a konferencí, jež ukázaly hlubokou propast mezi požadavky spojenců z Dohody a tím, jak Němci odhadovali svou schopnost platit, a tyto neshody jen prodlužovaly existenci nezdravého ovzduší mezi protivníky. K dohodě, jež byla Německu předána formou ultimáta a kterou Německo chápalo jako vnucenou, se nakonec dospělo na konferenci v Londýně v květnu 1921: rozsah škod, za něž se požadovala náhrada, byl stanoven na 132 miliard marek (31,5 miliardy dolarů), které měly být splatné v ročních platbách ve výši dvou miliard marek (téměř půl miliardy dolarů).

Všechny německé politické strany byly přesvědčeny, že jejich země není s to zaplatit takovou sumu. Němečtí politici se však neshodovali v názoru, jak prosadit její snížení. Pravicové strany opět obhajovaly obstrukční politiku, zatímco republikánské strany se přikláněly k realizaci určitých splátek a dodávek v naději, že to povede k zahájení jednání a k hospodářské spolupráci. Nejvýznamnějším zastáncem této politiky byl Walter Rathenau (1867–1922). Jednalo se o mimořádnou osobnost: byl to estét, který měl blízko k mnoha osobnostem moderního umění a literatury, sám působil jako spisovatel, jenž v řadě masově čtených knih rozebíral dopad moderní vědy a techniky na lidskou existenci. Byl však také mužem činu, který prokázal své praktické schopnosti jako předseda velkého německého elektrotechnického syndikátu. A byl také dobrým německým vlastencem. Na počátku války navrhl, aby vláda provedla soupis všech použitelných surovin – což bylo nanejvýš potřebné opatření –, a tento úkol byl svěřen jemu samotnému. V obtížné poválečné situaci se dal Rathenau opět k dispozici vládě a působil jako ministr výstavby (květen 1921) a poté jako ministr zahraničí (únor 1922). Jeho prvotním cílem bylo zastavit inflační procesy v německém hospodářství tím, že se platby ve zlatě nahradí dodávkami zboží. Věřil, že hospodářská spolupráce, zejména mezi německým a francouzským průmyslem, povede postupně k přiměřenému reparačnímu narovnání. Rathenau však nebyl pánem na vlastním ministerstvu zahraničí. Řada vlivných úředníků byla totiž přesvědčena, že západní nátlak na jejich zemi bude oslaben jen tehdy, když Německo vyvine určitý protitlak, a proto podporovala úzké kontakty se sovětským Ruskem. Dne 16. dubna 1922, když se už patrně nedalo dosáhnout žádného zlepšení v reparačních dohodách, byl obhájce západní orientace německé zahraniční politiky Rathenau přemluven, aby uzavřel v Rapallu smlouvu s Ruskem, umožňující těsnější politickou a hospodářskou spolupráci s Východem. Jenže německá veřejnost považovala Rathenaua za ztělesnění politiky ústupků vůči vítězům, a proto se stal hlavním terčem pravicových extremistů. 24. června 1922 byl zavražděn členy tajné organizace, tvořené hlavně bývalými

Obsazení Porúří v roce 1923. Francouzské jednotky vstupují do Essenu.

důstojníky, kteří se snažili odstranit přední zastávce politiky plnění mírové smlouvy, považované za zrádce. Rathenauovo zavraždění bylo jen jednou z dlouhé řady politických vražd. Počátkem roku 1919 přišli o život Karl Liebknecht a Rosa Luxemburgová, kteří se jako vůdci Spartakovců podíleli na vzpouře krajní levice proti většinovým socialistům. Byli zastřeleni bez soudu poté, co padli do rukou vojáků. Matthias Erzberger, představitel strany Centrum, který podepsal příměří, byl zavražděn v roce 1921 a v roce 1922 došlo k pokusu o atentát na socialistu Philippa Scheidemana, který v listopadu 1918 vyhlásil republiku z balkonu Říšského sněmu v Berlíně. Příslušníci soudcovského sboru byli konzervativci a nacionalisté, kteří neměli zájem na důkladném vyšetřování nacionalistických organizací, k nimž vrazi příslušeli.

S odstraněním Rathenaua se miska vah přiklonila na stranu těch, kdo podporovali ryze negativní politiku odpírání poslušnosti. Dokonce ani naprosté zhroucení německé měny už nemělo být považováno za katastrofu, protože by názorně ukázalo německou neschopnost platit reparace. Vláda, která byla pod tlakem těžkého průmyslu, nebránila v předchozích letech zvýšení množství papírových peněz v oběhu, protože pokles hodnoty marky napomáhal vývozu a zdůrazňoval německou neschopnost splácet požadované reparace. Počátkem roku 1923 vláda odborníků, vedená kapitánem průmyslu Heinrichem Cunem a podporovaná stranami pravice, úmyslně odmítla další plnění dodávek, k nimž se Německo závaz-

Inflace v Německu. Brukevo stála v roce 1923 padesát milionů marek.

lo. Francouzská odpověď byla rychlá a drsná. Francouzské jednotky vstoupily do Porúří se záměrem využít doly této oblasti k tomu, aby od této chvíle pracovaly pro Francii. Ale horníci, povzbuzovaní německou vládou, odmítli pracovat a přešli k politice pasivního odporu. Aby se zajistily peníze, které horníci potřebovali k životu, začaly německé tiskařské lisy chrlit bankovky stále větší rychlostí a kurz marky klesl do nepředstavitelných hlubin. Dolar, který měl v roce 1914 stejnou hodnotu jako 4,24 marky, stál počátkem roku 1923 1800 marek. Na podzim 1923 měl jeden americký dolar hodnotu 4,3 bilionu marek. Taková měna neměla žádnou skutečnou hodnotu. Když lidé dostali mzdu, spěchali ji vyměnit za zboží dřívě, než její kupní síla ještě více poklesne. Dělníky to těžce postihlo, neboť jejich mzdy sice trvale rostly, ale nestačily držet krok s růstem cen. V zoufalém postavení byli veřejní zaměstnanci s pevnými platy, které se jen pomalu přizpůsobovaly vzestupnému trendu. Ti, kdo byli závislí na důchodech, rentách nebo investicích do státních půjček, přežívali jen díky tomu, že prodali každou hodnotnou věc, kterou vlastnili. Nejhuře trpěly střední vrstvy, které jsou obvykle stabilizující silou společnosti. Byly stále roztrpčenější a radikálnější, což znamenalo osudový úder prestiži republikánského režimu. Inflace měla hluboce demoralizující účinek. Většina lidí nechápala, co se děje, ale ti, kdo to chápali, dokázali vydělat obrovské sumy peněz. Sedmnácti či osmnáctiletí chlapi opouštěli školu, dávali se na finanční spekulace a záhy vydělávali desetkrát více než jejich otcové, kteří se pomalu propracovávali vzhůru po stupních úřední hierarchie.

Situace v Německu byla stále chaotičtější. V Porýní vyrůstala jako houba po dešti separatistická hnutí. V Sasku se dostala k moci radikální levice. Bavorsko ovládali bavorsští monarchisté a radikální pravicové organi-

zace, vedené Ludendorffem a Hitlerem. Pokud měla být udržena jednota říše a pořádek ve společenském životě, bylo nutné zastavit další tištění peněz a upustit od pasivního odporu v Porúří. Bylo také nutné, aby Německo obnovilo reparační platby.

Nutnost přiznat porážku pochopili nejen ti, kdo obhajovali politiku plnění smlouvy, ale i vůdce pravicové Německé lidové strany Gustav Stresemann (1878–1929). Stresemann se jevil jako typický německý maloměšťák. Před rokem 1914 byl nadšeným obdivovatelem Viléma II. a v Říšském sněmu vystupoval v letech války jako fanatický nacionalista a přívrženec anexí, který podporoval vrchní velení ve všech jeho požadavcích. Hluboce jím však otřásl, jak generálové klamali sami sebe i německý národ, pokud šlo o válečné vyhlídky Německa. Přesvědčil se, že je nezbytné reorganizovat německý politický život na demokratickém základě, a když jej republikánská Německá demokratická strana odmítla přijmout, založil svou vlastní stranu. Jejím cílem byla obnova monarchie, strana však souhlasila s parlamentním systémem vlády. Prosazováním myšlenky, že zápas o Porúří je beznadějný, riskoval Stresemann svou popularitu, byl si však vědom, že s převzetím vůdčí úlohy v této otázce si otevírá dveře pro pozitivnější roli v politickém životě výmarské republiky. V řadě projevů, jež přednesl počátkem léta 1923 po celém Německu, připravoval veřejnost na nezbytnost vzdát boj v Porúří. V srpnu 1923 se stal kancléřem s programem stabilizace německé měny a obnovení politiky plnění mírové smlouvy. Jeho prvním krokem bylo ukončení pasivního odporu v Porúří. Pomohla mu skutečnost, že zmatená situace, která vznikla ve střední Evropě, měla škodlivý hospodářský dopad na celý kontinent. Všechny velmoci nyní pochopily, že v zájmu jejich vlastní hospodářské stability je nutné vypracovat nějaký kompromis ve věci německých reparačních plateb. Dohodly se na tom, že celou věc znovu projedná výbor expertů v čele s Američanem Charlesem G. Dawesem. Vytvoření tohoto výboru znamená počátek období stabilizace v Evropě.

CESTA K REPARAČNÍMU UROVNÁNÍ

Vytvoření Dawesova výboru a ještě více přijetí jeho plánu velmi přispělo k odstranění rozporů mezi Velkou Británií a Francií, které se v prvních pěti letech po pařížské mírové konferenci neustále prohlubovaly. Avšak zatímco v letech bezprostředně po válce byla dominantní Francie, aspoň pokud jde o evropské záležitosti, od poloviny dvacátých let hrála rozhodující roli Británie. Pod britským vlivem se druhá polovina dvacátých let stala údo-

bím stabilizace, které vystřídalo neklid prvních poválečných let. Abychom pochopili tento vývoj, k němuž patří vytvoření Dawesova výboru, přijetí Dawesova plánu a přesun politického těžiště z Francie na Velkou Británii, musíme obrátit svou pozornost k poválečnému vnitropolitickému vývoji těchto dvou zemí.

FRANCIE

Konec první světové války byl vrcholným okamžikem francouzských dějin. Francie opět získala Alsasko-Lotrinsko a pomstila se za porážku v prusko-francouzské válce z let 1870–1871. První světovou válku vyhrály spojenecké síly pod velením francouzského generála, maršála Foché. Na francouzskou armádu se pohlíželo jako na první armádu světa. Před první světovou válkou byla vzorem pro vojenské síly mnoha menších států německá armáda, ale nyní se francouzští důstojníci stali vojenskými instruktory v nově vytvořených státech a vojáci i důstojníci těchto nových armád nosili uniformy podle francouzského vzoru.

Uznáním role, jíž Francie sehrála ve válce, bylo svolání mírové konference do Paříže. Se státníky a politiky, kteří se tu shromáždili z celé zeměkoule, si Paříž mohla aspoň po dobu mírové konference nárokovat úlohu hlavního města světa. Díky jejich pobytu v Paříži se lidé na celém světě dověděli, že s Marcelem Proustem, Paulem Claudelem, André Gidem a Paulem Valérym nastoupila nová generace významných francouzských spisovatelů a že francouzská kultura vstupuje do nového období velikosti.

Tento obraz Francie zářící radostí z vítězství měl však i svůj rub. Země ztratila ve válce 1 320 000 vojáků a 250 000 civilistů. Protože porodnost byla ve Francii nízká, bylo možné nahrazovat tyto ztráty jen pomalu a bylo jasné, že v počtu mužů ve vojenském věku bude Francie nadále slabší než Německo. Severní oblasti země byly navíc po čtyři roky válečným jevištěm a Němci při svém ústupu v roce 1918 zničili velkou část tohoto území, kde se nacházely nejdůležitější průmyslové závody Francie. Francouzské finance utrpěly válkou stejně jako finance jiných válčících zemí. I Francie dostávala půjčky, zejména ze Spojených států, ale také z Velké Británie, a vláda byla nucena tisknout papírové peníze: koncem války bylo v oběhu pětkrát více peněz než v roce 1914 a ceny byly třiapůlkrát vyšší než před válkou.

Nepřekvapuje, že země, která trpěla tolik jako Francie, očekávala, že její hmotné ztráty zaplatí poražený protivník – Německo. Francouze příliš neznepokojovaly strážně, jež takové požadavky způsobí v německém hospodářském životě. Francie, jež byla slabší než Německo co do počtu obyvatel i velikosti přírodního bohatství, hájila myšlenku využít hospodář-

ské zdroje Německa pro znovuvybudování hospodářství vítězů, což by zároveň oslabilo německou konkurenceschopnost. A pokud by tlak na Německo vedl i k rozbití jednoty říše, takový vývoj by Francouze nezarmoutil.

Vojenská mentalita se odrazila ve volbách, které se konaly v listopadu 1919: jsou známy jako volby „modrého rozhledu“ (*horizon bleu*) podle barvy francouzských uniforem a skončily velkým vítězstvím konzervativního *bloc national*, který získal dvě třetiny křesel v poslanecké komoře: 437 ze 613. *Cartel des gauches*, seskupení levicových stran, které vedl Édouard Hériot, utrpělo těžkou porážku. Tento výkyv doprava nebyl pouze výsledkem nacionalistického nadšení z vítězství. Ve Francii snad více než v kterékoli jiné zemi probudil hluboké nepřátelství a strach z nástupu ruských bolševiků k moci. Jejich odmítnutí splácet předválečné francouzské půjčky Rusku dalo francouzské buržoazii jistou praktickou zkušenost, co může obnášet revoluce. Znepokojení zvýšila změna ve francouzském hospodářském systému. Válka zahájila proces koncentrace průmyslu, kdy velké společnosti zatlačily do pozadí malé rodinné podniky, typické pro předválečnou ekonomiku. Získání Alsaska-Lotrinska s jeho bohatými doly na železnou rudu posílilo postavení těžkého průmyslu v průmyslové struktuře celé země. S růstem počtu členů *Confédération Générale du Travail*, která byla nejdůležitější odborovou organizací a jejíž členstvo vzrostlo ze 600 000 v roce 1914 na dva miliony v roce 1920, se ve francouzské politice objevila nová společenská síla. Vláda vedená Clemenceauem uznala sílu dělníků a před volbami v roce 1919 prosadila osmihodinový pracovní den a právní zakotvení kolektivních smluv. Jiné vrstvy společnosti však považovaly tuto vstřícnost vůči pracujícím za nebezpečnou, protože v roce 1919 byla Francouzská socialistická strana ještě v úzkém styku s bolševiky. Až v roce 1920, na socialistickém kongresu v Tours, se socialisté rozštěpili: větší skupina se přihlásila ke Komunistické internacionále, menší pod vedením Léona Bluma zůstala loajální Druhé socialistické internacionále, když se po válce znovu obnovila.

Nejvlivnějším vůdcem triumfujícího *bloc national* byl Raymond Poincaré. Jeho volební období ve funkci prezidenta republiky skončilo v únoru 1920, byl však zvolen do senátu a pokračoval v politické činnosti. Jako prezident podporoval maršála Foché, který zastával myšlenku oddělení Porýní od Německa a stavěl se nepřátelsky vůči Clemenceauovi kvůli jeho ochotě ustoupit Velké Británii a Spojeným státům a spokojit se jen s dlouhodobou okupací Porýní. Poincaré si přál co nejtvrději prosazení versailleské smlouvy. Když se reparační jednání protahovala, převzal v roce 1922 funkci premiéra a ministra zahraničí a přešel k politice, jejímž cílem bylo

– bez ohledu na mnohem smířlivější postoj Britů – donutit Německo k reparačním platbám dohodnutým přes protesty německé strany roku 1921 v Londýně. Silným motivem pro tuto politiku byla obtížná finanční situace, v níž se Francie ocitla. Válka se financovala z půjček, které bylo nyní nutno splácet. Francouzský lid odmítal jakékoli výraznější zvýšení daní, takže vládní příjmy dosahovaly jen zlomku výdajů a vláda musela financovat svá vydání prodejem dluhopisů. Obnova zrušených a zničených oblastí země zatížila vládní finance dalším břemenem. Peníze potřebné pro tyto účely se získávaly půjčkami, u nichž se jako záruky používalo německých reparačních plateb. Když Německo odmítalo uhradit splátky, francouzský deficit rostl.

Politika, kterou Poincaré zvolil ke zlomení německého odporu proti reparačním platbám, vyvrcholila vpádem do Porúří. Poincarého bezprostředním cílem bylo získat uhelné a rudné doly v Porúří, aby pracovaly pro francouzskou vládu a aby zisky z prodeje porúřského uhlí a oceli mohly kryt náklady na obnovu zničených oblastí. Poincaré také očekával, že toto spojení vojenského a hospodářského nátlaku posílí odstředivé síly v říši a možná povede i k založení samostatné republiky v Porýní.

Ukázalo se však, že francouzská okupace Porúří je chyba. Říše zůstala jednotná a pasivní odpor, organizovaný německou vládou, byl tak účinný, že se všechny práce v dolech zastavily. Je pravda, že náklady na tento pasivní odpor, tedy placení horníků za to, aby nepracovali, způsobily bankrot. Po devíti měsících, v září 1923, byli Němci donuceni ukončit pasivní odpor a deklarovat svou ochotu obnovit platby a dodávky podle versailleské smlouvy. Náklady na porúřské dobrodružství však zhoršily i hospodářské postavení Francie. Hodnota francouzského franku prudce klesala a spekulanti očekávali, že půjde cestou německé marky. Půjčka od amerických bankéřů, zejména od firmy J. P. Morgan and Company, zastavila „hon na frank“, ale francouzská vláda musela souhlasit s ustavením mezinárodního výboru odborníků, kteří měli posoudit stav německého hospodářství a možnosti splácení reparací: jednalo se o Dawesův výbor.

To vše vyvolalo ve Francouzské republice odpor proti Poincarého politice. Bylo zřejmé, že Francouzi si uvědomili „bolestný dojem z neústupnosti“ – abychom citovali z noty britského ministra zahraničí George Curzona francouzské vládě –, který francouzská politika vyvolala na celém světě. Ve volbách, jež se konaly rok po okupaci Porúří, zvítězil *cartel des gauches*, sdružení levice, a Poincaré podal demisi. Novým premiérem se stal Hériot a levicovým ministrem zahraničí Aristide Briand (1862–1932).

Briand zůstal ministrem zahraničí od roku 1925 do roku 1932. První léta své politické kariéry, kdy vyvolával obavy kvůli své úloze při oddělení církve od státu, měl dávno za sebou. Od té doby působil v řadě francouzských vlád jako ministr školství, ministr spravedlnosti a premiér. Coby ministerský předseda v době německé ofenzivy u Verdunu poznal hrůznost této bitvy a v poválečných letech se jeho zájem obrátil k zahraniční politice a k problémům míru. Briand byl stejně jako jeho předchůdci přesvědčen, že Francie potřebuje záruky proti útoku, doufal však, že je získá prostřednictvím dohod a spojenectví zakotvených v systému kolektivní bezpečnosti, který by automaticky postavil členy Společnosti národů proti každému agresorovi. Briand byl skvělý řečník a jeho projevy byly vždy vrcholným okamžikem jednání Společnosti národů; pro Francii získaly mnoho dobré vůle na mezinárodním poli. Přijetí Briandovy zahraniční politiky ve Francii však znamenalo rezignované uznání hranic francouzské moci. I přes vítězství ve válce a přes udržování velké evropské armády nebyla Francie v poválečných letech schopna jednat v zahraniční politice na vlastní pěst.

VELKÁ BRITÁNIE

Ačkoliv Británie začala obhajovat shovívavější nakládání s Německem, než jaké prosazovala Francie, na konci války necítili Britové vůči Němcům žádné sympatie. Ve skutečnosti zesílila nenávisť natolik, že trvalo léta, než se opět obnovily osobní styky mezi britským a německým obyvatelstvem. Volby, které se konaly v prosinci 1918 a v nichž směly poprvé hlasovat ženy, jsou známy jako *khaki volby*, protože ve volební kampani i v samotném hlasování se odrážel duch vojska oděného v khaki uniformách. Během předvolební kampaně vláda slíbila, že bude soudně stíhat Viléma II. a všechny Němce odpovědné za válečné ukrutnosti a že přiměje Německo, aby zaplatilo náklady na válku. Poté, co ministerský předseda Lloyd George ujistil národ, že „si vynutí od Německa i ten nejposlednější penny, až po hranice jeho (platebních) možností“, dosáhla vláda drtivého vítězství a získala 476 poslaneckých křesel, zatímco opozice si jich zabezpečila jen 87. Vláda byla koalici konzervativců, kteří si ještě říkali unionisté, a liberálních přívrženců Lloyda George a zrcadlila se v ní nacionalistická nálada tohoto období, neboť konzervativci byli s 355 křesly mnohem silnější než jejich liberální koaliční partneři.

To, co obyvatelé Velké Británie očekávali od poválečného světa, se ale dosti lišilo od očekávání lidí ve Francii. Francouzi dosáhli hmatatelných zisků (znovuzískání Alsaska-Lotrinska) a měli konkrétní záměry, zejména se chtěli osvobodit od noční můry německé převahy a nevyprovokovaného útoku. Britové měli mnohem neurčitější představy. Očekávali pokojný

svět a lepší život pro všechny obyvatele Britského souostroví. Myšlenka nového pořádku v mezinárodních vztazích šla ruku v ruce s požadavkem reformy vnitropolitického života. Myšlenka, že se poválečná léta mají stát dobou sociálních reforem, se rozhodujícím způsobem odrazila i v králově projevu při zahájení poválečného zasedání parlamentu: „Touhy po lepším společenském řádu, kterým v srdcích Mého lidu vlila nový život válečná zkušenost, musí být povzbuzeny okamžitou a rozsáhlou akcí... od vypuknutí války pracovala každá strana a každá třída společně s ostatními a bojovala za velký ideál... musíme nadále projevovat téhož ducha. Nesmíme se zastavit před žádným obětováním zájmu či prestiže, abychom potřepli nezaslouženou chudobu, snížili nezaměstnanost, zajistili slušné bydlení, zlepšili zdraví národa a zvýšili úroveň blahobytu po celé zemi.“ Takové názory tvořily i základ Lloyd Georgeovy řeči před Dolní sněmovnou v únoru 1919, kdy premiér prohlásil, že v Dolní sněmovně není poslanec, jenž by nebyl oddán myšlence sociální reformy: „Pokud utrpíme nezdar, dějiny odsoudí nejen podlost, ale i do nebe volající hloupost takového neúspěchu.“

Do válečného úsilí byly vtaženy všechny vrstvy britské společnosti, a ti, kdo se podíleli na válce, nyní očekávali, že v době míru budou uspokojeny jejich potřeby. Vláda dala ženám starším třiceti let volební právo a odstraněním majetkových omezení rozšířila toto právo i u mužů. Výsledky při prosazování sociálních reforem však byly neuspokojivé, a to i přes taková opatření jako rozšíření sociálního pojištění na téměř všechny dělníky, kteří vydělávali méně než pět liber týdně. Největším problémem poválečné Británie bylo bydlení. Během válečných let se výstavba zastavila a podle odhadů bylo během prvního roku po válce zapotřebí přinejméně 300 000 nových domů. Během následujících dvou let však bytová politika vlády přinesla jen 14 594 nových domů, a když rozpočtové škrty v roce 1923 skoncovaly s vládními příspěvky na jejich výstavbu, byl nedostatek bytů ještě horší než v roce 1918. Slumy zůstávaly poskvrnou anglických průmyslových center, kterou se nedařilo odstranit a šířila se dále.

Zklamání nadějí, podnícených vítězstvím i vládními sliby, vedlo ke zpochybnění minulosti a změnilo nadšení pro válečné politiky v pochybnosti a kritiku. Vyvolalo také skepsi vůči politice uplatňované ve vztahu k Německu.

Selhání úsilí o sociální reformu bylo zčásti neúspěchem vlády, ale zaviny jej i okolnosti mimo její dosah. Jednak vládu tvořily samé politické primadony. Vedle Lloyda George, který získal díky svému válečnému vůdcovství obrovskou autoritu, v ní působily tak impozantní postavy jako bývalý premiér Arthur Balfour, Alfred Milner, proslulý svým působením

v jižní Africe, a bývalý indický vicekrál George Curzon. Jejimi členy byly i hvězdy mladší generace, zejména arogantní a duchaplný F. E. Smith (pozdější hrabě Birkenhead), Winston Churchill a Austen Chamberlain, syn a politický dědic Josepha Chamberlaina. Zdálo se, že tito i další politici předáci mají větší zájem na taktizování jednoho proti druhému než na uskutečňování jednotné politiky. Jejich ctižádost a intriky přizívoval tisk, zejména noviny patřící tiskovým „magnátům“ – Northcliffovi, Rothermerovi a Beaverbrookovi –, kteří sami dychtili po politických funkcích.

Vládu jakožto koalici konzervativců a liberálů sužovalo střetávání principů, kdykoli se pracně pokoušela stanovit určitou politickou linii. Oživil se starý spor o volný obchod, přičemž liberálové chtěli zachovat otevřenou obchodní politiku, zatímco konzervativci dávali přednost preferenčním cłm pro členy britského impéria. Byl tu i spor o udržení vládní kontroly nad britským hospodářstvím. Bez jisté míry takové kontroly se liberální požadavky na aktivní politiku sociálních reforem nedaly uskutečnit. Konzervativci však využívali své síly v Dolní sněmovně, aby přiměli Lloyda George ke zrušení hospodářských omezení a regulací, zavedených v době války.

Vláda byla konfrontována i s dalšími problémy. Zmatek vyvolaný válkou jen tak nepolevil: naopak, neklid se rozšířil po celém britském impériu. Mírová konference, otázka zásahu v Rusku a boj na Blízkém východě poutaly velkou pozornost britských politiků. Palčivým domácím problémem bylo řešení irské otázky, která už téměř století narušovala britský politický život a jejíž urovnání se už nedalo odkládat. Během války vláda otálela s energickými kroky k zavedení samosprávy v Irsku, což mělo za následek velikonoční povstání v roce 1916. To bylo rychle poraženo, ale brutalita, s jakou se postupovalo, zničila vliv umírněných politiků v Irsku. Určující silou irské politiky se nyní stala strana Sinn Fein, tedy „my sami“, jejíž jméno naznačovalo, že jejím cílem je úplná nezávislost Irska. Sinn Fein zahájila partyzánskou válku: byli napadáni britští důstojníci, vypalovala se panská sídla patřící lidem, vystupujícím proti nezávislosti, byly vylupovány banky. Náhradou za Iry, kteří opustili řady policie, posílili policejní síly rekruti z Anglie. Ti byli podle barev své uniformy posměšně nazýváni *Black and Tans*, tedy „černohnědí psi“. Jejich brutalita vyvolala nevoli dokonce i v Anglii.

Konzervativci věřili, že styky se Sinn Fein lze navázat až poté, co „černohnědí psi“ obnoví pořádek. Liberálové však chtěli začít jednat okamžitě a jejich názor převážil. V prosinci 1921 byla podepsána smlouva, rozdělující Irsko na severní část, Ulster, který zůstal součástí Spojeného království, a jižní část, Irský svobodný stát, jenž získal statut dominia. Někteří